

West-Friese Archeologische Rapporten 57

Een 17de-eeuwse stolpboerderij uit de grond

Archeologisch onderzoek langs de Bangert in Zwaag,
gemeente Hoorn

D. M. Duijn

Een 17de-eeuwse stolpboerderij uit de grond

**Archeologisch onderzoek langs de Bangert in Zwaag,
gemeente Hoorn**

D.M. Duijn

Colofon

West-Friese Archeologische Rapporten 57

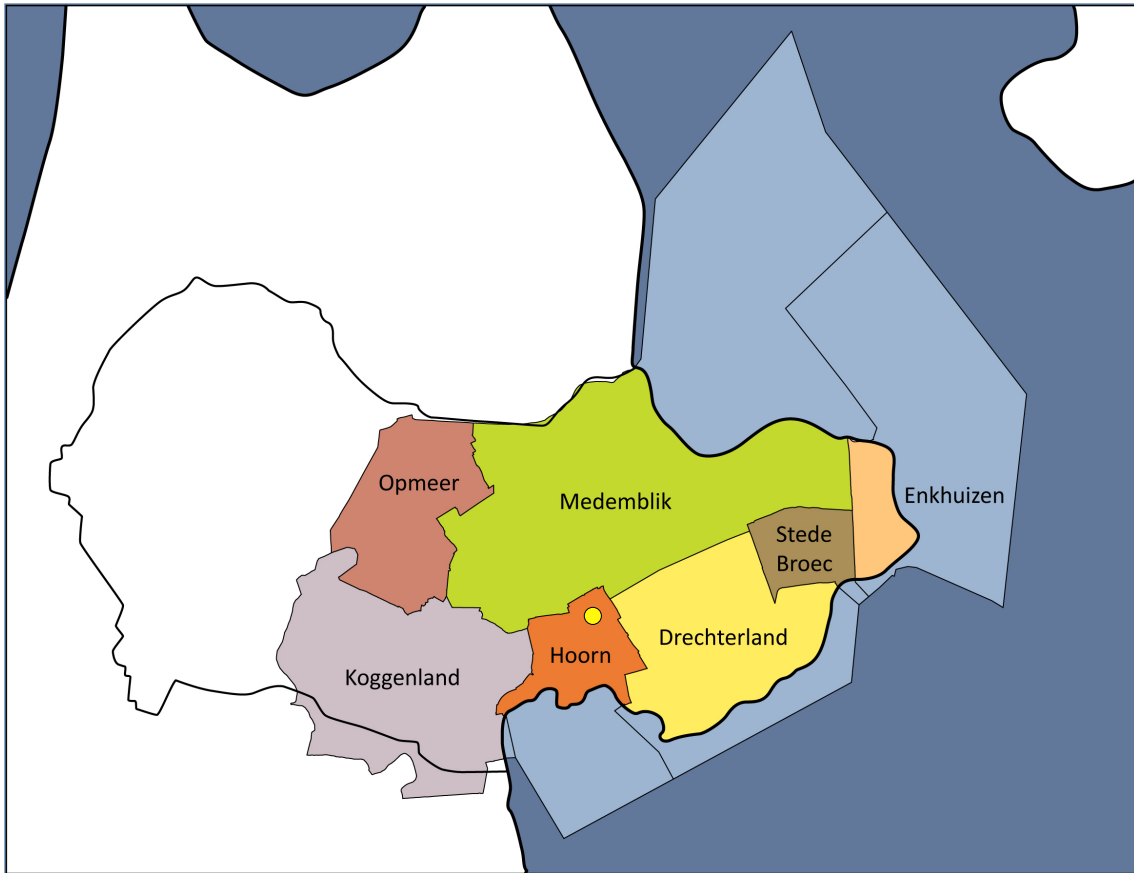
Titel:	Een 17 ^{de} -eeuwse stolpboerderij uit de grond. Archeologisch onderzoek langs de Bangert in Zwaag, gemeente Hoorn.
Onderzoekslocatie:	Bangert 61, Zwaag
OM-nummer:	51209
Projectnummer:	348
Opdrachtgever:	Dhr. M.N. ten Klei
Centrumcoördinaat:	x:134.593 y:519.971
Auteur:	D.M. Duijn (archeoloog, Archeologie West-Friesland) Geologie en landschap: C.S. Soonius (senior-archeoloog, Archeologie West-Friesland) Historische ontwikkeling plangebied: C.P. Schrickx (senior-archeoloog, Archeologie West-Friesland) en D.M. Duijn
Redactie:	M.H. Bartels (senior-archeoloog, Archeologie West-Friesland) C.P. Schrickx
Veldwerk:	C.P. Schrickx (senior-archeoloog, Archeologie West-Friesland) D.M. Duijn (archeoloog, Archeologie West-Friesland) C. Aay (veldtechnicus, Archeologie West-Friesland) A. Weel (Archeologie West-Friesland) M. Kossen (archeoloog, Archeologie West-Friesland) B. Balk (vrijwillig medewerker Archeologie West-Friesland) N. Veenman (vrijwillig medewerker Archeologie West-Friesland)
Determinatie keramiek:	D.M. Duijn
Determinatie metaal:	C.P. Schrickx
Determinatie kleipijpen:	J. van Oostveen
Determinatie leer:	A. Vissie-Hoogland en E. Winters-Ran (vrijwillig medewerkers Archeologie West-Friesland)
Botanisch onderzoek:	L. de Sitter-Homans (vrijwillig medewerker Archeologie West-Friesland)
Digitalisering tekeningen:	M. Kossen
Fasering tekeningen:	D.M. Duijn
Fotografie objecten:	D.M. Duijn & C.P. Schrickx
Opmaak:	D.M. Duijn

© Archeologie West-Friesland 2013

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, film, fotokopie, digitaal of geautomatiseerd systeem zonder voorafgaande toestemming van de copyrighthouders en de auteur.
De uitgever heeft de inhoud met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld. Ondanks deze zorgvuldigheid kunnen gegevens zijn veranderd of onjuist zijn weergegeven.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	7	
2. De onderzoekslocatie	8	
2.1 Geologie en landschap	8	
2.2 Historische ontwikkeling plangebied	10	
3. Doel en methode van het onderzoek	15	
3.1 Onderzoeksopdracht	15	
3.2 Methode	15	
4. Bouwhistorische opmerkingen over de stolp uit 1870	18	
5. Resultaten archeologisch onderzoek	24	
5.1 Fase 1: Sporen van vóór de bouw van de stolpboerderij	24	
5.2 Fase 2: Sporen van de stolpboerderij	29	
5.2.1 Fase 2a: bouw uit de 17 ^{de} eeuw	30	
5.2.2 Fase 2b: aanpassingen uit de 18 ^{de} en 19 ^{de} eeuw	47	
6. Vondstcomplexen	56	
6.1 Slootvulling (1575-1615)	56	
6.2 Afval van de bewoners van de boerderij (1615-1870)	79	
6.2.1 Afvalkuil S59 (1640-1660)	79	
6.2.2 Afvalplek S27 (1675-1700)	87	
6.2.3 Afvalplek S40 (1775-1870)	91	
6.2.4 Losse vondsten	94	
6.3 Wandtegels uit de boerderij (1615-1870)	97	
7. Synthese	101	
8. Beantwoording onderzoeksvragen	113	
9. Literatuur	115	
Kaartbijlagen		
Bijlage 1	Fase 1	117
Bijlage 2	Fase 2a	119
Bijlage 3	Fase 2b	121
Bijlage 4	Profielen	123
Bijlagen determinatielijsten		
Bijlage 5	Keramiëk	125
Bijlage 6	Bouwkeramiëk	136
Bijlage 7	Glas	137
Bijlage 8	Metaal	138
Bijlage 9	Hout	141
Bijlage 10	Leer	141
Bijlage 11	Overige	141
Bijlage 12	Specialistisch onderzoek kleipijpen door J. van Oostveen	143
Bijlage 13	Determinatielijst grondmonster waterput S58	155

Afb. 1 Ligging van het plangebied Bangert 61 binnen West-Friesland (boven) en op de kadastrale kaart (gele cirkel).

1. Inleiding

Van 11 tot en met 18 april 2012 (6 dagen) is een archeologische opgraving uitgevoerd op de locatie Bangert 61 in Zwaag, gemeente Hoorn (afb. 1). Opdrachtgever voor het onderzoek was de heer M.N. ten Klei. Het onderzoek is verricht door Archeologie West-Friesland. De projectleiding was in handen van senior KNA-archeoloog drs. M.H. Bartels. Het vaste veldteam bestond uit senior KNA-archeoloog drs. C.P. Schrickx, archeoloog D.M. Duijn, veldtechnicus C. Aay en medewerker A. Weel. Zij werden geassisteerd door M. Kossen (archeoloog), B. Balk en N. Veenman (vrijwillig medewerkers Archeologie West-Friesland). De uitwerking van het onderzoek is gedaan door D.M. Duijn, met medewerking van vrijwillig medewerkers van Archeologie West-Friesland.

De aanleiding voor het onderzoek vormde de sloop van de stolpboerderij op het perceel en nieuwbouw op deze locatie. Uit maart 2012 dateert een Archeologisch Bureauonderzoek (ABO) van Archeologie West-Friesland, waarin de historische ontwikkeling van het plangebied aan de hand van historische gegevens en kaartmateriaal is uiteengezet.¹ Op basis hiervan kon worden gezegd dat het perceel in ieder geval vanaf de 17de eeuw was bewoond. De kans op het aantreffen van bewoningssporen uit de Late Middeleeuwen was klein, omdat in deze periode vermoedelijk nog niet langs de Bangert werd gewoond. Een verkennend booronderzoek, uitgevoerd op 16 november 2011, wees uit dat ter plaatse een ophogingslaag van minimaal 70 cm dik aanwezig was en de bodemopbouw bovendien intact was. Indicatoren voor sporen uit de Bronstijd werden niet aangetroffen. Voor het plangebied bestond daarom alleen een hoge verwachting voor sporen uit de Nieuwe Tijd. Voor de locatie is geadviseerd tot een Definitief Onderzoek (DO), oftewel het veiligstellen van de archeologische sporen en vondsten door middel van een opgraving.

Voor de uitvoer van dit DO is door Archeologie West-Friesland een Programma van Eisen (PvE) opgesteld, dat officieel is vastgesteld op 9 maart 2012. In het PvE is het op te graven areaal vastgesteld, evenals de eisen waaraan het DO en de rapportage daarvan moeten voldoen. Tevens zijn vraagstellingen geformuleerd waarop het DO antwoord dient te geven.

In dit standaardrapport worden de resultaten van het Definitief Onderzoek (OM-nr 51209, project 348) weergegeven. De rapportage bestaat uit twee delen. In het eerste deel worden de fysisch-geografische achtergrond en de historische gegevens met betrekking tot het plangebied en de directe omgeving uiteengezet. Hierbij zijn zoveel mogelijk beschikbare primaire en secundaire historische bronnen gebruikt. In het tweede deel worden de aangetroffen sporen en het verzamelde vondstmateriaal geanalyseerd. Als bijlagen zijn kaarten waarop alle sporen staan weergegeven toegevoegd. De rapportage volgt de eisen die daaraan worden gesteld in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), versie 3.2, en het Kwaliteitshandboek Archeologie Hoorn, versie 2009.

Speciale dank gaat uit naar de heer Ten Klei en Rood voor de prettige samenwerking.

1 Schrickx/Soonius 2012.

2. De onderzoekslocatie

2.1 Geologie en landschap (C.S. Soonius)

De top van de Pleistocene afzettingen bevindt zich in het plangebied op een diepte van 18 tot 16 m beneden NAP. Hierboven bevinden zich meters dikke afzettingen die vanaf het einde van de laatste ijstijd zijn afgezet door de zee.

Tot circa 3800 voor Chr. was West-Friesland vrij toegankelijk voor de zee. De toenmalige kust bestond voornamelijk uit zandige wadplaten waartussen een groot aantal west-oost georiënteerde geulen lag. Meer landinwaarts gingen de zandige platen over in lagunes waarin klei werd afgezet. Een groot deel van West-Friesland lag in dit lagunaire gebied.² De sedimenten die in deze periode zijn afgezet, worden gerekend tot de oudste afzettingen van de Beemster Afzettingen (voorheen Calais II en III, tegenwoordig: Laagpakket van Wormer).

Bepalend voor het plangebied is de getijdengeul waarop het plangebied is gelegen. Deze geul was vermoedelijk met name actief in de periode 2200-1800 voor Chr.³ Deze sedimenten behoren tot het Laagpakket van Wormer (voorheen Calais IV).

Rond 1500 voor Chr. sloot het zeegat van Bergen en werden de geulsystemen in West-Friesland minder actief. Na het droogvallen van de geulen vond, als gevolg van differentiële inklinking van de verschillende afzettingen, een omkering (inversie) van het reliëf plaats. De aanvankelijk laaggelegen kreekbeddingen en oevers zakten minder in dan de aanvankelijk hooggelegen kwelders/komgebieden. Hierdoor kwamen de voormalige kreken als ruggen in het landschap te liggen. Op basis van hoogtegegevens van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) is deze reliëfinversie nog goed herkenbaar (afb. 2).

Buiten de actieve geulen had vanaf circa 3800 voor Chr. in heel West-Friesland continu veenvorming plaatsgevonden, waardoor grote veenkussens waren ontstaan. Op het moment dat de laatste actieve geulen verlandden, verdwenen ook deze onder een dik pakket veen.

Op en rond de veenkussens waren alleen nog kleine veenstroompjes actief. Deze voerden het water uit de veenkussens af naar lager gelegen delen.

In de Midden- en Late-Bronstijd (1500 tot 800 v. Chr.) is sprake van uitgebreide bewoning in West-Friesland. Deze bewoning concentreerde zich op de flanken van de geulruggen en op de kwelders.⁴ Door toenemende vernatting werd West-Friesland rond 800 v. Chr. verlaten. Tot het ontstaan van de handelsplaats Medemblik omstreeks 700 n. Chr. was het gebied vermoedelijk onbewoond.⁵

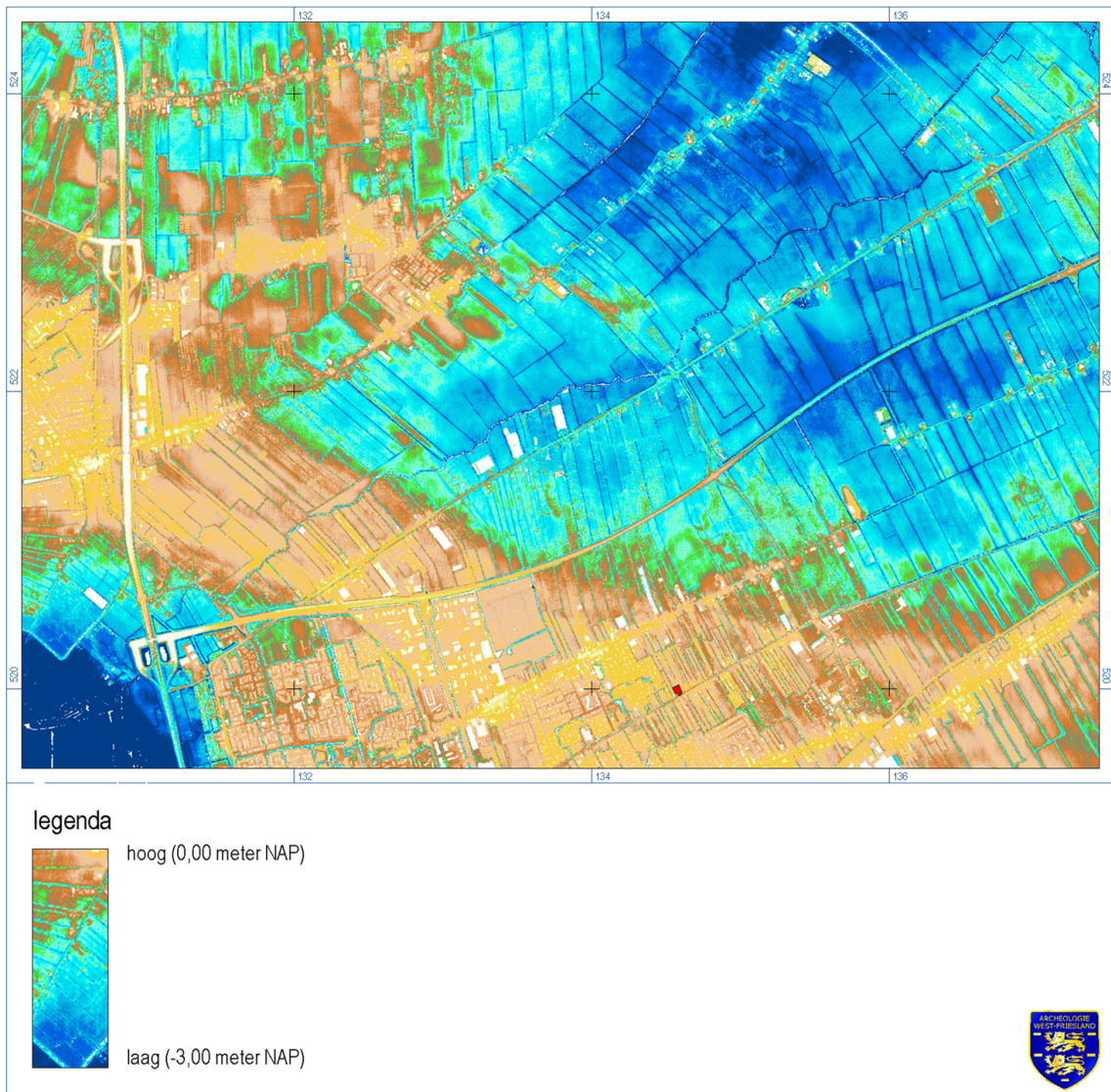
In de Middeleeuwen was West-Friesland bedekt met een dik veenpakket. Door het ontstaan van de Zuiderzee in de 11de en 12de eeuw werd de invloed van de zee aan de oostzijde van Noord-Holland aanzienlijk groter: de zee sloeg grote stukken land langs de kust weg en de Hollandse binnenmeren ontstonden. Het ontstaan van de Zuiderzee, gecombineerd met een gemiddelde stijging van de temperatuur, zorgde voor een natuurlijke ontwatering van het West-Friese veenpakket en gunstige condities voor ontginning. De eerste ontginningen in West-Friesland dateren uit de 8ste eeuw en vonden plaats rond Medemblik. Van de 10de tot en met

2 De Mulder & Bosch, 1982.

3 De Mulder & Bosch, 1982.

4 IJzereef & Van Regteren Altena, 1991; Roessingh & Lohof, 2011.

5 Besteman 1990, 107.

Afb. 2 Op het Actueel Hoogtebestand Nederland is de hoger gelegen kreekrug goed herkenbaar. In rood de onderzoeks-locatie Bangert 61.

de 12de eeuw werd het overige deel van West-Friesland ontgonnen. Het gebied werd geschikt gemaakt voor bewoning en landbouw door op systematische wijze sloten door het veen heen te graven, waardoor het veen ontwaterde. Door de ontwatering oxideerde het veen en klonk het veenpakket in, met een geleidelijke daling van het maaiveld als gevolg. Het land werd hierdoor kwetsbaar voor inbreuken van de zee en overstromingen.⁶ De bewoners van West-Friesland probeerden dit gevaar te verkleinen door dijken aan te leggen. Deze verschillende losse dijken werden met elkaar verbonden, waardoor West-Friesland vanaf circa 1250 werd beschermd door één lange dijk: de Westfriese Omringdijk. Deze dijk is in de eeuwen hierna nog diverse malen doorgebroken, waardoor land afsloeg en klei en zand werd afgezet. De loop van de Omringdijk is in de loop der eeuwen sterk gewijzigd. Door het verdwijnen van het voorland (het land dat voor de dijk lag) verzwakte de dijk, waardoor deze op een groot aantal plaatsen moest worden teruggelegd door middel van inlaagdijken. De huidige Omringdijk bevat hierdoor slechts in een aantal dijkvakken nog de originele 12/13de-eeuwse kern.⁷

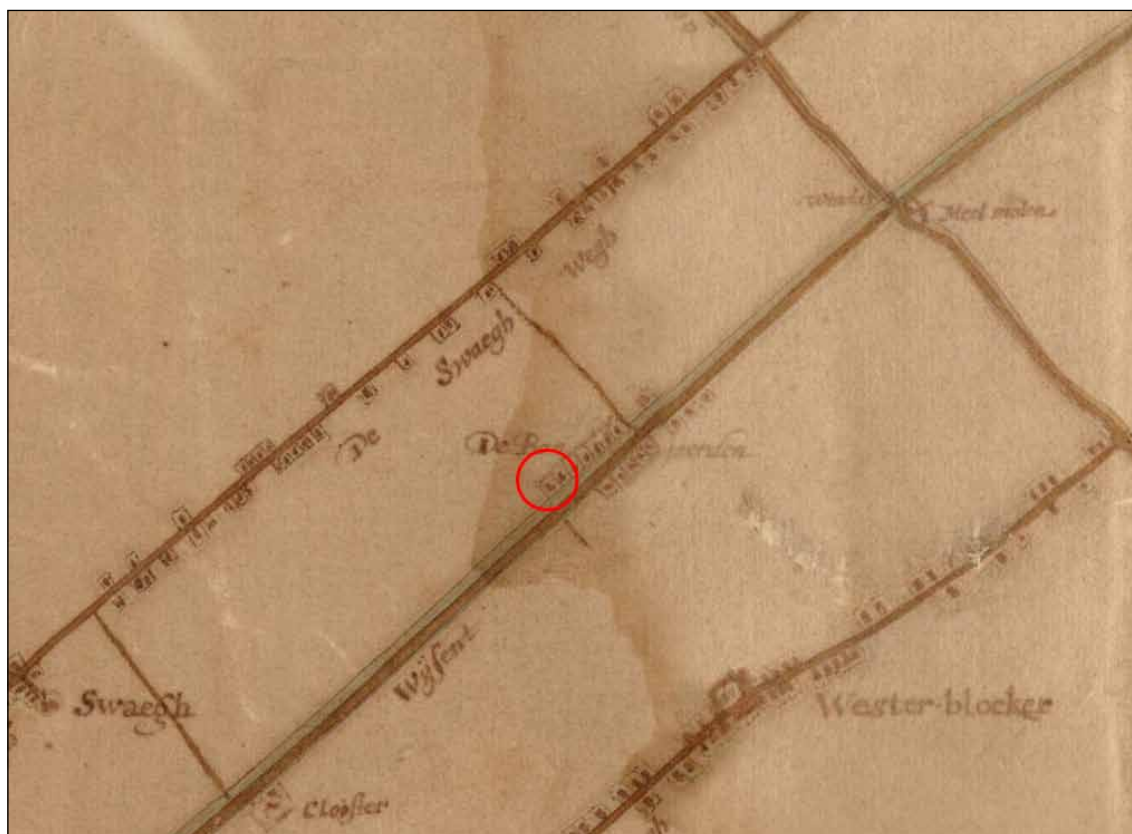
6 Besteman 1990, 93-96.

7 Boon 1991, 78-114.

Op de geomorfologische kaart (schaal 1:50.000) staat het plangebied aangegeven als getij-inversierug (Code 2K33: Stiboka/RGD, 1979) en op de bodemkaart als Tuineerdgrond gevormd in zware zavel en lichte klei (Code EKm79: Wagenaar & Van Wallenburg, 1987) met grondwatertrap VI.

2.2 Historische ontwikkeling plangebied (C.P. Schrickx & D.M. Duijn)

De onderzoekslocatie ligt binnen de middeleeuwse banne (rechtsgebied) van het dorp Zwaag. Dit gebied was tot in de 12de eeuw een uitgestrekt veengebied waar geen bewoning was. Na de ontginning van dit veengebied in de 12de eeuw vestigden de eerste kolonisten zich aan de dorpslinten van Zwaag en Westerblokker. De bannegrens tussen beide dorpen werd gevormd door een smalle weg, de huidige straat Bangert en Koewijzend. Aan weerszijden van de weg lag een brede sloot: langs de noordzijde de Grote Wijzend en langs de zuidzijde de Kleine Wijzend. Aanvankelijk was aan weerszijden van de weg geen bebouwing aanwezig. Ten zuiden van de weg zijn in de Late Middeleeuwen twee kloosters gevestigd. Aan de westzijde werd in 1392 het mannenklooster Nieuwlicht gesticht.⁸ Pas bijna een eeuw later, in 1475, ontstond ruim een kilometer verderop het vrouwenklooster Bethlehem.⁹ In de periode hierna zijn in de buurt van klooster Bethlehem enkele huizen gebouwd, eerst ten zuiden van de huidige Bangert en later ook ten noorden. Het klooster huurde een groot stuk land ten noorden van de Bangert. Mogelijk valt de onderzoekslocatie binnen dat gebied. Beide kloosters zijn bij het begin van de Opstand in 1572 opgeheven.

Afb. 3 Uitsnede van de kaart van Dou uit circa 1651-1654 met binnen de rode cirkel de onderzoekslocatie. Collectie Westfries Archief.

8 Gegevens C. Schrickx.

9 Klooster Bethlehem is in 2008 grotendeels opgegraven, zie Van den Berg 2008 en Schrickx 2008.

Op de kaart van Johannes Dou uit 1651-1654 wordt het groepje huizen in de buurt van het inmiddels verdwenen klooster Bethlehem aangeduid met de naam Banjaerden (afb. 3). Deze naam is afgeleid van de boomgaarden (bangaarden) die hier vanaf de 15de eeuw tot stand kwamen.¹⁰ Later is de naam Bangert ontstaan als aanduiding voor het gebied langs de Grote en Kleine Wijzend.

De oude situatie met een smalle weg met aan weerszijden een brede sloot is nog zichtbaar op oude foto's (afb. 4, 5 en 6). De huizen aan weerszijden van de weg waren alleen toegankelijk via bruggen. In de jaren 50 van de 20ste eeuw is de sloot aan de zuidzijde van de Bangert gedempt en de weg verbreed.¹¹

Op de kaart van Dou staat een voetpad aangegeven ter plekke van de huidige Kolenbergstraat. Aan de noordkant van de Bangert, tussen de kruising met de Kolenbergstraat (richting de dorpsstraat van Westerblokker) en de kruising met het Unjerp pad (richting de dorpsstraat van Zwaag), staan zeven huizen getekend. Het meest westelijke huis staat op de locatie van het plangebied. Nauwkeurige kaarten uit de tweede helft van de 17de en 18de eeuw waarop de bebouwing is te zien, ontbreken.

In het verpondingsregister van Zwaag uit 1733 staan 11 huizen aan de Bangert genoemd. Waarschijnlijk staat het laatst genoemde huis op perceel Bangert 61. De toenmalige eigenaars waren de kinderen van Jacob Cuijper.¹²

Afb. 4 De Bangert in de eerste helft van de 20ste eeuw. Collectie Stichting Historisch Zwaag.

10 Velius *et al.* 2007, 190.

11 In het Westfries Archief zijn diverse archiefstukken en foto's aanwezig die betrekking hebben op de verbreding van de Bangert.

12 Noord-Hollands Archief, toegangsnr. 151.1.

Afb. 5 De Bangert gezien richting het oosten vóór de verbreding van de jaren 50. Collectie Stichting Historisch Zwaag.

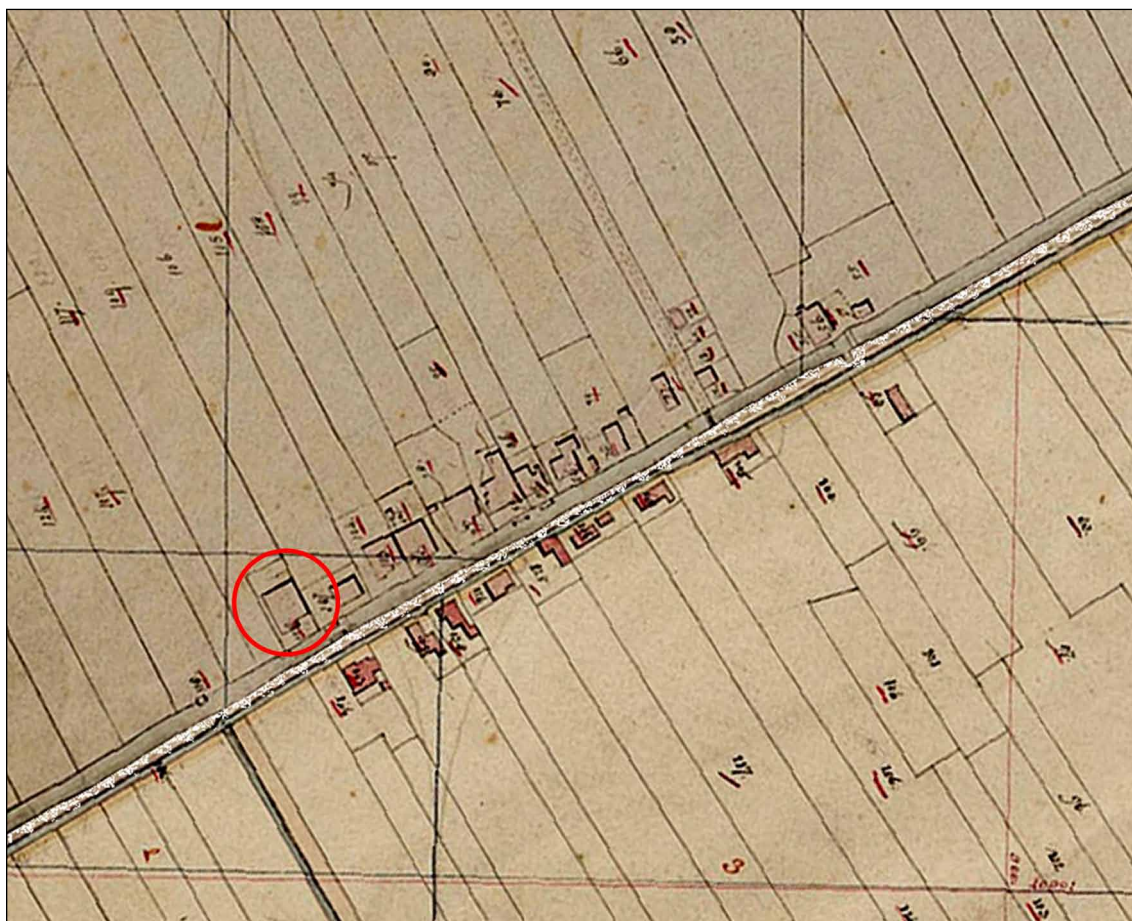

Afb. 6 De Bangert na de verbreding van de jaren 50. Collectie Historische Vereniging Zwaag.

Op de oudste kadastrale kaart van 1823 staat op het perceel Bangert 61 een stolpboerderij getekend (afb. 7 en 8).¹³ Uit de eerste aanwijzende tafel van het kadaster blijkt dat Klaas Gons, tuinman van beroep, in 1832 de eigenaar van de boerderij was. Klaas Gons (Zwaag 1801-Sijbekarspel 1872) was de zoon van Jan Pieters Gons, eveneens tuinman, en Trijntje Stam. Hij was op 30-4-1826 getrouwd met Aaltje Slikker (Opmeer 1805-Westerblokker 1827),

¹³ Perceelsnummer op de kaart uit 1823: 108.

maar zij overleed nog geen jaar later. Hij trouwde een tweede maal op 19 april 1829 met Aaltje Heuvel (Zwaag 1807-1896). Zij kregen tien kinderen, waarvan een aantal jong overleden. Naast de boerderij en het daarbij horende erf bezat Klaas binnen de banne van Zwaag twee boomgaarden, gelegen in de buurt van zijn boerderij.¹⁴ Een derde boomgaard stond op naam van zijn tweede vrouw.¹⁵ In 1868 werden zowel de boerderij met erf als de drie boomgaarden verkocht.¹⁶ Klaas Gons en zijn vrouw verhuisden waarschijnlijk naar Sijbekarspel, aangezien Klaas hier enkele jaren later overleed. Een broer van Klaas, Reijlof Gons, kocht een van de boomgaarden.¹⁷

Afb. 7 De bebouwing langs de Bangert op de kadastrale kaart van 1823. Binnen de rode cirkel het plangebied Bangert 61. Het noorden is boven.

De boerderij met erf en de overige twee boomgaarden werden gekocht door Cornelis Ariensz. Groot, een tuinman en landman (boer) uit Wijdenes.¹⁸ Hij laat de stolpboerderij in 1870 slopen en bouwt in plaats daarvan een nieuwe, kleinere stolp op het perceel.¹⁹ Deze kleine stolp is in 2012, voorafgaand aan de opgraving, gesloopt. In 1869 had Cornelis een tweede huis laten bouw op het perceel ten westen van de boerderij, dat hij in 1868 als boomgaard had gekocht

14 WFA, toegangsnr 0689, inventarisnr 1993, artikel 63. Perceelsnummer op de kaart uit 1823: 109 en 137.

15 Perceelsnummer op de kaart uit 1823: 117.

16 In kadaster wordt de verkoop gedateerd in 1869. Waarschijnlijk is dit het dienstjaar en wordt dus 1868 bedoeld.

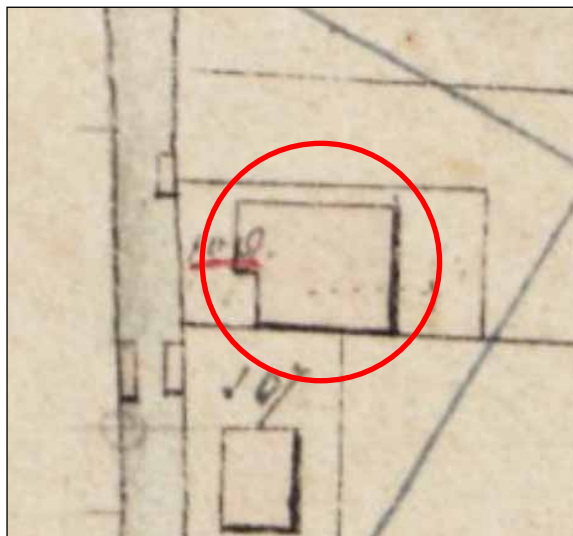
17 Perceelsnummer op de kaart uit 1823: 137.

18 WFA, toegangsnr 0689, inventarisnr 1994, artikel 232.

19 In kadaster wordt de nieuwbouw gedateerd in 1871. Waarschijnlijk is dit het dienstjaar en wordt dus 1870 bedoeld.

van Klaas Gons.²⁰ In 1878 wordt nog een huis gebouwd op dit perceel, zodat Cornelis Groot op dat moment binnen de banne van Zwaag in bezit was van drie huizen. In 1871 kocht Cornelis verder nog een boomgaard naast zijn land.²¹ Deze boomgaard en de twee huizen werden in 1895 door Cornelis Groot verkocht. De kleine stolpboerderij bleef in zijn bezit tot 1920. In dat jaar verkocht hij de stolpboerderij aan Willem Konijn en Neeltje Greuter. De boerderij werd in twee delen bewoond: in het westelijke deel woonden de eigenaars en in het oostelijke deel de ouders van Neeltje Greuter.²²

In 1968 kocht Cees Rood de boerderij. Hij was zowel tuinder als garagehouder. Hij liet de schuur achter de boerderij bouwen en verkocht onder andere grasmaaimachines. In 1998 liet hij de boerderij aan de achterkant uitbreiden met een aanbouw.

Afb. 8 Kleinere uitsnede van de kadastrale kaart van 1823. Binnen de rode cirkel de stolpboerderij op het perceel Bangert 61.

20 Perceelsnummer op de kaart uit 1823: 117. In kadaster wordt de nieuwbouw gedateerd in 1870. Waarschijnlijk is dit het dienstjaar en wordt dus 1869 bedoeld.

21 Perceelsnummer op de kaart uit 1823: 118/119. In kadaster wordt de nieuwbouw gedateerd in 1872. Waarschijnlijk is dit het dienstjaar en wordt dus 1871 bedoeld.

22 Bruijns 2008, 103.

3 Doel en methode van het onderzoek

3.1 Onderzoeksopdracht

In het Programma van Eisen is een aantal onderzoeksvragen geformuleerd die als leidraad bij de opgraving en de uitwerking hiervan hebben gefungeerd. Dit standaardrapport tracht antwoord op deze vragen te geven.

1. Zijn sporen uit de 12de-15de eeuw aanwezig? Zo ja, duiden deze sporen op bewoning binnen het onderzoeksgebied of op andere activiteiten?
2. Zijn sporen aanwezig van de stolpboerderij die hier in de 17de eeuw tot 1870 heeft gestaan?
 - 2.1 Wanneer is deze boerderij gebouwd?
 - 2.2 Hoe is deze boerderij gefundeerd?
 - 2.3 Wat was de indeling van de boerderij? Zijn hierin wijzigingen in de loop van de tijd opgetreden?
 - 2.4 Zijn structuren in en rondom de boerderij aanwezig? Te denken valt aan waterputten, waterkelders, voorraadkelders, vloeren etc.
3. Kan vondstmateriaal aan de bewoners van de boerderij worden gekoppeld en wat zegt dit over die bewoners?

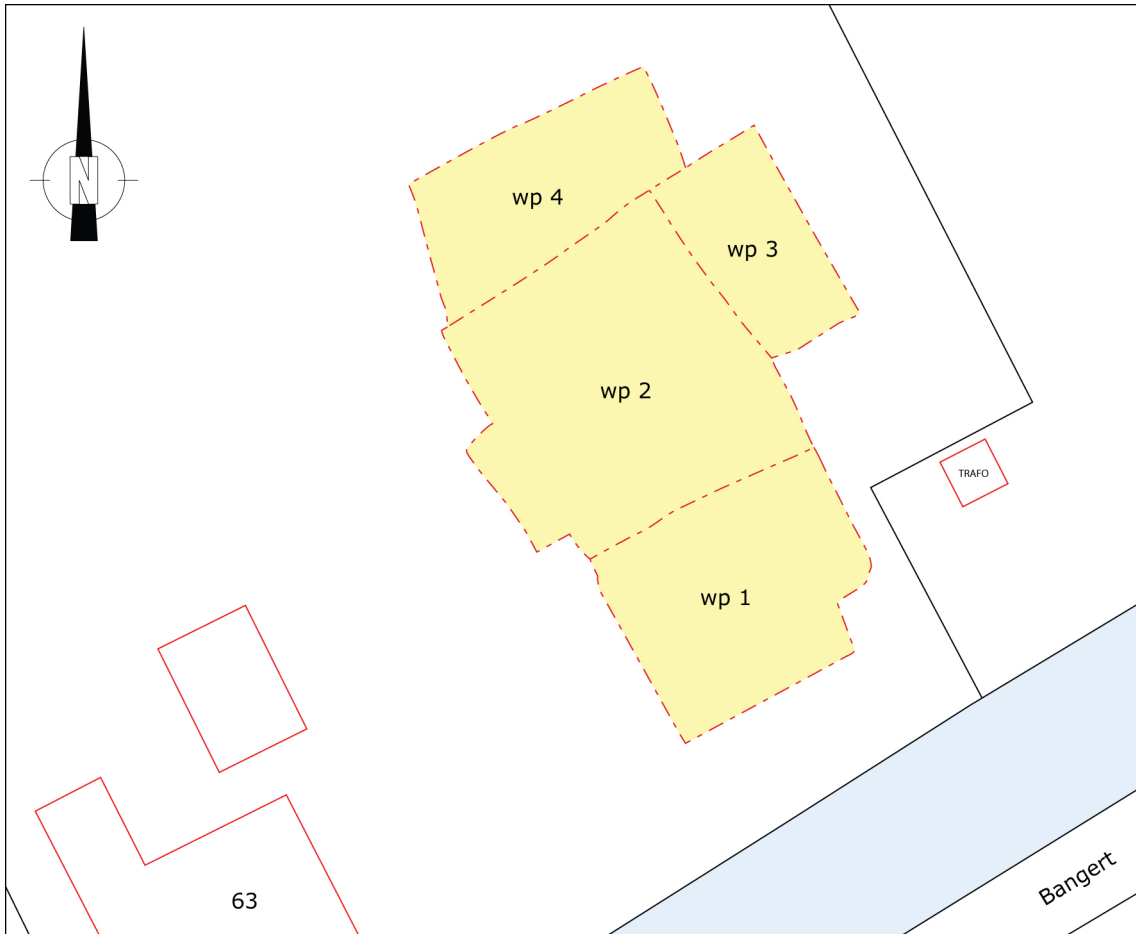
3.2 Methode

Bij aanvang van de graafwerkzaamheden zijn zes grondslagpunten met RD-coördinaten en een vast NAP-punt uitgezet (zie kaartbijlagen). In totaal is een oppervlakte van circa 300 m² onderzocht in vier aaneengesloten werkputten (afb. 9). Van deze werkputten is het eerste vlak volledig onderzocht. Delen van het onderzochte terrein (binnen werkput 1, 2 en 4) zijn verdiept tot vlak 2 (afb. 10). Twee profielen (noord-zuid en oost-west) zijn gedocumenteerd.

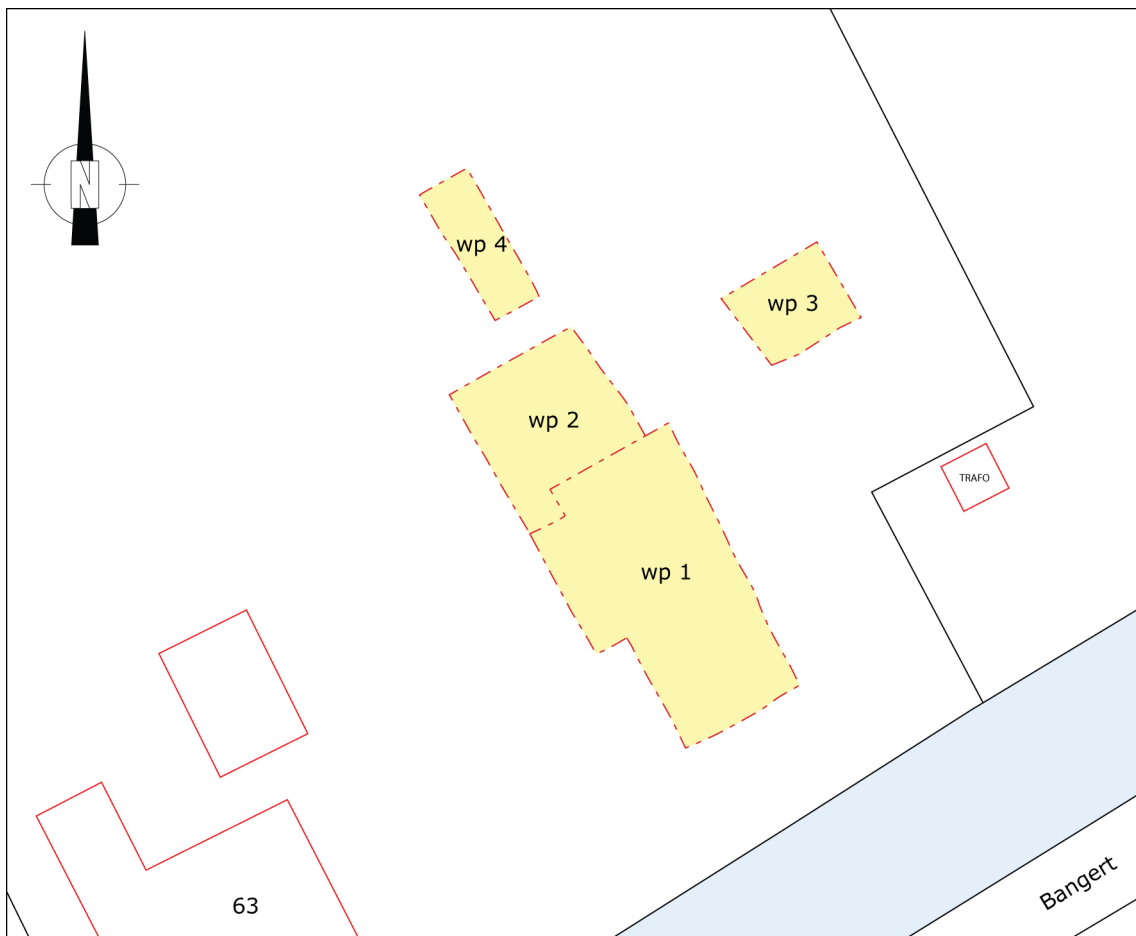
Alle sporen zijn op tekening vastgelegd op schaal 1:20. Het vondstmateriaal is met de hand en voor zover mogelijk per spoor verzameld. De vlakken en stort zijn intensief met een metaaldetector afgezocht.

Bij de uitwerking zijn de keramiek- en glasvondsten gedetermineerd volgens het classificatiesysteem voor laat- en post-middeleeuws aardewerk en glas (het 'Deventer-systeem'). Het doel van dit systeem is het eenduidig beschrijven van keramiek en glas in heel Nederland, waardoor het makkelijker is om vondsten en vondstcomplexen te vergelijken. Archeologisch complete objecten zijn per vondstcomplex afgebeeld in een catalogus (schaal 1:4, tenzij anders vermeld). De leervondsten zijn gedetermineerd volgens de typologie van Goubitz.

Het gravend onderzoek en de uitwerking zijn verricht volgens de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie versie 3.2 en het Kwaliteitshandboek Archeologie Hoorn / West-Friesland, versie 2009.

Afb. 9 Overzicht van de werkputten bij vlak 1. Schaal 1:300, noorden boven.

Afb. 10 Overzicht van de werkputten bij vlak 2. Schaal 1:300, noorden boven.

Afb. 11 Het schoonmaken van muurwerk in werkput 1 en 2, gezien richting het zuiden.

Afb. 12 Het nemen van hoogtematen in werkput 1 en 2.

4 Bouwhistorische opmerkingen over de stolp uit 1870

Uit historische bronnen is bekend dat de stolpboerderij die in 2012 is gesloopt, dateert uit 1870 (afb. 13 en 14). Voor sommige stolpboerderijen geldt dat bij de nieuwbouw van de boerderij een oud houtskelet (vierkant) is hergebruikt. Bij deze stolp is dit vrijwel zeker niet het geval: het uiterlijk van het vierkant maakt het zeer waarschijnlijk dat het vierkant uit 1870 dateert. De stolp is klein: de plattegrond van de boerderij meet circa 10 bij 12 meter.

Afb. 13 De stolp Bangert 61 in 2011.

Afb. 14 De achterzijde van de kleine stolp bij de sloop in april 2012. De dakpannen zijn al grotendeels verwijderd.

In verband met de sanering van asbest was het helaas niet mogelijk om voorafgaand aan de sloop van de boerderij het vierkant op te meten en te beschrijven. Na de sloop van de stolp zijn de elementen van het vierkant bekeken en zijn monsters genomen (afb. 15). Doordat de houtmonsters over weinig jaarringen beschikken (60 of minder) is echter afgezien van een dendrochronologisch onderzoek.

Afb. 15 De losse elementen van het vierkant tijdens de sloop.

Afb. 16 Het vierkant is aan de achterzijde van de stolp zichtbaar tijdens de sloop.

Het vierkant was geheel gemaakt van naaldhout (afb. 16).²³ De kwaliteit van dit naaldhout was zeer matig: het hout is snel gegroeid, waardoor het jaarringpatroon zeer grof is (afb. 17). Het natuurlijke verloop van de bomen (naar boven toe dunner) was duidelijk zichtbaar in de onderdelen van het vierkant. Het hout was aan vier zijden gekantrecht en de gezaagde vlakken waren geschaafd. Door de beperkte omvang van de bomen was het hout echter niet vierkant, maar had overal ronde hoeken of was zelfs aan de bovenzijde van de boom volledig rond. Opvallend was dat ook op de niet-gezaagde delen van het hout sporen van oppervlakkige bewerking (vermoedelijk van een dissel) zichtbaar waren (afb. 18). Mogelijk hangt dit samen met het verwijderen van de schors.

Afb. 17 De kopse kant van een van de elementen van het vierkant. Het jaarringpatroon is zeer grof, wat betekent dat de boom snel is gegroeid.

Afb. 18 Oppervlakkige bewerkingssporen op een van de elementen van het vierkant.

Het vierkant bestond zoals gebruikelijk uit vier vierkantstijlen met daarop vier dekbalken. Aan de voor- en achterzijde (noord en zuid) was ter vergroting van het vierkant bovendien een overstek aanwezig van circa 1 meter breed. Aan deze zijden was dus sprake van een vierkantdekbalk én een overstekbalk. Aan alle vier zijden was het vierkant voorzien van zwiepingen (enkel toegepast) en jaagbalken (een horizontale balk tussen de tilbalk en vierkantdekbalk). De uiteinden van de dek- en overstekbalken die het dakvlak raakten, waren schuin afgezaagd. In de overstekbalken en dekbalken waren verder inkepingen aanwezig voor de daksparren (afb. 19).

²³ De houtsoort is onbekend, maar vermoedelijk gaat het om fijnspar of zilverspar.

Afb. 19 Inkepingen voor de daksparren in een overstekbalk of dekbalk.

Afb. 20 Een rechthoekige pen aan de bovenzijde van een van de vierkantstijlen.

Afb. 21 Twee toenagels in de zijkant van een onderste dekbalk.

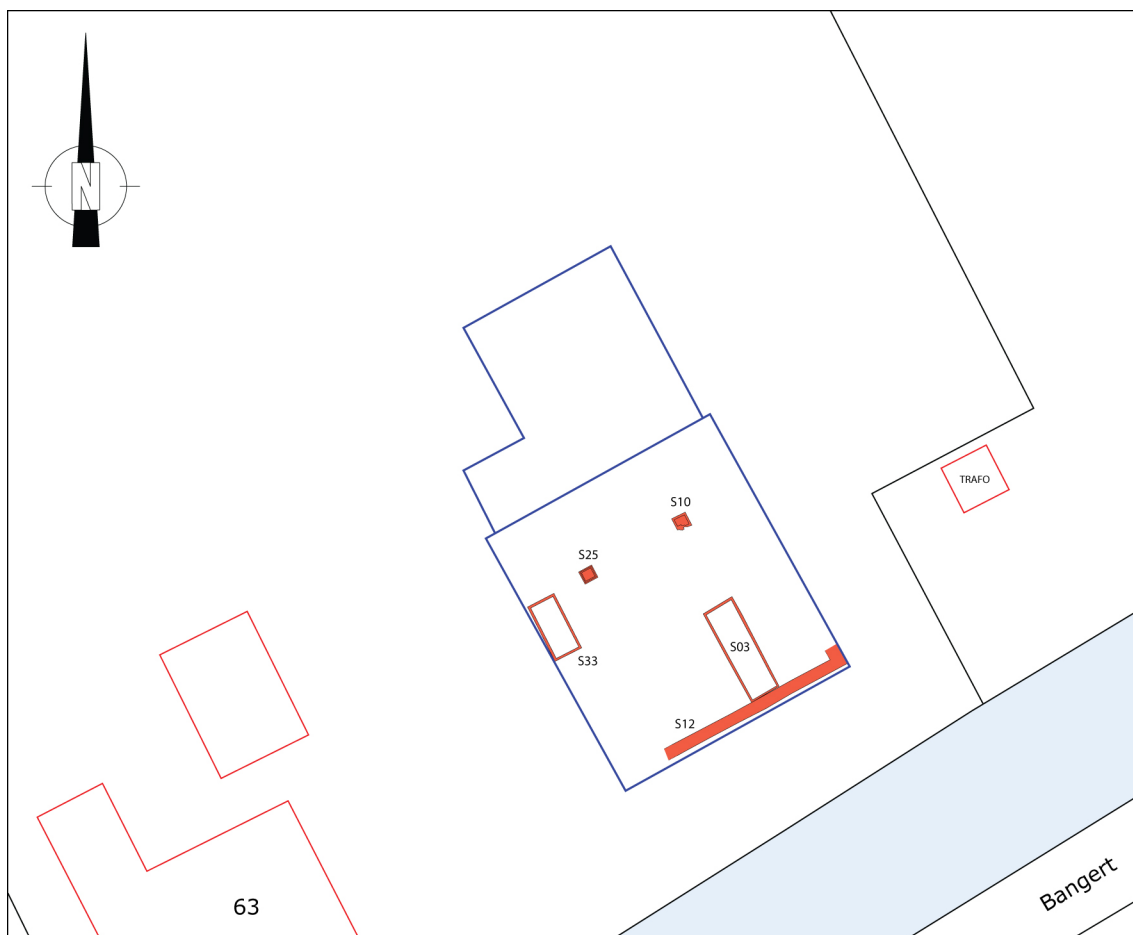

Afb. 22 Een inkeping in de bovenzijde van een onderste dekbalk voor de verbinding met de bovenste dekbalk.

Afb. 23 Een lange toenagel van naaldhout, gebruikt voor het verbinden van de dekbalken en overstekbalken.

De vierkantstijlen waren aan de bovenzijde voorzien van een rechthoekige pen (afb. 20). Deze was ingelaten in de onderste vierkantdekbalken en geborgd met twee toenagels van naaldhout (afb. 21). Aan de bovenzijde van de onderste dekbalken waren bovendien inkepingen aanwezig voor de bovenste dekbalken (afb. 22). De dekbalken en overstekbalken waren met elkaar verbonden door één lange houten toenagel (afb. 23).

Afb. 24 Overzicht van de gedocumenteerde archeologische sporen van de boerderij uit 1870. In blauw de contour van deze stolp en de aanbouw tot 2012. Schaal 1:300, noorden boven.

Tijdens de opgraving zijn enkele sporen gedocumenteerd die horen bij de stolp uit 1870 (afb. 24). Van de voorgevel van de boerderij was de onderste laag bakstenen na de sloop nog aanwezig (S12). Deze laag was 2,5 steens breed (45 cm) en gemaakt van gele bakstenen (18x8,5x3,5). Tegen de voorgevel lag een grote kelder van 4 meter lang en 1,30 meter breed (buitenmaten) (S3, zie afb. 39). De halfsteens keldermuren waren gemaakt van gele bakstenen (18x9x4) en aan de binnenzijde aangesmeerd met mortel en blauw geschilderd. De kelder is vóór 1970 dichtgegooid²⁴ met grof puin, waaronder veel dakpannen, en afgedekt met een betonvloer (afb. 25). Vermoedelijk is tegelijk met het buiten gebruik raken van de kelder de kleine boerderij volledig verbouwd.

Afb. 25 Kelder S3 komt tevoorschijn onder de betonvloer. De kelder is opgevuld met dakpannen.

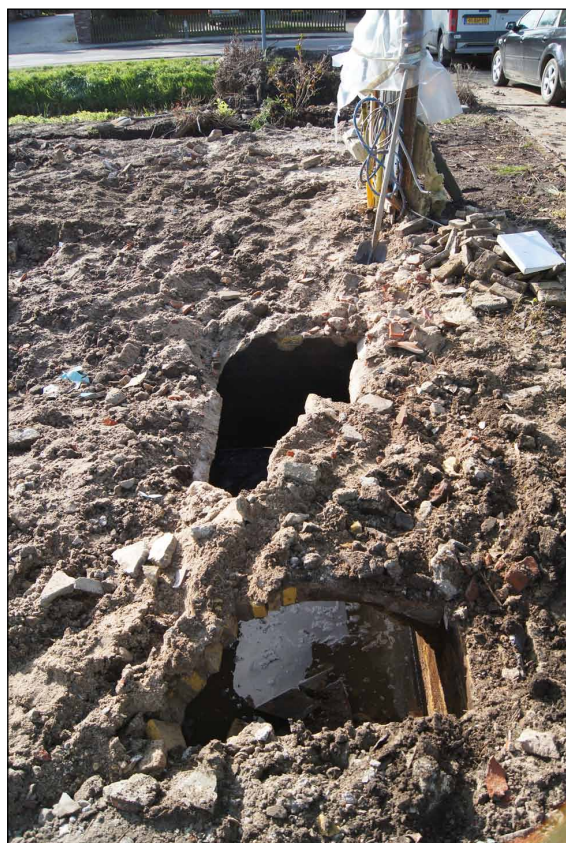
Twee van de vier vierkantpoeren van de stolp waren nog deels aanwezig (S10 en S25). Een van de poeren is gedeeltelijk op een dichtgestorte kelder van de 17de-eeuwse voorganger gebouwd (afb. 26).

²⁴ Informatie voormalige eigenaar.

Tegen de westelijke zijgevel van de boerderij lag inpandig een waterkelder (S33, afb. 27). De waterkelder was 2,40 bij 1,20 meter en gemetseld met gele bakstenen en harde mortel.

Afb. 26 Poer S10 van de stolp uit 1870 is half op de dichtgestorte 17de-eeuwse kelder (S9) van de voorganger gebouwd.

Afb. 27 Inpandige waterkelder S33 langs de westelijke zijgevel van de stolp uit 1870.

5 Resultaten archeologisch onderzoek

De bij de opgraving aangetroffen sporen kunnen worden ingedeeld in twee fasen: sporen die dateren vóór circa 1600 (fase 1) en sporen die horen bij de stolpboerderij die aan het begin van de 17de eeuw op het perceel is gebouwd (fase 2).

Het vondstmateriaal komt in een aantal gevallen in dit hoofdstuk bij de beschrijving van het spoor ter sprake. Een deel van het vondstmateriaal wordt apart besproken in hoofdstuk 6, namelijk de vulling van een sloot en vondsten die kunnen worden gekoppeld aan de bewoners van de boerderij.

5.1 Fase 1: Sporen uit de periode tot de 17de eeuw

Tijdens het archeologisch onderzoek zijn enkele sporen aangetroffen die dateren vóór circa 1600, namelijk een paar sloten, een mogelijke latrine en een begraving van een koe. Het dateren van deze structuren is niet eenvoudig, omdat geen vondstmateriaal aan de sporen kan worden gekoppeld. Zeker is echter dat zij dateren van vóór de bouw van de stolpboerderij aan het begin van de 17de eeuw. Een overzicht van de sporen uit deze fase is te vinden in bijlage 1.

Sloten met oeverversterking (S43, S51, S54, S55, S56)

Binnen het plangebied zijn drie sloten gevonden, waarvan twee haaks op de Bangert en één parallel aan de Bangert. De sloten dateren waarschijnlijk allemaal van de ontginning van het gebied in de 12de eeuw. Een deel is al in de Late Middeleeuwen gedempt. De overige sloten zijn in latere tijd verbreed en verdiept en pas aan het begin van de 17de eeuw gedempt, naar aanleiding van de bouw van de boerderij.

Afb. 28 Een doorsnede van sloot S43, gezien richting het zuiden.

Aan de oostzijde kwam bij het couperen van een waterput (S42, zie onder) een stukje van een sloot tevoorschijn (S43, afb. 28 en zie bijlage 4). Het spoor stond haaks op de richting van de Bangert en was ongeveer 1,7 meter breed. De diepte bedroeg slechts circa 50 cm. Vermoedelijk is de sloot in de Late Middeleeuwen dichtgegooid. Het is niet precies te zeggen wanneer de demping heeft plaatsgevonden, omdat geen vondstmateriaal in het spoor aanwezig was. De sloot was opgevuld met bruine iets zandige klei met wat schelpgruis en oxidevlekjes.

Afb. 29 Sloot S51 in het vlak, gezien richting het noordwesten.

Afb. 30 Dwarsdoorsnede van sloot S51 in het zuidprofiel.

Parallel aan bovengenoemde sloot is een tweede sloot haaks op de Bangert gevonden. Het perceel tussen beide structuren was 11 meter breed. Het begin van de sloot, tot 10,5 meter vanaf de sloot langs de noordzijde van de Bangert, is al in de Late Middeleeuwen gedempt (S51, afb. 29 en 30 en zie bijlage 4). Dit deel van de sloot was 90 cm breed en, net als het bovengenoemde spoor, ongeveer 50 cm diep. De sloot was opgevuld met bruingrijze en grijze zandige klei met lichtgrijze kleivlekken. Het verlengde van de sloot heeft bestaan tot het begin van de 17de eeuw (S54, afb. 31). Dit deel is na de demping van het begin van het spoor verdiept en verbreed: de structuur was hier bij de demping 3,40 meter breed en ongeveer 1 meter diep (onderkant op 2,39 -NAP). Blijkens de oudste kadasterkaart uit 1823 was ook na de volledige demping van de sloot in de 17de eeuw nog een perceelsgrens op deze locatie aanwezig.

Afb. 31 Sloot S54 in het vlak, gezien richting het noordwesten.

De derde sloot lag parallel aan de Bangert (S54). Deze structuur is tegelijk met het bovengenoemde spoor (S54) gedempt. Tussen de sloot en de sloot langs de noordzijde van de Bangert lag tot het begin van de 17de eeuw een perceel van slechts 10 meter breed. Het spoor was 3 meter breed en 90 cm diep (afb. 32 en zie bijlage 4, oostprofiel).

Op de kruising van de sloten die tot de 17de eeuw hebben bestaan is een cluster palen gevonden (S55). De palen hebben gefungeerd als een eenvoudige versterking van de walkant. Alle palen waren van een zachte loofhoutsoort en hadden een maximale diameter van 6 cm. Een enkele paal was vierkant gezaagd. De bovenzijde lag op 1,77 m -NAP. In de sloot stonden ook enkele ronde palen met een diameter van 10 cm (S56). De functie van deze palen is onduidelijk.

Mogelijke latrine boven de sloot (S57)

Iets ten noorden van de kruising van de sloten die tot in de 17de eeuw hebben bestaan, is een structuur van hout en baksteen gevonden (S57, afb. 33). Het spoor ligt binnen de contour van de sloot haaks op de Bangert. Mogelijk moet de structuur worden geïnterpreteerd als een eenvoudige houten latrine boven de sloot.

Afb. 32 Dwarsdoorsnede van sloot S54 in het oostprofiel.

Afb. 33 Een structuur van hout en baksteen (S57).

Het spoor bestond uit enkele ronde palen (diameter 13-15 cm, een van de palen was 105 cm lang en aangepunt), twee staande planken en (brokken van) grote rode bakstenen (29x14x6). De bovenzijde van het spoor lag op ongeveer 1,45 m -NAP. De bakstenen kunnen op basis van het formaat in de Late Middeleeuwen worden geplaatst. Dit hoeft niet te betekenen dat het spoor uit deze periode dateert, omdat de bakstenen hergebruikt kunnen zijn.

Begraving rund (S50)

Aan de zuidzijde van het plangebied is een dierbegraving aangetroffen, namelijk het skelet van een rund (S50, afb. 34). Aangezien het skelet onder de muur van de 17de-eeuwse boerderij ligt, moet het uit de periode hiervoor dateren. De bovenzijde van de resten van het dier

bevonden zich op 1,26 m -NAP. Onder en rond de resten was het rund van de insteek van een kuil zichtbaar. Op basis van de vergroeiing van de botten en slijtage van de kiezen kan worden gezegd dat het dier bij overlijden 2 of 3 jaar oud was.²⁵

Afb. 34 Het skelet van een rund (S50), gezien richting het westen.

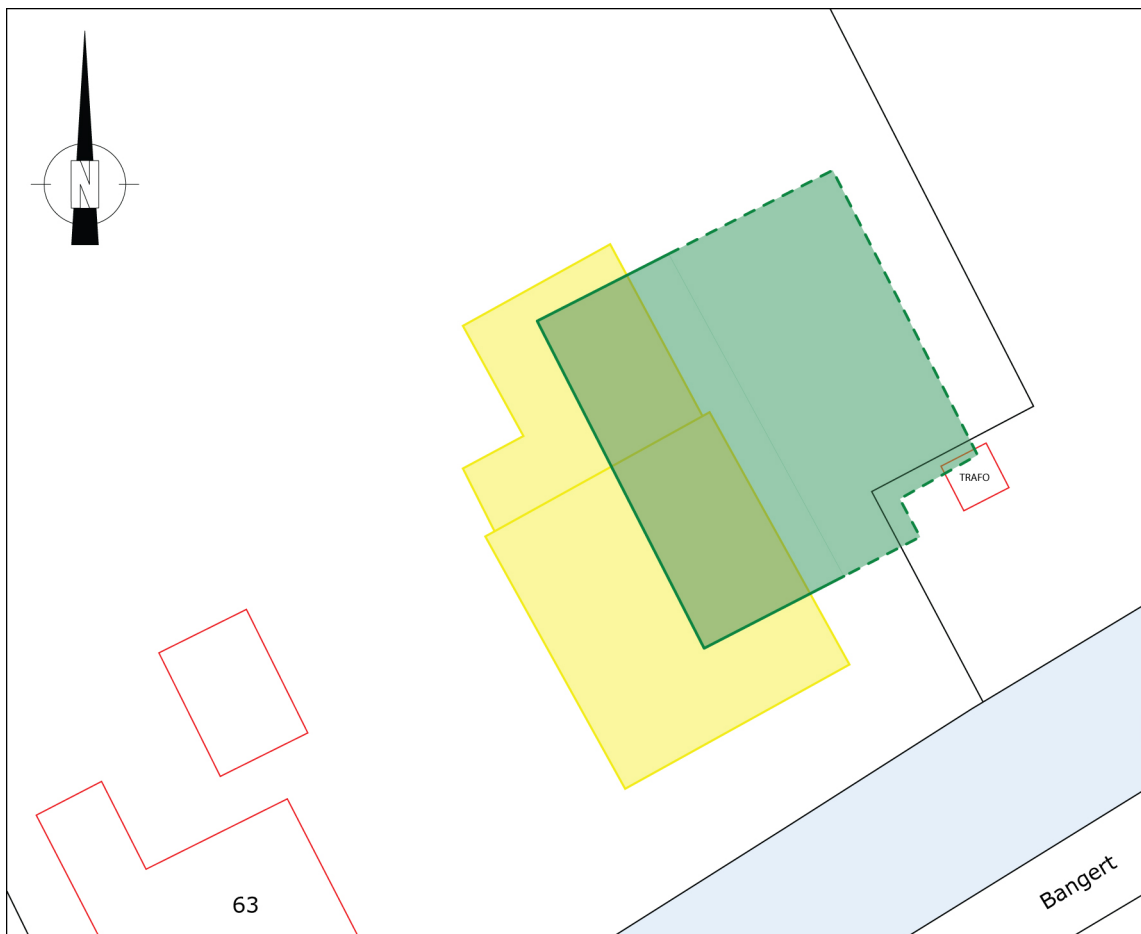
25 Determinatie door L. van den Akker, Archeologie West-Friesland.

5.2 Fase 2: Sporen van de stolpboerderij

Rond 1615 is op het perceel aan de Bangert een stolpboerderij gebouwd. Sporen die duiden op eerdere bewoning op deze locatie zijn niet aangetroffen. De plattegronden van de 17de-eeuwse boerderij en de stolp uit 1870 overlappen elkaar deels (afb. 35). Opvallend is dat juist op dit overlappende stuk de sporen van de 17de-eeuwse boerderij nog vrijwel intact aanwezig waren in de bodem (afb. 36). Van de oostelijke helft van de stolp waren alleen de diepere sporen, bijvoorbeeld waterputten, bewaard. Hier zijn de muurresten van de boerderij na de sloop in 1870 uit de grond verwijderd. Waarom en wanneer dit is gebeurd, is onduidelijk. De bodem was op deze locatie beduidend losser en organischer dan ter plaatse van de westelijke helft van de 17de-eeuwse boerderij, wat er mogelijk op wijst dat het terrein na 1870 in gebruik is geweest als boomgaard of moestuin. Bij de inrichting hiervan zijn dan de muurresten uit de grond verwijderd.

De indeling van de boerderij kan op basis van de aangetroffen sporen worden gereconstrueerd. Het midden van de stolp, binnen het vierkant, was zoals gebruikelijk bestemd voor de opslag van hooi. De woonvertrekken bevonden zich aan de westzijde van de boerderij. De dars lag aan de oostzijde en de achterzijde was ingericht als stal.

De sporen van de stolpboerderij kunnen in twee fasen worden verdeeld: sporen die dateren uit de 17de eeuw en aanpassingen uit de 18de of 19de eeuw. Een overzicht van de sporen is te vinden in bijlage 2 en 3.

Afb. 35 Overzicht van de locatie van de 17de-eeuwse stolpboerderij (groen) en de stolp uit 1870 (geel). De boerderijen overlappen elkaar gedeeltelijk.

Afb. 36 Overzicht van de sporen in vlak 1 van werkput 1 en 2, gezien richting het zuiden.

5.2.1 Fase 2a: sporen uit de 17de eeuw

Diverse sporen kunnen in de 17de eeuw worden geplaatst. In de eerste plaats zijn dit sporen die dateren van vlak vóór de bouw van de stolp, namelijk het dempingspakket van een sloot en grondverbetering op de locatie van de boerderij.

Diverse sporen van de boerderij dateren zeker van de bouw rond 1610/20, namelijk de fundering van de buitenmuren (S1, S2, S22), de schoorsteenfundatie (S13) een tussenmuur (S14), twee poeren (S6, S17) en een kelder (S45, S49). Deze sporen kenmerken zich door de toepassing van (brokken van) grote rode bakstenen met afmetingen van 25x12x5 cm tot 22x10x4 cm. De grote bakstenen kunnen op basis van het formaat in de 15de eeuw worden geplaatst. Zij zijn dus veel ouder dan de 17de-eeuwse boerderij en het moet daarom om hergebruikte stenen gaan. Het is zeer waarschijnlijk dat de bakstenen afkomstig zijn van de ruïnes van klooster Bethlehem of Nieuwlicht, beide gelegen ten zuiden van de Kleine Wijzend. De kloosters zijn bij het begin van de Opstand in 1572 verlaten en grotendeels afgebroken. De ruïnes van de kloostergebouwen waren echter nog eeuwenlang zichtbaar. Uit historische bronnen is bekend dat de ruïnes door de omwonenden als 'steengroeve' mochten worden gebruikt: "*De materialen ervan werden door verscheidene burgers en dorpsbewoners die dat wilden, mee naar huis genomen*".²⁶

Naast de grote bakstenen uit de 15de eeuw waren in de oudste muurresten van de boerderij ook kleinere bakstenen aanwezig, namelijk rode of roodgele (appelbloesem) bakstenen met formaat 20x9x4 tot 18x8,5x4 cm. Deze bakstenen dateren uit de 17de eeuw. Diverse andere sporen van de boerderij zijn geheel opgebouwd met dergelijke kleinere bakstenen. Het is goed mogelijk dat deze sporen eveneens van de bouw van de boerderij dateren, maar het kan ook

²⁶ Velius *et al.* 2007, 486-487.

om aanpassingen later uit de 17de eeuw gaan. Omdat dit niet met zekerheid is te zeggen, worden alle sporen uit de 17de eeuw als één fase behandeld.

Demping van een sloot en grondverbetering onder de boerderij (S29-S31, S34, S52-S54)

De noordwest-zuidoost georiënteerde sloot haaks op de Bangert en de aansluitende sloot parallel aan de Bangert zijn aan het begin van de 17de eeuw gedempt (S54, zie afb. 31 en 32). De sloten zijn eerst grotendeels opgevuld met vlekkerige grijsbruine organische, iets zandige klei. Met name op het kruispunt van beide sloten is een grote hoeveelheid keramiek in deze dempingslaag gevonden. Hier lag op de organische kleilaag ook een laag bruinigrijze zandige klei met veel as, mosselgruis, houtskool, puin en keramiek (S52 en S53). Het huisafval in de sloot is waarschijnlijk afkomstig van huizen in de buurt van het perceel. De keramiek dateert de demping van de sloot rond 1615. De vondsten worden in paragraaf 6.1 besproken.

Op de afvallagen lag een pakket van grijsbruine zandige klei, hier en daar met lichtgrijze kleivlekken, iets fijn puin of schelpgruis. Dit kleipakket is opgebracht ter ophoging van het maaiveld, maar lijkt tevens samen te hangen met een grondverbetering voorafgaand aan de bouw van de boerderij. Het doel hiervan was het creëren van een stabiele ondergrond voor de nieuwbouw. Doordat alleen aan de zuidzijde een deel van de bodem onder de boerderij is bestudeerd, is deze grondverbetering niet helemaal goed in kaart gebracht. De bodemopbouw ter hoogte van de zuidzijde van de stulp toont een abrupt einde van de middeleeuwse bodemlagen, precies ter hoogte van de voorgevel van de boerderij (zie afb. 37 en bijlage 4, oostprofiel werkput 1). Dit wijst erop dat op de locatie van de geplande bouwcontour de bodem is afgegraven tot het niveau van de natuurlijke klei (zavel). Vervolgens is in deze 'bouwput' het kleipakket gestort. Ook buiten de bouwcontour is het maaiveld opgehoogd: op de middeleeuwse bodemlagen lag een kleipakket van minimaal 40 cm diep (afb. 38 en bijlage 4, zuidprofiel werkput 1).

Afb. 37 Het oostprofiel in werkput 1. Ter hoogte van de pijl is een abrupt einde van de middeleeuwse bodemlagen zichtbaar.

Op het niveau van vlak 1 waren binnen de westzijde van de boerderij diverse grondlagen zichtbaar die mogelijk aan de grondverbetering en ophoging voorafgaand aan de bouw kunnen worden gekoppeld. Deze lagen bestonden uit bruine of grijsbruine zandige klei, soms met lichtgrijze kleivlekken (S29, S30, S34). Aan weerszijden van de schoorsteenfundatie (S13, zie onder) waren in de klei mosselgruis en houtskoolpuntjes aanwezig (S31). Gezien de aanwezigheid van houtskool kan deze laag wellicht in de bestaansperiode van de boerderij worden gedateerd. De bovenzijden van deze lagen bevonden zich tussen de 0,69 en 0,78 m -NAP.

Afb. 38 Het zuidprofiel in werkput 1. Onder de gestippelde lijn de ophogingslagen uit de Middeleeuwen, daarboven de ophogingslagen uit de 17de eeuw en later.

Buitengevels (S1, S2, S22, S38)

Zoals boven al is vermeld, zijn alleen sporen gevonden van de westelijke helft van de boerderij. De westgevel, een van de zijgevels van de boerderij, was nog in zijn geheel in de bodem aanwezig (S1). Hierop aansluitend zijn delen van de voorgevel (S2) en achtergevel (S22) gevonden. Naar het oosten toe bleken deze funderingen te zijn weggebroken. Een uitbraakspoor van het weggebroken deel van de voor- en achtergevel is niet waargenomen. De muurresten bevonden zich direct onder het maaiveld (bovenzijde muurwerk op 60 tot 75 cm onder NAP). De fundering van de buitenmuren was op staal gebouwd, dus direct op de grond zonder verdere versterking, en er was geen vlijlaag aanwezig. De bakstenen waren bovendien los gestapeld en dus niet gemetseld. Dit is een eenvoudige manier van funderen. Dat een deel van de gevonden fundering in de loop der tijd sterk is verzakt, is dan ook niet verwonderlijk. De lichte fundering maakt het waarschijnlijk dat alle vier buitenmuren van de boerderij van hout waren, met daaronder een lage bakstenen plint.

Van de westzijde van de fundering van de voorgevel (S2) was nog circa 3 meter aanwezig (afb. 39). Bij de bouw van de nieuwe boerderij in 1870 is een deel van de fundering vernietigd

Afb. 39 Het restant van de voorgevel (S2), gezien richting het noorden. De fundering is gedeeltelijk weggebroken bij de aanleg van kelder S3 in 1870.

door de aanleg van een rechthoekige kelder (S3, zie boven). Van de fundering resteerde slechts de onderste laag bakstenen. Deze onderste laag had een breedte van ruim 40 cm (2 steens) en bestond uit grote rode bakstenen (24,5x11,5x5) en kleinere roodgele bakstenen (19x9x4).

De westelijke zijgevel (S1) had een lengte van precies 15 meter (afb. 40 en 41). Helemaal aan de zuidzijde resteerde slechts één steenlaag. Iets meer naar het noorden was de muur sterk verzakt. De reden hiervoor is simpel: op deze locatie bevond zich de gedempte oost-west georiënteerde sloot (S54). Door de verzakking van de muur waren hier nog maximaal zes steenlagen aanwezig. Op deze locatie vertrapte de muur vijf keer, waarbij de onderste laag 40 cm breed was (2 steens) en de bovenste laag 20 cm breed (steens). De noordzijde van de westgevel was, net als het restant van de achtergevel (S22), een rommelig geheel (afb. 42). De oorzaak hiervan is het feit dat de fundering van de buitenmuren hier deels op een halfsteens keldermuur

Afb. 40 De westelijke zijgevel van de boerderij (S1), gezien richting het noorden.

Afb. 41 De westelijke zijgevel van de boerderij (S1), gezien richting het noordoosten.

(S49, zie onder) was gebouwd. Door het ongelijke wegzakken van het muurwerk is de fundering van de buitenmuren als het ware van deze keldermuur afgevallen. Het scheefzakken van de fundering van de boerderij op deze locatie is tijdens het bestaan van de boerderij gebeurd: de weggezakte fundering is aan de binnenzijde van de boerderij enigszins opgelapt door hier plavuizen (13x13 cm) en bakstenen (onder andere 19x8,5x4) rechtop tegen te plaatsen.

Van de achtergevel resteerde nog ongeveer 1 meter muurwerk tegen de westelijke zijgevel aan (afb. 43). Net als bij de voorgevel was ook voor de westgevel en achtergevel gebruik gemaakt van zowel grote 15de-eeuwse bakstenen als kleinere bakstenen uit de eerste helft van de 17de eeuw.

In het verlengde van de achtergevel, op ruim 8 meter ten oosten van de noordwesthoek van de boerderij, is een fragmentarisch stuk muurwerk aangetroffen (S38, afb. 44). Gezien de ligging is het mogelijk een

Afb. 42 De noordzijde van de westelijke zijgevel (S1), gezien richting het zuiden.

restant van de achtergevel van de boerderij. In het muurwerk zijn bovendien zowel grote rode bakstenen (23x11x4) als kleine bakstenen (18x8x4) verwerkt. Wat deze interpretatie tegenspreekt is het feit dat het spoor veel breder is (1 meter) dan de overige buitenmuren (onderste laag 40 cm breed).

Afb. 43 Het restant van de achtergevel, gezien richting het zuiden.

Afb. 44 Een restje muurwerk (S38), mogelijk van de achtergevel, gezien richting het westen.

Schoorsteenfundatie en binnenmuur (S13 en S14)

De westzijde van de boerderij werd in twee ongeveer even grote woonruimtes verdeeld door een tussenmuur. Tegen beide zijden van deze tussenmuur was een stookplaats aanwezig, een schouw, zodat beide ruimtes konden worden verwarmd. De rook van beide stookplaatsen verliet de boerderij via dezelfde schoorsteen.

Op de locatie van de schoorsteen is een rechthoekige fundering aangetroffen van 2 meter lang

(oost-west) en 70 cm breed (S13, afb. 45). Van de schoorsteenfundatie resteerden vijf steenlagen, bestaande uit los gestapelde (brokken van) grote en kleine bakstenen (onder andere 22x10,5x4 en 18x8x4 cm). De bovenzijde van het muurwerk lag op 0,57 m -NAP.

Tussen de schoorsteenfundatie en de westgevel (S1) lag de fundering van een binnenmuur, namelijk een steens muur met een lengte van 80 cm (S14). Het is onduidelijk of het muurwerk oorspronkelijk heeft doorgelopen tot aan de westgevel en dus deels is verdwenen. Mogelijk was tegen de westgevel een deur in de muur tussen de twee woonruimtes aanwezig en is dit de reden voor de onderbreking in de fundering. De fundering van de binnenmuur was opgebouwd uit (brokken van) grote rode bakstenen (25x12x5). De bovenzijde bevond zich op 0,54 m -NAP.

Afb. 45 Schoorsteenfundering S13 en de fundering van een binnenmuur S14, gezien richting het oosten.

Vierkantpoeren (S6 en S17)

Twee restanten van grote poeren moeten waarschijnlijk worden geïnterpreteerd als de zuidwestelijke en noordwestelijke vierkantpoer van de boerderij. Op deze poeren stonden de vierkantstijlen van de stolp. Van de twee oostelijke poeren zijn geen resten gevonden: de zuidoostelijke poer ligt vermoedelijk buiten het opgegraven areaal, terwijl de noordoostelijke poer in het verleden volledig is weggebroken.

Net als de fundering van de buitenmuren waren de twee gevonden poeren op staal gebouwd. Van de zuidwestelijke poer (S6) resteerden nog twee baksteenlagen (afb. 46). De oostzijde van de poer was vermoedelijk weggebroken, waardoor alleen de breedte met zekerheid kan worden bepaald: 90 cm breed en minimaal 1 meter lang. In de poer waren zowel grote bakstenen (25x11,5x4,5) als kleine bakstenen (19x9x4) verwerkt. De bovenzijde van de poer bevond zich op 0,66 m -NAP.

De noordwestelijke poer (S17) was meer intact: nog vier steenlagen waren aanwezig. Ook in dit geval is de oostzijde van de poer waarschijnlijk weggebroken. De poer was 80 cm breed en de bovenzijde bevond zich op 0,51 m -NAP. De structuur was opgebouwd uit met name brokken van grote bakstenen (22x11x4).

Kelder in noordwesthoek (S44, S45, S46, S47, S49)

In de noordwesthoek van de boerderij is direct bij de bouw rond 1610/20 een kelder gemaakt met een afmeting van 3,40 bij 2,20 meter (binnenmaten). Van de oudste fase van de kelder is de noord- zuid- en westmuur (S45 en S49) teruggevonden. De oorspronkelijke oostmuur van de kelder lijkt later in de 17de eeuw te zijn vervangen (S44, zie onder). De muren waren halfsteens dik en opgebouwd uit (brokken van) grote rode bakstenen (24x12x5). Nog

maximaal 10 steenlagen waren aanwezig, wat neerkomt op een kelderdiepte van minimaal 50 cm. De onderzijde van de kelderde muur bevond zich op 1,45 m -NAP. De binnenzijde van de drie kelderde muren was bijna overal aangesmeerd met mortel om de kelder beter waterdicht te maken. Een uitzondering vormde de zuidzijde van de westelijke kelderde muur: om onbekende redenen was dit deel van de kelderde muur niet voorzien van een laag mortel (afb. 47).

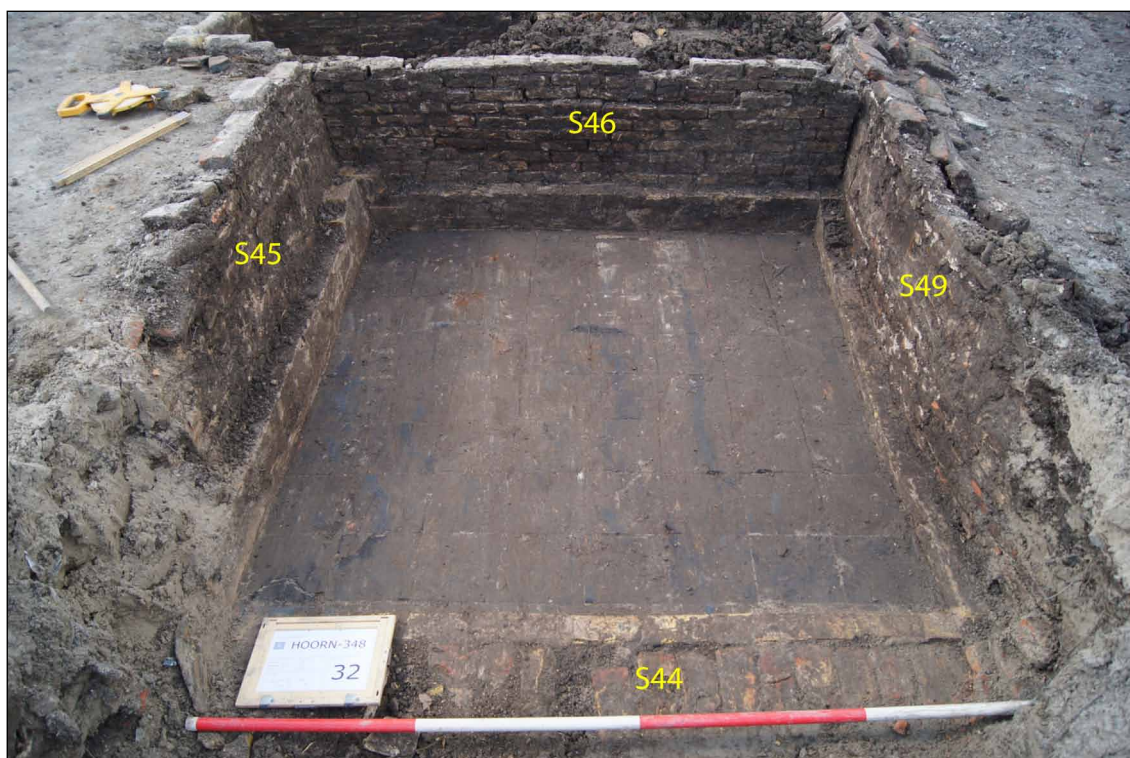

Afb. 46 Vierkantpoer S6, gezien richting het westen.

Afb. 47 De westelijke kelderde muur S49. De noordzijde van de muur (rechts) is aangesmeerd met mortel, terwijl dit bij de zuidzijde van de muur niet het geval is (links).

De oostmuur van de kelder is vermoedelijk later in de 17de eeuw vervangen. Deze muur was namelijk, in tegenstelling tot de andere muren van de kelder, volledig opgebouwd uit roodgele bakstenen met formaat 18x9/9,5x4 cm (S44). Van de oostmuur resteerde slechts de onderste steenlaag (steens, bovenzijde op 1,30 m -NAP); de bovenzijde van de muur was verstoord door de zware fundering van de aanbouw achter de boerderij uit 1870 (zie afb. 48). Wel was zichtbaar dat de oostmuur in de noordmuur van de kelder was gemetseld en dus geen sprake was van een koud verband. Door verstoringen was het zuidelijke uiteinde van de oostmuur weggebroken. Het is mogelijk dat de muur voorbij de kelder doorliep naar het zuiden en dan tevens fundeerde als binnenmuur, net zoals binnenmuur S4 (zie onder). Het feit dat de oostmuur was uitgevoerd als steens in plaats van halfsteens muur, zoals alle aangetroffen keldermuren in de boerderij, wijst hierop.

Afb. 48 De 17de-eeuwse kelder in de noordwesthoek van de boerderij, gezien richting het westen. Tussenmuur S46 is later in de 17de eeuw in de kelder gemaakt.

In de 17de eeuw is de grote kelder in twee ruimtes verdeeld door een tussenmuur te plaatsen (S46, afb. 48 en 49). Deze muur was halfsteens dik, opgebouwd uit roodgele bakstenen met formaat 20x10x4 cm en gemetseld met kalkmortel. De buitenzijden van de muren waren niet aangesmeerd met mortel. In de oostelijke kelderruimte lag een vloer van rode bakstenen met formaten (lengte-breedte) tussen 21x10 tot 24x12 cm (S47, afb. 50). De bovenzijde van de vloer bevond zich op 1,39 m -NAP. Gezien de toepassing van grote rode bakstenen is het mogelijk dat de bakstenen keldervloer van de bouw van de boerderij dateert. In dat geval is het waarschijnlijk dat de vloer binnen de hele kelder aanwezig was. In de westelijke kelderruimte is echter geen vloer teruggevonden. Dit doet vermoeden dat de bakstenen vloer pas is gemaakt na de opdeling van de kelder.

Rond 1800 is de westelijke kelderruimte dichtgegooid met grond. De grotere oostelijke kelderruimte is op dat moment verbeterd door het aanbrengen van nieuwe muren en een nieuwe vloer (S19, zie onder).

Afb. 49 Tussenmuur S46 (links) is koud tegen keldermuur S49 (rechts) aangezet.

Afb. 50 De bakstenen vloer S47 in de oostelijke kelderruimte, gezien richting het westen.

Poer van aangelofde achterzijde (S21)

De maatvoering van de boerderij wijst erop dat de achterzijde van de boerderij was verlengd: de afstand van de voorgevel tot de zuidelijke poer bedraagt ongeveer 3,5 meter, terwijl de afstand tussen de achtergevel en noordelijke poer ongeveer 5 meter is. De daksparren rustten aan deze zijde zeer waarschijnlijk op een muurplaat met daaronder vrijstaande stijlen. Het dakvlak liep hierachter nog ruim 1 meter verder door, om te eindigen om een wand die lager was dan de andere gevels van de boerderij. Dit wordt een aangelofde deel met een lage wand genoemd. Op ruim 1 meter afstand van de geprojecteerde achtergevel van de boerderij is een poer gevonden die waarschijnlijk moet worden geïnterpreteerd als de poer onder een van de vrijstaande stijlen (S21, afb. 51). De poer was 45 bij 55 cm en bestond uit twee lagen bakstenen met formaat 16x7,5x4 cm (bovenzijde 0,60 m -NAP).

Afb. 51 Poer S21 gezien richting het westen. Op de poer stond waarschijnlijk een vrijstaande stijl van het aangelofde deel van de stal.

Binnenmuur (S4)

Aan de voorzijde van de boerderij is een noord-zuid georiënteerde fundering van een binnenmuur gevonden (S4, afb. 52). De muur vormde waarschijnlijk de oostmuur van de woonruimte in de zuidwesthoek van de boerderij. Opvallend is dat de muur niet in 'lijn' met het vierkant ligt, zoals normaal het geval is: tussen het vierkant en de binnenmuur is een afstand van ongeveer 1 meter aanwezig. De binnenmuur ligt overigens wel in het verlengde van de keldermuur S44 aan de noordzijde van de boerderij. Dit versterkt het argument dat deze keldermuur tevens fungeerde als binnenmuur.

De binnenmuur was gemetseld met roodgele en gele bakstenen met formaat 18x9x5 cm en kalkmortel. Van de fundering resteerden vijf steenlagen en in totaal vertrapte de muur vier keer. De bovenzijde van de muur was steens en lag op 0,59 m -NAP. De muur was aanwezig over een afstand van 2,5 meter. De binnenmuur liep niet helemaal door tot aan de voorgevel. Vermoedelijk is dit deel van het muurwerk weggebroken.

Afb. 52 Binnenmuur S4 gezien richting het noorden. Achter de muur is nog net poer S8 zichtbaar.

Afb. 53 Kelder S9, gezien richting het zuidoosten.

Kelder in de voorste woonruimte (S9)

In de woonruimte in de zuidwesthoek van de boerderij was een ondiepe vierkante kelder aanwezig (S9, afb. 53). De kelder was 2 bij 2 meter groot (buitenmaten). De halfsteens muren van de kelder waren gemetseld met rode bakstenen (18,5x9,5x4) en harde kalkmortel. Aan de binnenwijze waren de muren aangesmeerd met mortel. In de kelder lag een vloer van groene en oranje plavuizen met formaat 13,5x13,5 cm. Dit formaat dateert uit de 17de eeuw. De plavuizen lagen op een fundatielaag van rode bakstenen die, net als de muren, bestond uit rode bakstenen (zelfde formaat, eveneens gemetseld met harde mortel). De bovenzijde van de plavuizenvloer bevond zich op 0,92 m -NAP, het hoogste deel van de keldermuren lag op 0,53 m -NAP. De kelder was dus nog maximaal 39 cm diep.

De kelder is bij de sloop van de boerderij in 1870 dichtgestort met grof puin, met name brokken van rode bakstenen (afb. 54). Tussen het puin zijn verder (fragmenten van) wandtegels gevonden die afkomstig zijn uit de boerderij. Dit materiaal wordt in paragraaf 6.3 besproken. Bij de nieuwbouw in 1870 is half op de opgevulde kelder een poer van de nieuwe boerderij gezet (S10, zie ook hoofdstuk 4).

Afb. 54 Het afbraakpuin van de boerderij wordt uit kelder S9 geschept.

Kelder in de achterste woonruimte (S16)

In de woonruimte in de noordwesthoek van de boerderij lag een rechthoekige kelder (buitenmaten 1,80 bij 1,50 meter, afb. 55). Voor de halfsteens muren en vloer was gebruik gemaakt van rode en gele bakstenen (19x9x4). De binnenzijden van de muren en de vloer waren aangesmeerd met mortel. Aan de bovenzijde van het muurwerk was deze mortel afgewerkt met een schuin randje, wat doet vermoeden dat dit de oorspronkelijke bovenkant van de kelder is geweest. Deze bovenkant bevond zich op 0,52 m -NAP, de bodem op 1,02 m -NAP. De kelder lijkt dus precies 50 cm diep te geweest.

Ook deze kelder is tijdens de sloop in 1870 opgevuld met slooppuin. Het vondstmateriaal uit de kelder wordt in paragraaf 6.3 besproken.

Afb. 55 Kelder S16, gezien richting het westen.

Poertjes van bedsteden of kasten (S7, S8, S15)

Drie kleine poeren, ruwweg gelegen tussen de westelijk vierkantpoeren, zijn mogelijk te koppelen aan bedsteden: op de poeren stonden mogelijk de stijlen van de houten constructie waarin bedsteden of kasten waren getimmerd. Een deel van de bedsteden van een boerderij bevond zich vaak binnen het vierkant, oftewel in de hooiberg. Daarnaast waren zij in verband met de warmte meestal gesitueerd in de buurt van de haard.

Direct ten noorden van binnenmuur S4 lag een kleine poer van 20 bij 20 cm (S8, zie afb. 52). De poer bestond uit drie lagen losgestapelde rode baksteen (19x9,5x4) met daaronder een geglazuurde plavuis (23x23). De bakstenen wijzen op een datering in de 17de eeuw, maar de plavuis

Afb. 56 Poer S7, gezien richting het westen.

dateert gezien het formaat eerder uit de 18de dan 17de eeuw. Mogelijk dateert deze poer dus van een latere verbouwingsfase. De bovenzijde van de poer lag op 0,61 m -NAP.

Ongeveer 1 meter ten oosten van poer S8 lag een tweede, grotere poer (S7, afb. 56). Deze poer mat 50 bij 50 cm en bestond uit twee lagen losgestapelde roodgele bakstenen met formaat 19,5x9,5x4,5 cm. Het midden van de poer was duidelijk iets ingezakt onder het

Afb. 57 Poer S15, gezien richting het westen.

gewicht van een houten stijl. Het hoogste punt van de structuur lag op 0,63 m -NAP. Vlakbij de noordwestelijke vierkantpoer van de boerderij (S17) lag een derde kleine poer (S15, afb. 57). De poer was 20 bij 20 cm en bestond uit twee lagen rode baksteen (20x9x4). De bovenkant van de poer lag op 0,53 m -NAP. Oorspronkelijk was de poer hoger: naast de poer lag een losse baksteen die in het verleden van de structuur af is gevallen.

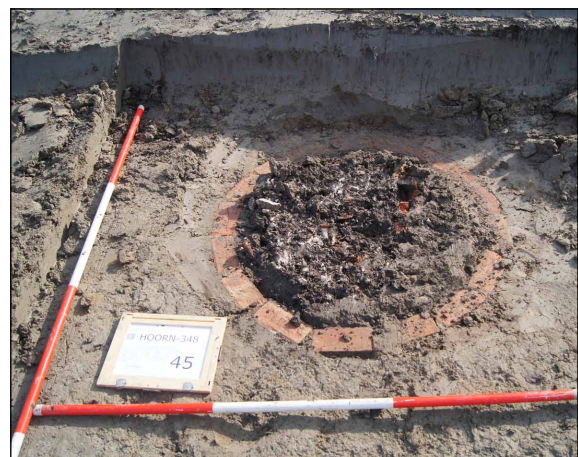
Vloerniveau in de boerderij (S28)

Aan de voorzijde van de boerderij is vermoedelijk een vloerniveau gevonden, bestaande uit een laag grijze klei met lemige lichtgrijze kleivlekken (S28). Aan twee zijden was een duidelijke begrenzing van de laag zichtbaar: aan de westzijde ter hoogte van binnenmuur S4 en aan de zuidzijde ter hoogte van de voorgevel S2. Richting het noorden en oosten was het niveau verstoord. De bovenzijde van het vloerniveau lag op 0,66 tot 0,80 m -NAP. Op het niveau daadwerkelijk heeft gefungeerd als vloer of dat hier een verharde vloer van bakstenen of plavuizen op heeft gelegen, is onduidelijk.

Waterput buiten de boerderij (S58, S39)

Direct achter de achtergevel (noordgevel) van de boerderij lag een bakstenen waterput (S58, afb. 58 en 59). Deze put dateert waarschijnlijk van de bouw van de boerderij. In de tweede helft van de 17de eeuw is de put gedempt en vervolgens is binnen de boerderij een nieuwe waterput gemaakt (S42, zie onder).

De waterput had een diameter van 1,20 meter (buitenmaat) en was gemaakt van rode bakstenen met formaat 19x8x3,5 cm.

Afb. 58 De bovenzijde van waterput S58 in het vlak.

Voor de bouw van de put is in plaats van de metselspecie vette grijze klei tussen de bakstenen gebruikt. Van de bakstenen opbouw resteerden nog 20 steenlagen (bovenzijde op 1,65 m -NAP). De bakstenen putwand was gefundeerd op een houten wagenwiel, waar de spaken (en as) uit waren gezaagd (afb. 60). Het wagenwiel had een diameter van 1,15 meter en was 11 cm breed.

Bij de demping van de put is eerst een hoeveelheid mest met veel stro in de put geschoven. De rest van de put is vervolgens opgevuld met vette grijze klei (afb. 61). Uit de mestlaag onderin de waterput is een monster onderzocht op botanische macroresten.²⁷ In het monster zijn met name zaden van weideplanten aangetroffen, onder meer grassen, boterbloem, klaver, melkdistel, brandnetel, paardenbloem, koekoeksbloem, mos en zegge. Enkele plantensoorten, waaronder de tweerijige zegge, gedijen in een brakke omgeving.²⁸

Afb. 59 Waterput S58 gezien richting het oosten. De helft van de waterput is blootgelegd.

Afb. 60 Het wagenwiel onder waterput S58.

27 Het botanisch onderzoek is uitgevoerd door L. de Sitter-Homans. Zie bijlage 13 voor de determinatielijst.

28 Planten die gedijen in een brakke omgeving komen algemeen voor in de regio.

Afb. 61 De vulling van waterput S58: onderin mest, daarboven grijze klei.

Het monster bevatte daarnaast onderdelen van insecten en mijten, haren, stukjes tak en bast, schimmels, houtskool en wormeneieren. Resten van menselijke consumptie, bijvoorbeeld pitten van vruchten, zijn niet gevonden. Op basis hiervan kan de mest als puur dierlijk worden geïnterpreteerd. Het is waarschijnlijk dat de mest afkomstig is uit de koeienstal in de boerderij. Uit de kleivulling van de waterput zijn onder meer enkele scherven keramiek verzameld, namelijk zes scherven roodbakkend aardewerk, één fragment witbakkend aardewerk en één fragment majolica.²⁹ Herkenbare vormen zijn een roodbakkende bakpan (r-bak-4), een ronde vuurstolp en een grape (vroeg r-gra-49). Twee objecten van metaal komen uit de vulling, namelijk een musketkogel en een messing ring, mogelijk afkomstig van een gesp. Bij het buiten gebruik raken van de put is de bovenzijde van de bakstenen opbouw weggebroken: boven het resterende muurwerk was een uitbraakspoor aanwezig (S39). Dit spoor bestond uit grijsbruine zandige klei met mortelbrokjes en puin. De bovenzijde van het puinspoor is gezien op 0,87 -NAP. Uit het uitbraakspoor zijn enkele fragmenten keramiek verzameld: onder andere een fragment van een roodbakkende kaasvorm, een stuk van een faience-bord en de steel van een kleipijp.³⁰ De keramiek uit de waterput en het uitbraakspoor dateert de demping van de put in de tweede helft van de 17de eeuw.

Afvalplekken buiten de boerderij (S27, S59)

Buiten de boerderij zijn twee kuilen met een redelijke hoeveelheid vondstmateriaal uit de 17de eeuw aangetroffen. Bij de noordwesthoek van de boerderij lag een ongeveer ronde afvalkuil (S27). Uit de kuil is keramiek en een metaalvondst verzameld uit de laatste kwart van de 17de eeuw.

²⁹ V60.

³⁰ V32.

Ongeveer 5 meter achter de boerderij lag een ronde askuil (S59). De askuil was ongeveer 30 cm diep (bovenzijde op circa 1,7 m -NAP) en bevatte veel keramiek en enkele vondsten van metaal. Het vondstmateriaal dateert uit de periode 1640-1660. De vondsten worden besproken in paragraaf 6.2.1 en 6.2.2.

5.2.2 Fase 2b: sporen uit de 18de en 19de eeuw

Uit de 18de en 19de eeuw dateren enkele aanpassingen aan de boerderij. Rond 1700 is de waterput achter de stolp vervangen door een inpandige waterput in de stal. Ongeveer een eeuw later, rond 1800, is binnen het woongedeelte een bestaande kelder vernieuwd en een nieuwe kelder, vermoedelijk een koelbak, gemaakt. Een plaveisel en straatje langs de zijgevel van de stolp dateren vermoedelijk uit dezelfde periode. Ook een inpandige waterkelder is gemaakt in de 18de of 19de eeuw. Enkele afvalplekken dateren van de sloop van de boerderij in 1870.

Afb. 62 De bovenzijde van waterput S42 in het vlak.

Inpandige waterput (S42, S36)

Na de demping van de waterput achter de boerderij (S58, zie boven) in de tweede helft van de 17de eeuw is een nieuwe, inpandige waterput gemaakt (S42, afb. 62 en 63). De nieuwe waterput lag deels in de stal en deels tussen de twee noordelijke vierkantpoeren in.

De waterput was, net als de oudere waterput, gemaakt van bakstenen met daaronder een wagenwiel. Deze waterput was echter wel slordiger gemaakt dan de oudere put. De diameter van de nieuwe waterput was 1,10 meter (buitenmaat). De bakstenen opbouw, gemaakt van rode bakstenen (19x9x4), was in totaal nog 1,56 meter hoog (bovenkant op 1,07 m -NAP, onderkant op 2,63 m -NAP). De wand van de put was zoals gebruikelijk halfsteens. De bovenste resterende baksteenlaag lag echter haaks op deze putwand; hier was de wand van de waterput dus steens. Vermoedelijk is deze steenlaag het restant van de verder weggebroken bovengrondse opbouw van de waterput. Onder de bakstenen opbouw lag een wagenwiel zonder spaken en as met een diameter van 1,22 meter en breedte van 10 cm (afb. 64). De segmenten van het wagenwiel waren gemaakt van een zachte loofhoutsoort. Zij waren verbonden door middel van eikenhouten pennen. Onder het wagenwiel lagen enkele planken van naaldhout.

Onder de planken is een kleine scherf Chinees porselein gevonden uit de periode 1680-1720.³¹ Op basis hiervan kan worden gesteld dat de waterput rond 1700 is gemaakt.

Onderin de waterput, ter hoogte van het wagenwiel, was een dunne laag grijze klei aanwezig. Vermoedelijk is deze laag klei bewust aangebracht ter filtering van het grondwater. Uit de kleilaag zijn enkele scherven keramiek afkomstig die uit de gebruikperiode van de put dateren, waaronder een bord van witbakkend Duits aardewerk met gele en bruine strepen, twee fragmenten 18de-eeuws porselein, stelen van kleipijpen en een kopje van industrieel wit aardewerk (creamware).³² Een van de stukken porselein, een fragment van een capucijner-schotel, past aan een scherf uit de vulling van de westelijke ruimte van een kelder (zie onder bij kelder S18).

De waterput is bij de sloop van de stulp in 1870 gedempt met grof puin en mortel, dus slooppuin van de boerderij. Tussen dit puin zijn enkele wandtegels gevonden die verder ter sprake komen in paragraaf 6.3. Verder komt een fragment van een pot van roodbakkend aardewerk uit de vulling van de put.³³ Fragmenten van dezelfde pot zijn gevonden in een afvalkuil (S37), gelegen iets ten noorden van de waterput (S37, zie onder).

Op het restant van de waterput lag een uitbraakspoor van grijze zandige klei met veel mortelbrokjes (S36, afb. 75). De bovenzijde van dit spoor bevond zich op 0,82 m -NAP.

Kelder (koelbak?) in de achterste woonruimte (S18)

De westelijke ruimte van de 17de-eeuwse kelder in de noordwesthoek van de boerderij (S44, S45, S46, S47, S49, zie boven) is in de periode rond 1800 dichtgegooid met grond. De vulling van de kelderruimte bestond uit bruingrijze klei met mortel en puin. Uit de vulling komen enkele fragmenten aardewerk, waaronder een fragment van een 18de-eeuwse porseleinen schotelkje

Afb. 63 Waterput S42 gezien richting het westen. De helft van de waterput is blootgelegd.

Afb. 64 De houten fundering onder waterput S42: een wagenwiel en planken van naaldhout.

31 V38.

32 V37.

33 V36.

(zie ook boven bij waterput S42) en een fragment van bord van witbakkend Duits aardewerk met gele en bruine strepen.³⁴ Enkele metaalvondsten zijn in de dichtgegooide kelderruimte gevonden, waaronder een ronde messing knoop en vier munten.³⁵ Een van de munten dateert uit de jaren 20 van de 17de eeuw, twee munten zijn geslagen in 1709, de vierde munt dateert uit 1771. De kelderruimte is dus in ieder geval nà 1771 dichtgegooid.

Afb. 65 Kelder S18 in het vlak, gezien richting het zuidwesten.

Na het opvullen van de kelderruimte is op deze locatie een diepe rechthoekige kelder gemaakt (S18, afb. 65 en 66). Deze kelder bevond zich deels binnen de opgevlude kelderruimte en deels ten zuiden hiervan, waardoor bij de bouw een deel van de oude keldermuur S45 is weggebroken. De kelder heeft zeer waarschijnlijk tot de sloop van de stolp in 1870 gefunctioneerd. In de bodem van de kelder was een loden afvoerpijp met houten stop aanwezig. Dit wijst erop dat de kelder bedoeld was voor het tijdelijk opslaan van water, want door middel van de pijp kon dit water gemakkelijk worden afgevoerd. In een waterkelder, bedoeld voor de opslag van regenwater voor consumptie, is een dergelijke afvoerpijp in de bodem nooit aanwezig. Dit maakt het onwaarschijnlijk dat de diepe kelder was bedoeld voor de opslag van drinkwater. Vermoedt wordt dat de rechthoekige kelder was bedoeld voor het tijdelijk koel houden van melk. Koeien worden twee keer per dag gemolken, meestal vroeg in de ochtend en laat in de middag. Tot in de 20ste eeuw werd kaas gemaakt bij vrijwel alle boerderijen waar melkkoeien werden gehouden. De ochtendmelk kon overdag direct tot kaas worden verwerkt, maar de verwerking van de middagmelk moest wachten tot de volgende dag. Om de middagmelk gedurende de avond en nacht koel te houden, werden koelbakken gemaakt. De koelbak werd gevuld met koud water (bijvoorbeeld uit een waterput) en vervolgens werden hier de bakken of bussen met melk in gezet.³⁶ Dergelijke koelbakken zijn waarschijnlijk een 19de-eeuwse uitvinding.

34 V44.

35 Puntvondsten V15, V27 en V28.

36 De Wit 2003, 61.

Afb. 66 Kelder S18 na het verwijderen van de vulling in de kelder.

De kelder was 170 bij 90 cm groot en nog 90 cm diep (bodem op 1,56 m -NAP, bovenkant 0,65 m -NAP). Voor de bouw van de kelder was gebruik gemaakt van harde mortel en gele bakstenen (18x8x4). De muren waren halfsteens dik, de bodem van de kelder bestond uit twee lagen bakstenen. Onder de bakstenen vloer lagen planken van naaldhout van 25 tot 35 cm breed. De kelder werd aan de bovenzijde waarschijnlijk afgesloten door middel van een houten luik. De wanden en bodem van de kelder waren oorspronkelijk waarschijnlijk geheel voorzien van wandtegels en plavuizen om de waterdichtheid te bevorderen. Deze

Afb. 67 Fragmenten van wandtegels tegen de binnenzijde van kelder S18.

bekleding is bij de sloop in 1870 grotendeels verwijderd, waarschijnlijk om het te kunnen hergebruiken. Nog enkele tegels en plavuizen waren aan de binnenzijde van de kelder aanwezig en daarnaast zijn veel fragmenten van wandtegels in de kelder gevonden. Twee grijze, ongeglazuurde plavuizen (22x22) op de vloer zijn hetzelfde als de plavuizen in kelder S19 (zie onder). De meeste wandtegels zijn voorzien van een herderscène in een cirkel met spinnenkoppen in de hoeken (afb. 67 en 68). Verder zijn enkele fragmenten van tegels met paarse beschildering aanwezig. Een compleet exemplaar met de afbeelding van een boerderij was op de bodem van de kelder aanwezig (afb. 69). Bovengenoemde tegels dateren uit de periode 1660-1800. Uit de 17de eeuw dateren een polychrome postzegeltegels met bloemenvaas en Franse lelies en een fragment met bloemenvaas in blauw. Deze laatste tegels waren

Afb. 68 Vijf soortgelijke wandtegels uit de vulling van kelder S18. De tegel linksboven was nog gedeeltelijk tegen de kelder muur aangemetseld (zie afbeelding 67).

misschien niet in de kelder gemetseld, maar elders in de boerderij. Bij de sloop van de boerderij zijn zij vervolgens met slooppuin in de kelder terecht gekomen. Hetzelfde geldt voor een tableautegel die in paragraaf 6.3 wordt besproken.

Uit de puinige vulling van de kelder komen ook enkele stukken aardewerk, waaronder een massieve steel van een roodbakkerij, een fragment van een bord van Friese majolica, een 19de-eeuwse roodbakkerij (pis)pot met platte bodem en een fragment van een bord van witbakkerij Duits aardewerk. Slechts één object van metaal is in de kelder gevonden, namelijk een imitatie van een Friese duit uit Reckheim (afb. 70, tekst: FRI CIR). De munt is geslagen in 1635.³⁷

Afb. 69 Een wandtegel met de afbeelding van een boerderij op de bodem van kelder S18.

Kelder in de achterste woonruimte (S19)

Waarschijnlijk is tegelijk met het maken van de kelder/koelbak S18 rond 1800 de oostelijke ruimte van de kelder in de noordwesthoek van de boerderij vernieuwd. Hierbij is de kelderruimte voorzien van nieuwe

Afb. 70 Voor- en achterzijde van een imitatie van een Friese duit uit Reckheim uit 1635.

³⁷ Vondsten uit de kelder: V20, V41, V43.

Afb. 71 Kelder S19 gezien richting het zuiden. Aan de oostzijde (links) is de keldermuur in het verleden weggebroken.

Afb. 72 Kelder S19 na het verwijderen van de vulling. Binnen de kelder ligt een vloer van grijze ongeglazuurde plavuizen.

muren en een nieuwe vloer, zodat de kelder beter waterdicht zou worden (S19, afb. 71 en 72). De nieuwe halfsteens muren waren koud tegen de vroeg 17de-eeuwse keldermuren gemetseld. Voor de nieuwe muren was gebruik gemaakt van harde mortel en gele bakstenen

met formaat 18x8x4 cm, dus dezelfde stenen als bij kelder/koelbak S18. De binnenzijden van de muren waren aangesmeerd met mortel. Binnen de nieuwe muren is een vloer van grijze ongeglazuurde plavuizen van 22 bij 22 cm gelegd. De vloer lag op 1,24 m -NAP, de bovenzijde van de keldermuren op 0,52 m -NAP. De kelder was dus nog ruim 70 cm diep.

Waarschijnlijk heeft de kelder tot de sloop in 1870 bestaan. De kelder was dichtgegooid met vooral grijze klei. Onderin de kelder was de klei gemengd met puin. Uit de vulling komen enkele fragmenten keramiek en metaalvondsten.³⁸ De keramiek omvat onder ander een roodbakkende pot (r-pot-13), een fragment van een roodbakkende komfoor, stukken van faience-borden en een bord van industrieel wit aardewerk. Van metaal zijn een messing (gordijn?)ring en de steel van een tinnen lepel.

Afb. 73 Plaveisel S26 naast de westgevel van de boerderij, gezien richting het noorden.

Afb. 74 Straatje S23 parallel aan de westgevel, gezien richting het noorden.

Plaveisel en straatje buiten de boerderij (S23, S26)

Buiten de boerderij, langs de westelijke zijgevel, zijn een plaveisel en het restant van een straatje gevonden. Het plaveisel ligt waarschijnlijk op de locatie van de zijdeur van de boerderij. Deze deur zal dienst hebben gedaan als de dagelijkse toegangsdeur en gaf toegang tot de achterste woonruimte in de stolp. Het straatje lag evenwijdig aan de zijgevel van de boerderij en verbond de zijdeur met een brug over het water langs de Bangert. Zowel het plaveisel als het straatje dateren waarschijnlijk uit de periode rond 1800.

Het plaveisel was een enigszins rommelig geheel van minimaal 1,20 bij 70 cm en was gemaakt van (gebroken) grijze plavuizen (22x22) (S26, afb. 73). Dezelfde plavuizen bevonden zich op de vloer van kelder/koelbak S18 en kelder S19 (zie boven), wat erop wijst dat het plaveisel

³⁸ V39.

rond 1800 is gemaakt. De bovenzijde van het plaveisel lag op 0,65 m -NAP. Onder de plavuizen is een ongedateerde duit uit Utrecht gevonden (tekst CIC TRAIEC TUM).³⁹

Het straatje dateert vermoedelijk uit dezelfde tijd als het plaveisel (S23, afb. 74). Van het straatje resteerden slechts gedeeltes van de zijkanten, namelijk twee parallelle rijen van (brokken van) rode bakstenen en brokken dakpan die op hun kant in de grond zijn gezet. De bovenzijde van de rijen lag tussen de 0,71 en 0,91 m -NAP. Het pad was 60 cm breed. Binnen de verhoogde randen van het straatje lag waarschijnlijk een verharding van grind of schelpgruis.

Inpandige waterkelder (S5)

Aan de voorzijde van de boerderij is een uitbraakspoor van een inpandige waterkelder aangetroffen, bestaande uit grijsbruine zandige klei met puin en keramiek (S5). Van de waterkelder resteerde slecht een houten 'vloer' onder het uitbraakspoor. Op deze houten vloer is de waterkelder in de 18de of 19de eeuw gebouwd. Doordat het houtwerk pas na afronding van de opgraving is gevonden, is de locatie en omvang van de kelder niet exact gedocumenteerd. De waterkelder is bij de sloop van de boerderij in 1870 uitgebroken.

Uit het uitbraakspoor is een redelijke hoeveelheid keramiek uit de 19de eeuw verzameld (73 fragmenten, 23 MAE).⁴⁰ Van roodbakend aardewerk zijn onder meer een ongeglazuurde bloempot en een bakpan (r-bak-6) en kachelpan (r-kap-1) uit Bergen op Zoom. Het witbakend aardewerk omvat een komfoor uit Friesland. Verder zijn fragmenten van ten minste twee borden van faïence, een mineraalwaterkruik en drie kleipijpen uit Gouda aanwezig. Tenslotte zijn diverse stukken industrieel wit aardewerk uit het spoor afkomstig, waaronder een kom (iw-kom-10), een kop en borden met en zonder decoratie (drukdecor of handbeschildering).

Afb. 75 Afvalplek S37 gezien richting het westen. Links daarvan uitbraakspoor S36 van waterput S42.

39 V47.

40 V8.

Afvalplek (S40)

Enkele meters achter de boerderij lag een kuil met veel puin, met name rode en gele bakstenen, en keramiek. De afvalplek kan waarschijnlijk worden gekoppeld aan de sloop van de stolp in 1870. De keramiek dateert uit de periode 1775-1870.

Afvalplek (S37)

In het stalgedeelte van de boerderij is een afvalplek gevonden van ruim 2 bij 1 meter groot (S37, afb. 75). De plek dateert zeer waarschijnlijk van de sloop van de boerderij in 1870. Het spoor was 10 tot 15 cm diep en bestond uit bruine zandige, organische klei met veel houtskool. De bovenzijde bevond zich op 0,86 m -NAP. Naast fragmenten van een roodbakkende pot (zie ook waterput S42) komen enkele scherven industrieel wit aardewerk uit de afvalplek.⁴¹

41 V30.

6. Vondstcomplexen

In dit hoofdstuk komen enkele vondstcomplexen aan bod, namelijk vondsten uit een gedempte sloot en vondsten die kunnen worden gekoppeld aan de bewoners van de stolpboerderij.

6.1 Slootvulling (1575-1615)

Voorafgaand aan de bouw van de stolpboerderij zijn enkele sloten op het perceel gedempt (S54). Hierbij is onder meer afval, waaronder veel keramiek, in de sloten gegooid. Het afval is vermoedelijk afkomstig van een of meer huizen uit de directe omgeving. Naast keramiek is ook bouwkeramiek, glas, metaal, leer, hout en natuursteen in de slootvulling gevonden (afb. 76).

Afb. 76 Het verzamelen van vondsten uit de gedempte sloot.

Keramiek

Uit de dempingslagen zijn in totaal 925 fragmenten keramiek verzameld (geteld na puzzelen).⁴² Het aardewerk is vrij samenhangend: een redelijke hoeveelheid (archeologisch) complete objecten is aanwezig. Daarom is ervoor gekozen om de keramiek te tellen in Minimum Aantal Exemplaren (MAE). In totaal zijn 266 MAE aanwezig.

De keramiek dateert uit de laatste kwart van de 16de eeuw en het begin van de 17de eeuw. Omdat de stolpboerderij zeer waarschijnlijk direct na de demping van de sloten is gebouwd, is de sluitdatum van het vondstcomplex van belang voor het dateren van de bouw van de stolp. Slechts op één vondst is een jaartal aanwezig, namelijk een bord van Werra-aardewerk met jaartal 1608. Verder zijn twee steelfragmenten van kleipijpen aanwezig. Kleipijpen komen vanaf circa 1610 in het bodemarchief voor. De sluitdatum van het vondstcomplex lijkt daarom rond 1615 te liggen.

⁴² V50, V51, V52, V54, V55, V56, V57, V59 en V64, onder andere uit S52, S53 en S54.

De keramiek omvat acht soorten keramiek, namelijk steengoed 2, roodbakend aardewerk, witbakend aardewerk, majolica, Werra-aardewerk, Weser-aardewerk, jydepot-aardewerk en Italiaans tinglazuuraardewerk (afb. 77 en 78). Hiernaast zijn twee steelfragmenten van kleipijpen en een fragmentarisch beeldje van terracotta (afb. 79) aanwezig. Het beeldje toont het middenlijf van een zittende hond. Dit soort sierobjecten is zeer zeldzaam, maar toevallig is de bovenzijde van een soortgelijk beeldje gevonden in Bovenkarspel (afb. 80).⁴³

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s2)	19	7	2,7
jydepot aardewerk (jy)	1	1	0,4
roodbakend aardewerk (r)	763	187	71,1
werra aardewerk (wa)	12	9	3,4
witbakend aardewerk (w)	102	39	14,8
weser aardewerk (we)	9	9	3,4
majolica (m)	11	7	2,7
italiaanse majolica/faience (i)	5	4	1,5
totaal	922	263	100

Afb. 77 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten slootvulling.

Afb. 79 Fragment van een beeldje van een hond van terracotta.

Afb. 80 Fragment van een beeldje van een hond van terracotta, gevonden in Bovenkarspel.

De hoeveelheid steengoed is beperkt: de fragmenten van minimaal zeven kannen is aanwezig. Een van de kannen, een onversierde kan op geknepen standring, is eigenlijk te oud voor het vondstcomplex: dit type kan is tot omstreeks 1550 gemaakt. De overige kannen staan op een standvoet of -vlak en dateren wel uit de periode rond 1600. Een bodem met standvlak van een witte kan is afkomstig uit Siegburg. Ten minste twee kannen zijn gemaakt in Raeren, waaronder een kan met ingestempelde versiering en wafelmotief. Twee andere kannen zijn afkomstig uit Frechen of Keulen. Één kan is volledig gaaf gevonden, namelijk een kleine baardmankruik met het wapen van Friesland (cat.nr. 1 en afb. 81). In de zijkant van de kruik is een klein gat aanwezig en dit is vermoedelijk de reden dat het object is weggegooid. Op een fragment van de andere kan is eveneens een stukje van een applique met (onherkenbaar) wapenschild aanwezig.

⁴³ Het beeldje uit Bovenkarspel is afkomstig uit een particuliere collectie.

Het roodbakkend aardewerk is veruit de grootste bakselgroep met 71% van het MAE (187 MAE). Zoals gebruikelijk voor deze periode zijn de bakpannen (19 MAE), bordes (25 MAE), grappen (56 MAE) en koppen (37 MAE) de meest voorkomende vormen. Bij de bakpannen overheerst het type r-bak-5, een bakpan met kraagrand en afgeplatte bovenzijde (13 MAE). Hieraan verwant zijn de bakpannen met gewone kraagrand (r-bak-4, 3 MAE). Twee exemplaren wijken af, namelijk een bakpan met blokvormige rand (r-bak-33) en zeer kleine bakpan met kraagrand. Alle bakpannen zijn voorzien van een geheel toegeknepen steel en beroet. Slechts één bord is van het type r-bor-1, een bord met holle spiegel en korte platte vlag op standlobben (cat.nr. 3). Het bord is versierd in sgraffito-techniek en dateert uit de eerste helft van de 16de eeuw. Blijkbaar heeft het bord dus vrij lang dienst gedaan, mogelijk als sierbord. De overige bordes zijn allemaal van het type r-bor-6 (24 MAE). Dit type is verwant aan de r-bor-1, maar heeft een korte platte vlag in plaats van en uitgebogen vlag. Zes van deze bordes zijn onversierd en negen bordes hebben een groen geglazuurde spiegel (cat.nr. 4). Acht exemplaren behoren tot het Noord-Hollands slibaardewerk, waaronder een bord met ornamentele banden met onder andere een granaatappel en ingekraste versiering (cat.nr. 5). Dit bord is gemaakt door decorateur B2 in Alkmaar tussen 1603 en 1610.⁴⁴

Verder is een bord versierd met slibbogen (cat.nr. 6). Dit versieringsmotief komt met name voor op bordes met type r-bor-1 tot omstreeks 1575. Hier is de versiering dus toegepast op een bord met platte vlag.

typecode	MAE		
s2-kan-32	1	r-vst-	5
s2-kan-	6	r-	14
r-bak-4	3	w-bak-5	8
r-bak-5	13	w-dek-5	1
r-bak-33	2	w-gra-36	1
r-bak-nieuw	1	w-gra-38	1
r-bor-1	1	w-gra-	7
r-bor-6	24	w-kan-	2
r-dek-	1	w-kdl-	1
r-gra-8	3	w-kom-	1
r-gra-10	4	w-kop-2	5
r-gra-19	1	w-kop-7	1
r-gra-29	14	w-kop-40	1
r-gra-33	2	w-kop-	3
r-gra-34	14	w-vst-	2
r-gra-43	1	w-	5
r-gra-54	1	jy-gra-	1
r-gra-	16	wa-bor-1	4
r-kan-	2	wa-bor-	1
r-kom-58	2	wa-bek-	1
r-kom-	2	wa-kom-1	1
r-kop-2	29	wa-kom-2	1
r-kop-11	2	wa-kop-1	1
r-kop-20	4	we-bor-1	2
r-kop-	2	we-bor-	1
r-lek-8	1	we-kan-	1
r-lek-	2	we-kom-2	1
r-pis-5	2	we-pot-1	1
r-pis-	3	we-	3
r-pot-12	1	m-bor-5	2
r-stk-5	1	m-bor-	3
r-tes-2	1	m-kan-1	1
r-tes-4	4	m-	1
r-tes-	1	i-bor-	2
r-vet-1	1	i-kom-3	1
r-vor-4	1	i-	1
r-vst-1	6	totaal	263

Afb. 78 Inventarisatielijst slootvulling.

44 Determinatie met dank aan Sjek Venhuis.

Afb. 81 De baardmankruik in situ.

Van 40 van de 56 grappen kon het type worden bepaald. Twee typen zijn duidelijk dominant: r-gra-29 (14 MAE) en r-gra-34 (14 MAE). Deze typen zijn aan elkaar verwant: beide zijn voorzien van een scherpe buikknik en een ribbel op de schouder. Het ene type is voorzien van een onverdikte uitstaande rand (r-gra-29, cat.nr. 10 en 11), het andere van een kraagrand (r-gra-34, cat.nr. 13, 14 en 15). Bij deze typen is duidelijk een verschil in grootte zichtbaar: type 29 zijn kleine grappen (diameter rand 10 tot 17 cm), type 34 zijn grotere exemplaren (diameter rand 16 tot 22 cm). Enkele andere typen grappen zijn verwant aan bovengenoemde twee typen. Zo is bijvoorbeeld een r-gra-34 met afgeronde buikknik aanwezig (r-gra-8, 2 MAE, cat.nr. 7). Een kleine grape is gelijk aan de r-gra-29, maar heeft de ribbel op de hals aanzet in plaats van op de schouder (r-gra-19, 1 MAE, cat.nr. 9). Opvallend is dat een van de poten van deze grape op een zeker moment is afgebroken, maar dat de kookpot daarna nog wel is gebruikt (de breuk is beroet). Twee grappen hebben in plaats van een geprononceerde ribbel veel fijne ribbels op de schouder (r-gra-54, 1 MAE, cat.nr. 16 en r-gra-33, 2 MAE, cat.nr. 12). Dit soort fijne ribbels komt vaak voor op 17de-eeuwse grappen. Naast deze aan elkaar verwante grappen komen ook enkele andere typen voor. Één geheel geglazuurde grape heeft een kraagrand en steile wand met twee ribbels (r-gra-43). Tussen de ribbels is een ondiepe kamstreekversiering aanwezig. Vijf grappen hebben een kraagrand en bolle buik (r-gra-10). Een hiervan is inwendig deels groen geglazuurd, een verschijnsel dat later in de 17de eeuw vrij algemeen voorkomt. Twee exemplaren zijn voorzien van een kamstreekversiering op de buik. Een zeer grote grape heeft twee oren en een (afroom)ruit (r-gra-8, cat.nr. 8). Inwendig is de grape voorzien van mangaanglazuur. Hetzelfde geldt voor enkele andere meer fragmentarische grappen (type onbekend). Ook in deze gevallen gaat het om zeer grote grappen (diameter rand 23-24 cm). Algemeen gezien kan worden opgemerkt dat de grappen allemaal inwendig zijn geglazuurd en aan de buitenzijde vaak plekken glazuur aanwezig zijn, meestal op de schouder. De meeste grappen zijn beroet. De worstoren van sommige grappen zijn aan de bovenzijde licht

toegeknepen, iets wat later in de 17de eeuw bij vrijwel alle grappen het geval is. Verder kan worden opgemerkt dat een aantal behoorlijk scheef is.

Vier kommen zijn aanwezig, waarvan twee zeker van het type r-kom-58. Dit type kom is in feite een diepe r-bor-6. Twee kommen zijn inwendig groen geglazuurd, de andere twee exemplaren zijn rijk versierd met slib en behoren dus tot het Noord-Hollands slibaardewerk. Een van de kommen is versierd met vlakken en een sierrand met bladeren en dateert rond 1600 (cat.nr. 17). Op de bodem van de andere kom zijn bloemen zichtbaar (cat.nr. 18). Dit stuk is een product van decorateur C in Alkmaar en dateert uit de periode 1609-1612.⁴⁵ In de standring van deze kom zijn twee ophanggaten aanwezig (primaire doorboringen) en de achterzijde is sterk beroet.

De koppen kunnen worden ingedeeld in drie typen. De r-kop-2, het standaardtype gedurende het grootste deel van de 16de en 17de eeuw, is dominant met 29 MAE.⁴⁶ De randdiameter van deze koppen ligt tussen de 13 en 16 cm. Vrijwel alle koppen van dit type zijn alleen inwendig geglazuurd. Een uitzondering is een volledig geglazuurd exemplaar dat te hard is gebakken in de oven. Drie koppen zijn inwendig groen geglazuurd, waaronder een exemplaar met geknepen standring. Deze kop dateert uit de eerste helft van de 16de eeuw. De meeste koppen zijn voorzien van eenvoudige worstoren, twee koppen hebben een toegeknepen lintoor. Horizontale oren zijn niet aanwezig. De tweede groep koppen heeft een afgeronde knik van bodem naar wand, een iets uitgebogen rand en staat op een standring (r-kop-20, cat.nr. 20). Alle vier koppen zijn volledig geglazuurd, twee koppen zijn inwendig deels groen. De twee resterende koppen hebben een scherpe knik van bodem naar wand en zijn voorzien van een lage wand (r-kop-11). Beide zijn inwendig geglazuurd en versierd met slib. In een van deze koppen is een hart en stuk van een vaas zichtbaar (cat.nr. 19). Op basis van de slibversiering kan dit object rond 1600 worden gedateerd.⁴⁷

De overige vormen binnen het roodbakkend aardewerk zijn een deksel (1 MAE), kannen (2 MAE), lekschalen (3 MAE), pispotten (5 MAE), pot (1 MAE, cat.nr. 21), steelkom (1 MAE), testen (6 MAE), vetvanger (1 MAE), kaasvorm (1 MAE, cat.nr. 22) en vuurstolpen (11 MAE). Bij de testen komen zowel ronde als vierkante exemplaren voor. Alles testen zijn ongeglazuurd en inwendig beroet. Negen van de elf vuurstolpen zijn ronde modellen (r-vst-1). Vier van deze ronde stolpen zijn ongeglazuurd, de overige zijn alleen uitwendig geglazuurd. Op een van deze geglazuurde exemplaren is een kamstreekversiering aanwezig. Op de twee halfronde vuurstolpen zijn geen appliques zichtbaar; de zichtbare versiering beperkt zich tot een uitgesneden bovenzijde en een zijrand met duimindrukken.

Het witbakkend aardewerk is goed voor ongeveer 15% van de keramiek (39 MAE). Hierbinnen zijn met name bakpannen (8 MAE), grappen (9 MAE) en koppen (10 MAE) aanwezig. De bakpannen hebben allemaal een kraagrand met afgeplatte bovenzijde (w-bak-5, cat.nr. 28, 29 en 30), zijn groen geglazuurd en beroet. De stelen van de bakpannen zijn, net als bij de roodbakkende bakpannen, volledig toegeknepen. De meeste grappen zijn vrij klein. Onder meer twee witbakkende versies van de r-gra-29 zijn aanwezig, evenals een grape met kraagrand en lage, bolle buik (w-gra-38). De meeste grappen zijn ofwel volledig groen of alleen inwendig groen geglazuurd. Twee exemplaren zijn inwendig geel en uitwendig groen. Één grape heeft een afwijkend model: een wijde grape met een kraagrand, rechte wand en platte bodem (w-gra-36). Deze grape was oorspronkelijk voorzien van een steel. Deze is afgebroken, waarna

45 Determinatie met dank aan Sjek Venhuis.

46 Het MAE voor dit type is bepaald op basis van de bodemfragmenten.

47 Determinatie met dank aan Sjek Venhuis.

de grape nog een tijd lang is gebruikt. Van de tien aanwezige koppen zijn vijf van het type w-kop-2, de witbakkende variant van de r-kop-2. Vier van de vijf zijn inwendig groen, het vijfde exemplaar is inwendig geel. Verder is een geheel groene kop met lage wand (w-kop-7) en een groene bolle kop met uitstaande rand (w-kop-40) aanwezig. Twee bodems van koppen, met een standvlak en een standvoet, zijn beide inwendig bruin (mangaan) en uitwendig groen. De koppen zijn, voor zover kan worden gezien, voorzien van geknepen lintoren.

Overige vormen binnen het witbakkend aardewerk zijn een deksel (1 MAE, cat.nr. 31), kannen (2 MAE), kandelaar (1 MAE), een kom (1 MAE) en vuurstolpen (2 MAE). Een van de vuurstolpen is een half rond model met appliques in de vorm van noppen, de andere vuurstolp is onversierd.

De vondsten van majolica zijn zeer beperkt: de scherven van slechts 7 MAE is gevonden in de sloot. Het meest bijzonder is een miniatuur kannetje met blauwe beschildering (m-kan-1, cat.nr. 36). De overige fragmenten zijn waarschijnlijk alle afkomstig van borden. Diverse versieringsmotieven komen voor, waaronder een bord met een grote rozet op de spiegel (cat. nr. 35), grote blauwe bloemen op de vlag en een gestileerd schaakbordmotief. Ten minste twee borden zijn geschilderd naar Italiaans voorbeeld, namelijk een bord met bladeren in blauw (naar Ligurisch wit en blauw) en een bord met een aigretterand (naar Compendiario).

Het Werra-aardewerk omvat minimaal acht objecten, waarvan vijf borden, twee kommen en een kop. Voor drie borden kan iets worden gezegd over de afbeelding op de spiegel. Een van de borden, het meest complete exemplaar, kan worden toegeschreven aan de Werra-bakkerij in Enkhuizen (cat.nr. 24).⁴⁸ Deze pottenbakkerij was actief tussen 1602 en 1613.⁴⁹ Op de spiegel van het bord is een vogel op een tak afgebeeld met daarboven het jaartal 1608. Twee andere exemplaren zijn zeer waarschijnlijk in Noord-Duitsland gemaakt, namelijk een stuk met de arm en kraag van een manfiguur (cat.nr. 25) en een bord met florale motieven (cat.nr. 23). Dit laatste bord dateert waarschijnlijk vóór 1595.⁵⁰ Van een van de kommen is ongeveer de helft terug gevonden (cat.nr. 26). Ook dit object is waarschijnlijk gemaakt in Enkhuizen in het begin van de 17de eeuw.⁵¹

Uit het Werra-gebied komt verder een fragment van een grote bierpul (humpe) van rood aardewerk met donkerbruin glazuur (cat.nr. 27). Vondsten van dergelijke pullen zijn zeer zeldzaam in Nederland.⁵²

Het Weser-aardewerk, zeker afkomstig uit Noord-Duitsland, is goed voor minimaal tien exemplaren. Ten minste drie borden zijn aanwezig, waaronder een kapot gevroren bord met het karakteristieke bibbermotief en een rozet-achtig motief op de spiegel (cat.nr. 32). Een grote kom is een nieuw

Afb. 82 Een compleet potje van Weser-aardewerk. Hoogte: 8,5 cm.

48 Determinatie met dank aan Sjek Venhuis.

49 Clevis/Van Gangelen 2009; Bruijn *et al.* 1992.

50 Determinatie met dank aan Sjek Venhuis.

51 Determinatie met dank aan Sjek Venhuis.

52 Clevis/Van Gangelen 2009, 32, 34.

type binnen het Deventer-systeem (cat.nr. 33). De kom wijkt af van het gebruikelijke type kom van Weser-aardewerk (we-kom-1) doordat de wand van het object recht is, in plaats van voorzien van een scherpe knik. Twee gesloten vormen zijn aanwezig, namelijk een randfragment van een kleine kan en een compleet klein potje (afb. 82 en cat.nr. 34). De buik van dit potje is versierd met een radstempel en groene en rode strepen. Goed zichtbaar is dat het rozebakkende aardewerk aan de buitenzijde deels is voorzien van een witte sliblaag, zodat het glazuur hier een gele in plaats lichtbruine kleur heeft.

Uit Denemarken komt een randfragment van een zwarte jydepot (cat.nr. 2). Aan de binnenzijde is het oppervlakte van de pot gepolijst. Op het fragment is de aanzet van een afgebroken oor zichtbaar.

Ten slotte zijn vijf fragmenten van Italiaans tinglazuuraardewerk uit de sloot afkomstig. Een groot fragment heeft toebehoord aan een grote voetkom uit de productieplaats Montelupo (cat.nr. 37). De kom was voorzien van een veelkleurige beschildering met blauw, groen, geel, oker en rood. De overige fragmenten zijn afkomstig van borden of kommen van Berretino-faience uit Ligurië.

Het is interessant om de samenstelling van dit vondstcomplex te vergelijken met andere complexen uit West-Friesland uit dezelfde periode. In Hoorn is in 2011 een hoeveelheid keramiek verzameld uit een ophogingslaag die waarschijnlijk tussen 1611 en 1615 is opgeworpen.⁵³ In de eerste plaats valt op dat in het complex uit Hoorn nauwelijks Noord-Hollands slibaardewerk is gevonden. Daarentegen omvat het vondstmateriaal veel meer importkeramiek dan het vondstcomplex uit de sloot aan de Bangert, waaronder enkele stukken Iberisch aardewerk, Spaanse majolica, Portugese faience en vroeg Chinees porselein. De hoeveelheid Italiaans tinglazuuraardewerk is opvallend groot met ruim 10% van het aantal fragmenten.

In 2012 is in Medemblik een grote hoeveelheid keramiek verzameld uit een ophogingspakket dat is opgebracht in 1607.⁵⁴ Ook in het geval van dit vondstcomplex is de importkeramiek divers en talrijk. Het Italiaanse tinglazuuraardewerk is goed voor bijna 13% van het MAE. Ook de hoeveelheid Weser-aardewerk is opvallend, namelijk maar liefst 10,4% van het MAE. Daarnaast is Iberisch aardewerk, Werra-aardewerk, Hafner-aardewerk, Spaanse majolica en Chinees porselein gevonden.

53 Gerritsen 2012, 37-43.

54 Schrickx 2013.

1

- 1a. 348-56-C15
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. s2-kan-32
- 2b. bolle kan met schouder overgaand in hoge hals met geribbelde kraagrand, op standvlak
- 3. 1590-1610
- 4. 12,5 / 16,5
- 5a. steengoed met glazuur
- 5b. zoutglazuur en ijzerengobe
- 5c. appliques: baardman en medaillon met wapen Friesland
- 6a. standvlak
- 6b. lintoor, verticaal
- 6c.
- 7. kan, baardmankruik
- 8. Duitsland, Frechen
- 9.

2

- 1a. 348-56-C14
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. jy-gra-
- 2b. bolle grape met licht uitgebogen verdikte rand
- 3. 1550-1650
- 4. - / -
- 5a. jydepotaardewerk
- 5b. inwendig gepolijst
- 5c.
- 6a. poten (ontbreken)
- 6b. twee worstoren (ontbreken)
- 6c. beroet
- 7. grape
- 8. Denemarken
- 9.

3

- 1a. 348-56-C01
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. r-bor-1
- 2b. bord met uitgebogen vlag en van buiten aangedrukte rand, op lobvoeten
- 3. 1500-1550
- 4. 29 / -
- 5a. roodbakend aardewerk (sgraffito-aardewerk)
- 5b. bovenzijde loodglazuur
- 5c. ingekraste versiering: geometrisch
- 6a. drie standlobben (ontbreken)
- 6b.
- 6c. onderkant sterk beroet
- 7. bord
- 8. Nederland
- 9.

4

- 1a. 348-59-C02
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. r-bor-6
- 2b. bord met holle spiegel en platte vlag met van buiten aangedrukte rand, op lobvoeten
3. 1575-1650
4. 27 / 5
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. bovenzijde loodglazuur, op spiegel witte slib met koperoxide
- 5c.
- 6a. drie standlobben
- 6b.
- 6c.
7. bord
8. Nederland
- 9.

5

- 1a. 348-64-C01
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. r-bor-6
- 2b. bord met holle spiegel en platte vlag met van buiten aangedrukte rand, op lobvoeten
3. 1603-1610
4. 40 / -
- 5a. roodbakkend aardewerk (Noord-Hollands slibaardewerk)
- 5b. bovenzijde loodglazuur
- 5c. ringeloorversiering, accenten in koperoxide, ornamentbanden
- 6a. drie standlobben (ontbreken)
- 6b.
- 6c.
7. bord
8. Alkmaar
- 9.

6

- 1a. 348-54-C02
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. r-bor-6
- 2b. bord met holle spiegel en platte vlag met van buiten aangedrukte rand, op lobvoeten
3. 1550-1600
4. 29 / 5
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. bovenzijde loodglazuur
- 5c. slibversiering, bogen op spiegel
- 6a. drie standlobben
- 6b.
- 6c.
7. bord
8. Nederland
- 9.

7

- 1a. 348-59-C01
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. r-gra-8
- 2b. grape met afgeronde buikknik en kraagrand met dekselgeul
3. 1550-1625
4. 27 / 20,5
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur, uitwendig plekken
- 5c.
- 6a. drie poten
- 6b. waarschijnlijk twee worstoren
- 6c.
7. grape
8. Nederland
- 9.

8

- 1a. 348-57-C01
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. r-gra-8
- 2b. grape met bolle buik en kraagrand, met dekselgeul
3. 1550-1600
4. 30 / 25
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur met mangaan, uitwendig plekken
- 5c.
- 6a. drie poten
- 6b. twee worstoren
- 6c. tuit
7. grape/roompot
8. Nederland
- 9.

9

- 1a. 348-56-C06
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. r-gra-19
- 2b. grape met scherpe buikknik en uitgebogen onverdike rand zonder dekselgeul, ribbel op halsaanzet
3. 1550-1625
4. 14 / 13
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur, uitwendig plekken
- 5c.
- 6a. drie poten
- 6b. één worstoor
- 6c. schenklip, uitwendig beroet, poot afgebroken: breuk beroet
7. grape
8. Nederland
- 9.

10

- 1a. 348-56-C05
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. r-gra-29
- 2b. grape met scherpe buikknik en uitgebogen onverdikte rand zonder dekselgeul, ribbel op schouder
3. 1550-1600
4. 14 / 12
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur, uitwendig plekken
- 5c.
- 6a. drie poten
- 6b. één worstoor
- 6c. schenklip, uitwendig beroet
7. grape
8. Nederland
- 9.

11

- 1a. 348-56-C07
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. r-gra-29
- 2b. grape met scherpe buikknik en uitgebogen onverdikte rand zonder dekselgeul, ribbel op schouder
3. 1550-1625
4. 15 / 13
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur
- 5c.
- 6a. drie poten
- 6b. één worstoor? (ontbreekt)
- 6c. schenklip?
7. grape
8. Nederland
- 9.

12

- 1a. 348-56-C04
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. r-gra-33
- 2b. grape met scherpe buikknik en uitgebogen onverdikte rand zonder dekselgeul, ribbels op schouder
3. 1575-1625
4. 18 / 16
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur, uitwendig plekken
- 5c.
- 6a. drie poten
- 6b. één worstoor
- 6c. schenklip
7. grape
8. Nederland
- 9.

13

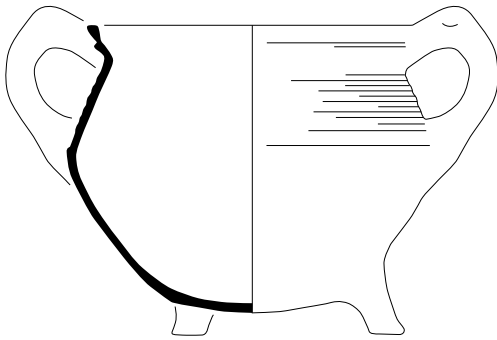
- 1a. 348-56-C03
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. r-gra-34
- 2b. grape met scherpe buikknik en kraagrand met dekselgeul, ribbel op schouder
3. 1550-1600
4. 21 / 18
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur, uitwendig plekken
- 5c.
- 6a. poten
- 6b. twee worstoren
- 6c. beroet
7. grape
8. Nederland
- 9.

14

- 1a. 348-56-C09
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. r-gra-34
- 2b. grape met scherpe buikknik en kraagrand met dekselgeul, ribbel op schouder
3. 1550-1600
4. 24,5 / 20
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur, uitwendig plekken
- 5c.
- 6a. poten
- 6b. twee worstoren
- 6c.
7. grape
8. Nederland
- 9.

15

- 1a. 348-56-C10
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. r-gra-34
- 2b. grape met scherpe buikknik en kraagrand met dekselgeul, ribbel op schouder
3. 1550-1600
4. 20 / -
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur, uitwendig plekken
- 5c.
- 6a. poten (ontbreken)
- 6b. twee worstoren
- 6c. beroet
7. grape
8. Nederland
- 9.

16

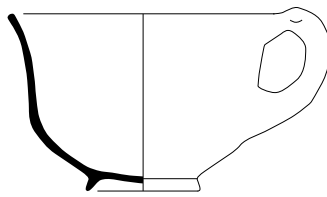
- 1a. 348-56-C11
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. r-gra-54
- 2b. grape met scherpe buikknik en kraagrand met dekselgeul, ribbels op schouder
3. 1575-1625
4. 20 / 17
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur, uitwendig plekken
- 5c.
- 6a. poten
- 6b. twee worstoren
- 6c. beroet
7. grape
8. Nederland
- 9.

17

- 1a. 348-55-C01
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. r-kom-58
- 2b. kom met platte vlag met van buiten aangedrukte rand, op standring
3. 1590-1610
4. 29 / 11,5
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. inwendig loodglazuur
- 5c. ringeloorversiering, accenten in koperoxide, kabelrand, bladerrand en geometrische motieven
- 6a. standring
- 6b.
- 6c.
7. kom
8. Noord-Holland
- 9.

18

- 1a. 348-56-C02
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. r-kom-
- 2b.
3. 1609-1612
4. 29 / 11,5
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. inwendig loodglazuur
- 5c. ringeloorversiering, accenten in koperoxide, bladerrand en geometrische motieven
- 6a. standring
- 6b.
- 6c. twee gaten in standring (primair), onderzijde beroet
7. kom
8. Alkmaar
- 9.

19

- 1a. 348-54-C01
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. r-kop-11
- 2b. kop met scherpe knik bodemwand lage uitgebogen wand, op standring
3. 1590-1610
4. 14 / 5,5
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. inwendig loodglazuur
- 5c. ringeloorversiering, accenten in koperoxide, hart en vaas
- 6a. standring
- 6b. tenminste één worstoor (horizontaal)
- 6c.
7. kop
8. Noord-Holland
- 9.

20

- 1a. 348-56-C12
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. r-kop-20
- 2b. kop met afgeronde knik bodemwand, hoge uitgebogen wand, op standring
3. 1575-1625
4. 14,5 / 9,5
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur
- 5c. standring
- 6a. één worstoor
- 6b.
- 6c.
7. kop
8. Nederland
- 9.

21

- 1a. 348-56-C08
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. r-pot-12
- 2b. pot met scherpe buikknik en kraagrand met dekselgeul, op standring
3. 1575-1625
4. 17,5 / 12
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur, uitwendig vlekken
- 5c.
- 6a. standring
- 6b. twee worstoren
- 6c.
7. pot
8. Nederland
- 9.

22

- 1a. 348-50-C01
- 1b. Sloopvulling (1575-1615)
- 2a. r-vor-4
- 2b. vorm met omgeslagen rand, op lobvoeten
3. 1600-1675
4. 18,5 / 8,5
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. inwendig loodglazuur en witte slijb
- 5c.
- 6a. drie standlobben
- 6b.
- 6c.
7. vorm, kaasvorm
8. Noord-Holland
- 9.

23

- 1a. 348-52-C01
- 1b. Sloopvulling (1575-1615)
- 2a. wa-bor-1
- 2b. bord met verdikte rand, op standvlak
3. 1580-1595
4. 23,5 / 4,5
- 5a. werra-aardewerk
- 5b. bovenzijde loodglazuur
- 5c. slijbversiering, accenten in koperoxide, bladmotieven
- 6a. standvlak
- 6b.
- 6c.
7. bord
8. Noord-Duitsland (Werra-gebied)
- 9.

24

- 1a. 348-56-C16
- 1b. Sloopvulling (1575-1615)
- 2a. wa-bor-1
- 2b. bord met verdikte rand, op standvlak
3. 1608
4. 34 / 5,5
- 5a. werra-aardewerk
- 5b. bovenzijde loodglazuur
- 5c. slijbversiering, accenten in koperoxide, concentrische cirkels, ornamentband en vogel op tak
- 6a. standvlak
- 6b.
- 6c.
7. bord
8. Enkhuizen
9. Clevis/Van Gangelen 2009; Bruijn et al. 1992.

1:2

1:2

25

- 1a. 348-50-C03
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. wa-bor-
- 2b.
3. 1580-1620
4. - / -
- 5a. werra-aardewerk
- 5b. bovenzijde loodglazuur
- 5c. slibversiering met sgraffitto, accenten in koperoxide, manfiguur
- 6a. standvlak
- 6b.
- 6c.
7. bord
8. Noord-Duitsland (Werra-gebied)
- 9.

26

- 1a. 348-56-C17
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. wa-kom-2
- 2b. kom met verdikte rand, op standvlak
3. 1602-1613
4. 20 / 6
- 5a. werra-aardewerk
- 5b. bovenzijde loodglazuur
- 5c. slibversiering, accenten in koperoxide, ornamentbanden, plantmotief
- 6a. standvlak
- 6b.
- 6c.
7. kom
8. Enkhuizen
9. Clevis/Van Gangelen 2009; Bruijn et al. 1992.

27

- 1a. 348-51-C02
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. wa-bek-
- 2b.
3. 1580-1620
4. - / -
- 5a. werra-aardewerk?
- 5b. loodglazuur
- 5c. radstempel
- 6a.
- 6b.
- 6c.
7. beker, bierpul
8. Noord-Duitsland
9. Clevis/Van Gangelen 2009, 32, 34.

28

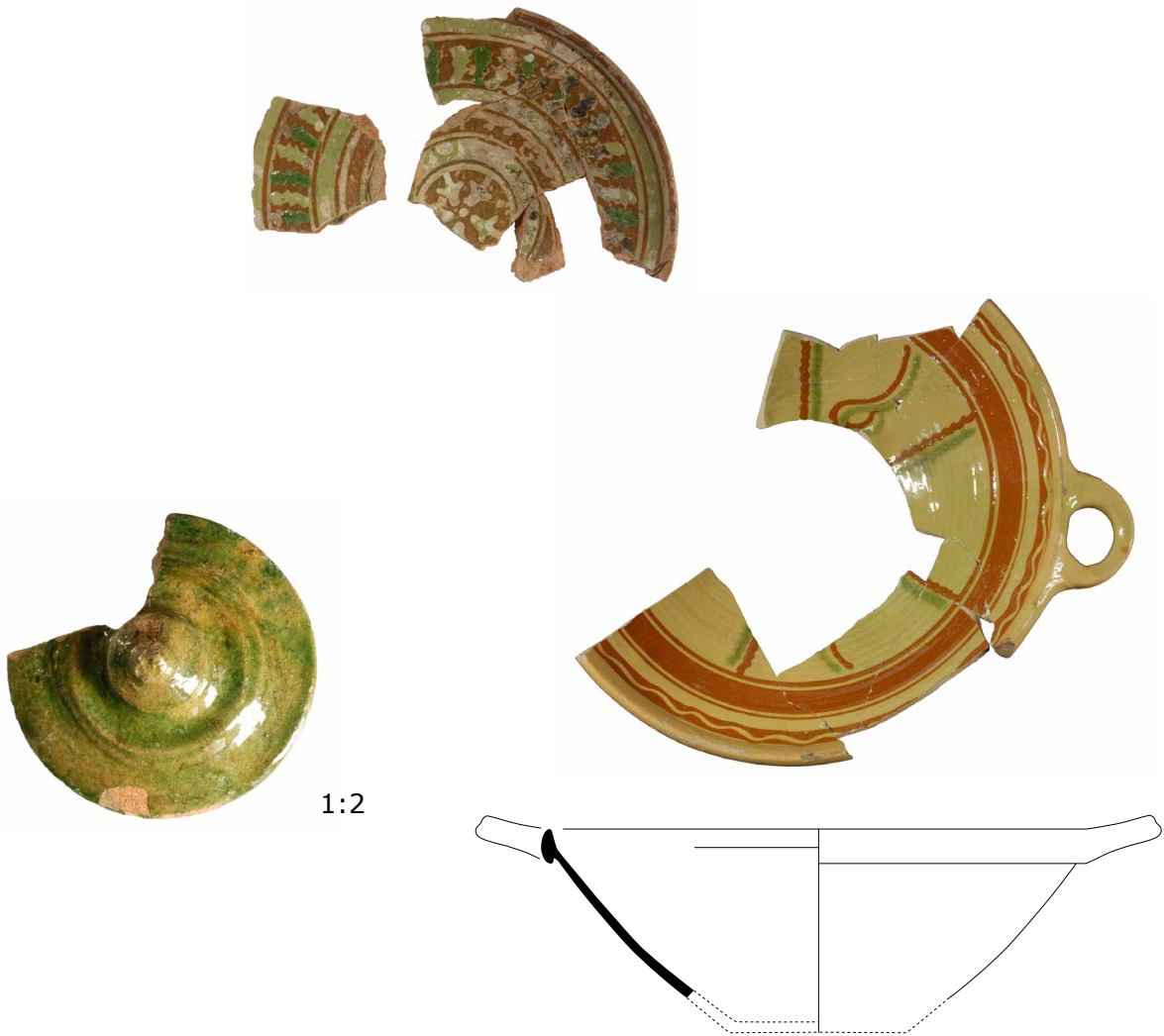
- 1a. 348-54-C03
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. w-bak-5
- 2b. bakpan met manchtrand
3. 1575-1625
4. 21 / 5
- 5a. witbakkend aardewerk
- 5b. inwendig loodglazuur en koperoxide
- 5c.
- 6a.
- 6b. toegeknepen steel
- 6c. schenklip, beroet
7. bakpan
8. Nederland
- 9.

29

- 1a. 348-54-C04
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. w-bak-5
- 2b. bakpan met manchtrand
3. 1575-1625
4. 25,5 / 6,5
- 5a. witbakkend aardewerk
- 5b. inwendig loodglazuur en koperoxide
- 5c.
- 6a.
- 6b. toegeknepen steel
- 6c. schenklip, beroet
7. bakpan
8. Nederland
- 9.

30

- 1a. 348-56-C13
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. w-bak-5
- 2b. bakpan met manchtrand
3. 1575-1625
4. 25 / 6
- 5a. witbakkend aardewerk
- 5b. inwendig loodglazuur en koperoxide
- 5c.
- 6a.
- 6b. toegeknepen steel
- 6c. schenklip, beroet
7. bakpan
8. Nederland
- 9.

31

- 1a. 348-50-C02
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. w-dek-5
- 2b. bol deksel met afgeronde rand en knop
3. 1575-1625
4. 8 / 3,5
- 5a. witbakkend aardewerk
- 5b. bovenzijde loodglazuur en koperoxide
- 5c.
- 6a.
- 6b. knop
- 6c.
7. deksel
8. Nederland
- 9.

32

- 1a. 348-55-C04
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. we-bor-1
- 2b. diep bord met verdikte rand, op standvlak
3. 1580-1625
4. 22 / 4,5
- 5a. weser-aardewerk
- 5b. bovenzijde loodglazuur
- 5c. slibversiering, bibbermotief en concentrische cirkels
- 6a. standvlak
- 6b.
- 6c.
7. bord
8. Noord-Duitsland (Weser-gebied)
- 9.

33

- 1a. 348-56-C19
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. we-kom-2
- 2b. diepe kom met verdikte rand, op standvlak
3. 1580-1625
4. 30 / -
- 5a. weser-aardewerk
- 5b. bovenzijde loodglazuur
- 5c. slibversiering, bibbermotief en concentrische cirkels
- 6a. standvlak (ontbreekt)
- 6b. twee lintoren (horizontaal)
- 6c.
7. kom
8. Noord-Duitsland (Weser-gebied)
- 9.

1:2

1:2

34

- 1a. 348-56-C18
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. we-pot-1
- 2b. bolle pot met kraagrand, op standvoet
3. 1580-1625
4. 9 / 8,5
- 5a. weser-aardewerk
- 5b. loodglazuur, uitwendig voorzien van witte slib
- 5c. slibversiering, rode en groene strepen, radstempel
- 6a. standvoet
- 6b. lintoor
- 6c.
7. pot
8. Noord-Duitsland (Weser-gebied)
- 9.

35

- 1a. 348-51-C01
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. m-bor-5
- 2b. afgerond bord met uitgebogen rand, op standring
3. 1575-1625
4. 20 / 3,5
- 5a. majolica
- 5b. bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
- 5c. beschildering in blauw en geel: rozet en ornamentband
- 6a. standring
- 6b.
- 6c.
7. bord
8. West-Nederland
- 9.

36

- 1a. 348-54-C05
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. m-kan-1
- 2b. bolle kan met schouder overgaand in rechte hals, op standvoet
3. 1575-1625
4. 4,5 / 6
- 5a. majolica
- 5b. tinglazuur
- 5c. beschildering in blauw: plantmotief
- 6a. standvoet
- 6b. lintoor
- 6c.
7. kan, miniatuur
8. West-Nederland
- 9.

1:2

37

- 1a. 348-55-C02
- 1b. Slootvulling (1575-1615)
- 2a. i-kom-3
- 2b. diepe kom met uitgebogen rand,
op hoge standring
- 3. 1550-1600
- 4. - / -
- 5a. Italiaans tinglazuuraardewerk
- 5b. tinglazuur
- 5c. polychrome beschildering:
bladmotieven en concentrische
cirkels
- 6a. hoge standring (ontbreekt)
- 6b.
- 6c.
- 7. kom, voetkom
- 8. Italië, Montelupo
- 9.

Metaal

Uit de sloot zijn in totaal 38 objecten van metaal verzameld. Het meest bijzonder zijn drie miniatuurobjecten van lood/tin, oftewel kinderspeelgoed. Twee fragmenten van een stoel, de zitting en leuning, zijn los van elkaar gevonden, maar waarschijnlijk afkomstig van hetzelfde object (afb. 83.1). Twee soortgelijke miniatuurstoeltjes zijn gevonden bij opgravingen in Enkhuizen.⁵⁵ Een miniatuur schuimspaan is prachtig versierd (afb. 83.2). Hiernaast is een kleine treeft, een rooster voor het braden van vlees en vis, gevonden (afb. 83.3).

Negen objecten behoren tot de groep kledingaccessoires. Voor het sluiten van kleding zijn twee versierde knopen, gemaakt van tin en messing, en drie eenvoudige messing kledinggoogjes (afb. 83.4). Twee versierde hangertjes of bedeltjes van lood/tin waren waarschijnlijk bedoeld om op kledingstukken te bevestigen (afb. 83.5). Diverse identieke hangertjes zijn gevonden in een laat 16de-eeuwse ophogingslaag in Enkhuizen.⁵⁶ Een D-vormige gesp en riemtong met een leeuwenkop (afb. 83.6) waren bevestigd aan een leren riem.

Slechts vier koperen munten zijn uit de sloot afkomstig, waaronder twee duiten (Holland en vermoedelijk Gelderland). De andere munten zijn meer waardevol, namelijk een statenoord uit Zeeland met wapenschild en buste van Philips II (afb. 83.7) en een oord van Holland.

De overige metaalvondsten zijn een ijzeren bijl, het ijzeren lemmet van een mes (afb. 83.8), twee messing vingerhoeden, een loden netverzwaring, glas-in-lood strips, een loden kogel en twee lakenloden.

Overige

De lange zijde van een grote rode baksteen (29x14x6,5) is voorzien van een geslepen profiel (afb. 84). Waarschijnlijk is het onderdeel van de druiplijst van een gevel, waarbij het halfronde geultje zich aan de onderzijde bevond. Het is goed mogelijk dat de geprofileerde steen afkomstig is van een gebouw van klooster Nieuwlicht of Bethlehem.

Eveneens van baksteen is een geslepen ovalen object, met over het midden een verdiept geultje (afb. 85). Vermoedelijk was de steen op deze locatie omwikkeld met een touw en functioneerde het object als netverzwaring.

Van glas zijn vier fragmenten vensterglas van glas-in-lood ramen, waaronder een stuk van een rechthoekig ruitje van 4 cm breed en minimaal 6,5 cm lang en een stuk van een ruit met een halfronde zijde (ca. 11,5 cm breed). Het verzamelde gebruiksglas bestaat onder meer uit drie bodems van lange, dunne pasglazen (afb. 86). De stam van een van de pasglazen heeft een diameter van 3 cm. Verder is de bodem van een vierkante kelderfles (5 bij 5 cm) en een fragment van een beker met witte glasdraden (vetro-a-fili) aanwezig.

De vondsten van leer omvatten ten minste drie schoenen, waaronder twee muilen (Goubitz type 105). Een van de muilen heeft een versierd voorblad en aan de binnenzijde is stiksel van de voering aanwezig (afb. 87). Verder is een versierd hielstuk van een veterschoen aanwezig (Goubitz 130).

Van hout zijn een eenvoudige draaiklem van een deur (naaldhout, afb. 88) en een lange bewerkte stok met spijkers, vermoedelijk de steel van een werktuig.

Tot slot is een fragment van een natuurstenen slijpsteen noemenswaardig (afb. 89).

⁵⁵ Opgraving Molenweg: Duijn 2011, 75. Het tweede stoeltje is gevonden bij de opgraving Vijzeltuin in 2011 en nog niet gepubliceerd.

⁵⁶ Duijn 2011, 74.

Afb. 83 Metalen voorwerpen uit de slootvulling, 1575-1615

1. Miniatuur stoel van lood/tin (55-M02 en 57-M01). Schaal 1:1.
2. Miniatuur schuimspaan van lood/tin (51-M01). Schaal 1:1.
3. Miniatuur treeft van lood/tin (56-M01). Schaal 1:1.
4. Drie kledingogjes van messing (57-M02). Schaal 1:1.
5. Hanger of bedeltje van lood/tin (57-M03). Schaal 1:1.
6. Gesp en riemtong met een leeuwenkop van lood/tin (55-M03). Schaal 1:1.
7. Statenoord uit Zeeland met wapenschild en buste van Philips II (57-M04). Schaal 2:1.
8. Lemmet van een mes van ijzer (55-M01). Schaal 1:2.

Afb. 84 Een grote baksteen met een geslepen profiel. Schaal 1:4.

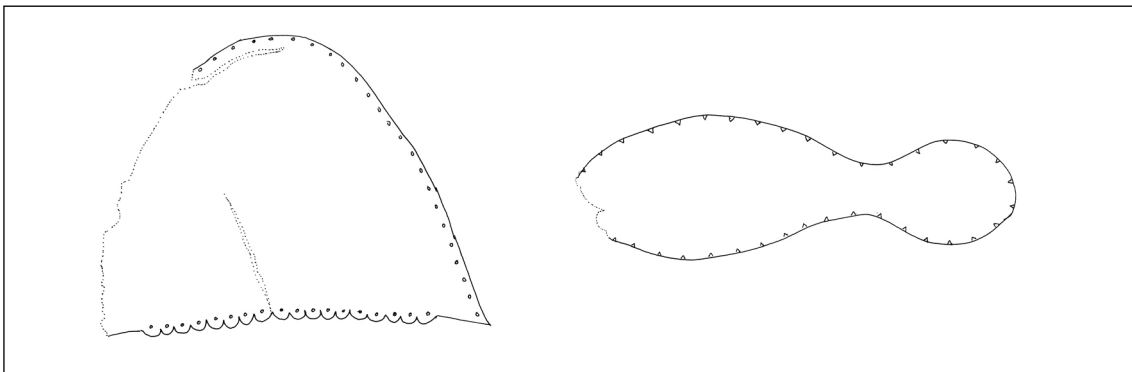
Afb. 85 Een geslepen baksteen, vermoedelijk netverzwaring. Schaal 1:4.

Afb. 86 Een compleet pasglas in de collectie van het Rijksmuseum. Uit de slootvulling zijn drie bodems van soortgelijke pasglazen afkomstig.

Afb. 88 Een draaiklem van een deur. Schaal 1:2.

Afb. 87 Tekening van een muil met versierd voorblad. Schaal 1:4.

Afb. 89 Fragment van een slijpsteen van natuursteen. Schaal 1:2.

6.2 Afval van de bewoners van de boerderij (1615-1870)

Drie vondstcomplexen en een hoeveelheid losse vondsten dateren uit de bestaansperiode van de boerderij tussen omstreeks 1615 en 1870. Dit vondstmateriaal is afval van de bewoners van de boerderij en geeft informatie over het consumptiepatroon van deze mensen.

6.2.1 Afvalkuil S59 (1640-1660)

Uit de afvalkuil zijn in totaal 175 fragmenten keramiek verzameld, die samen goed zijn voor 77 MAE (afb. 90 en 91).⁵⁷ Het materiaal toont een duidelijke samenhang: een redelijke hoeveelheid (archeologisch) complete objecten is aanwezig. Het aardewerk dateert uit de periode 1640-1660.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s2)	4	1	1,3
roodbakkerd aardewerk (r)	128	55	71,4
witbakkerd aardewerk (w)	21	9	11,7
weser aardewerk (we)	4	2	2,6
majolica (m)	9	7	9,1
faience (f)	9	3	3,9
totaal	175	77	100

Afb. 90 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten afvalkuil S59.

Het steengoed omvat slechts enkele scherven, afkomstig van minimaal één kan. De kan is onversierd en dateert waarschijnlijk uit de 16de eeuw.

Het kookgerei van roodbakkerd aardewerk omvat bakpannen (5 MAE) en grappen (18 MAE). Twee bakpannen hebben een vrij forse kraagrand (tussen type 4 en 6 in). Een ander exemplaar heeft een verdikte rand met platte bovenzijde (r-bak-35). De meeste grappen zijn van het r-gra-33, een kleine grape met onverdikte uitstaande rand, scherpe buikknik, ribbels op de schouder, een worstoor en schenklip (cat.nr. 40 en 41). De randdiameter van deze grappen ligt tussen de 12 en 14 cm. De grappen zijn alleen inwendig geglazuurd, met uitwendig alleen een glazuurplek onder de schenklip. Ten minste zeven grappen zijn voorzien van een kraagrand, waaronder drie van het type r-gra-34. Een andere grape heeft een kraagrand, scherpe buikknik en fijne ribbels op de schouder (r-gra-54, cat.nr. 43). Een vrijwel complete grape met twee oren is geheel geglazuurd (r-gra-62, cat.nr. 44). Het glazuur heeft een oranje/gele kleur en bevat bruine spikkels. Deze grappen met kraagrand zijn groter dan de voornoemde grappen van type r-gra-33. De worstoren van het merendeel van de grappen zijn aan de bovenzijde enigszins toegeknepen. Drie grappen zijn voorzien van een steel, waaronder een grape met afgeronde buikknik en onverdikte rand aanwezig (r-gra-119). De steel van deze grape is op een zeker moment afgebroken, waarna de grape in gebruik is gebleven. De twee andere grappen hebben een steile wand, waaronder een grote grape (diameter 27 cm) met omgeslagen rand en dekselgeul (r-gra-53, cat.nr. 42). Ook deze grape is in gebruik gebleven nadat de steel was afgebroken. Verder is de bovenzijde van vermoedelijk een grote grape (maar misschien wel een pot) aanwezig die inwendig ongeglaurd is. De binnenzijde is voorzien van een aanslag, vermoedelijk van as, wat doet vermoeden dat het object is gebruikt als aspot.

⁵⁷ V61.

Van de vijf aanwezige borden zijn twee van het type r-bor-6. Beide borden hebben een groene spiegel. Een klein bord op een standring is helemaal compleet (cat.nr. 38). Een klein fragment van een spiegel is rijk versierd met slib en behoort tot het Noord-Hollands slibaardewerk. Ook een grote kom is versierd met slib: in- en uitwendig is op de rand een kabelrand aanwezig, inwendig zijn onder meer concentrische cirkels aangebracht (r-kom-36). Een tweede kom is een diepe versie van de r-bor-6 en is inwendig groen (r-kom-58). Van de acht koppen zijn drie van het standaardtype r-kop-2 (cat.nr. 45 en 46). Vrijwel alle koppen zijn alleen inwendig geglazuurd.

Overige vormen zijn een grote deksel (cat.nr. 39), een ongeglazuurde komfoor, pispotten (2 MAE), vierkante ongeglazuurde testje (3 MAE), kaasvormen (3 MAE) en ronde vuurstolpen (3 MAE). Bij de kaasvormen is een klein exemplaar redelijk compleet (cat.nr. 47). De andere twee kaasvormen zijn een slag groter: zij hebben een randdiameter van 31/32 cm. Zoals gebruikelijk zijn de kaasvormen inwendig geel geglazuurd en voorzien van een gat in de bodem. Een van de vuurstolpen is bijna compleet (cat.nr. 48). Het is een klein, eenvoudig object dat uitwendig is geglazuurd. Aan beroete breuken is af te leiden dat op een zeker moment een stuk uit de vuurstolp is gebroken, waarna het object nog is gebruikt. De andere vuurstolpen zijn uitwendig voorzien van glazuur en onversierd.

Van witbakkend aardewerk zijn onder meer een bakpan (w-bak-5), groene grappen (2 MAE), geheel groene lekschaal en een onversierde vuurstolp. Minimaal twee koppen zijn verder aanwezig. Een grape met veelhoekige wand is een nieuw type (cat.nr. 49).

De Nederlandse majolica bestaat uit ten minste zes borden en een fragment van vermoedelijk een mosterdpot. Een van de borden is compleet (m-bor-3, cat.nr. 50). De grote schotel is op de vlag en spiegel voorzien van een blauwe beschildering met Chinese figuren in een landschap. Op de achterzijde zijn de initialen (AG) van de schilder aanwezig. Twee andere borden hebben een polychrome beschildering met bloemmotieven (cat.nr. 51 en 52). De overige borden hebben een blauwe beschildering, waaronder een bord met kabelrand en simpele tulp op de spiegel.

Slechts drie stukken faience zijn aanwezig, waaronder een bord (f-bor-8) met blauwe beschildering die is geïnspireerd op Chinees porselein.

Het geïmporteerde aardewerk beperkt zich tot minimaal twee borden van Weser-aardewerk.

typecode	MAE
s2-kan-	1
r-bak-5	1
r-bak-6	3
r-bak-35	1
r-bor-6	2
r-bor-11	1
r-bor-	2
r-dek-38	1
r-gra-33	6
r-gra-34	3
r-gra-53	1
r-gra-54	1
r-gra-62	1
r-gra-119	1
r-gra-	5
r-kmf-	1
r-kom-36	1
r-kom-58	1
r-kom-	1
r-kop-2	3
r-kop-20	1
r-kop-	4
r-pis-5	1
r-pis-	1
r-pot-	1
r-tes-	3
r-vor-4	3
r-vst-1	2
r-vst-9	1
r-	2
w-bak-5	2
w-gra-58	1
w-gra	2
w-kop-	2
w-lek-6	1
w-vst-	1
we-bor-1	2
m-bor-3	2
m-bor-6	1
m-bor-	3
m-mos-	1
f-bor-8	1
f-bor-	1
f-	1
totaal	77

Afb. 91 Inventarisatielijst afvalkuil S59.

Uit de afvalkuil zijn 24 fragmenten van tabakspijpen aangetroffen, die een minimum van negen stuks vertegenwoordigen. De pijpen dateren uit de periode rond 1650. Alle pijpen zijn ongemerkt en behoren tot de goedkoopste in hun soort. Op één uitzondering na zijn alle exemplaren aan de voorzijde van de ketelopening voorzien van een radering. De productieplaats van de kleipijpen is onbekend.⁵⁸

Uit de afvalkuil komen 17 fragmenten vensterglas, waaronder een rechthoekig ruitje (7,5 cm breed) en een driehoekig ruitje met ronde zijden (circa 7 bij 8 cm). Uit de kuil is verder een fraaie messing riemverdeler afkomstig (afb. 92).

Afb. 92 Een messing riemverdeler. Niet op schaal.

⁵⁸ Informatie van Jan van Oostveen, zie ook bijlage 12.

38

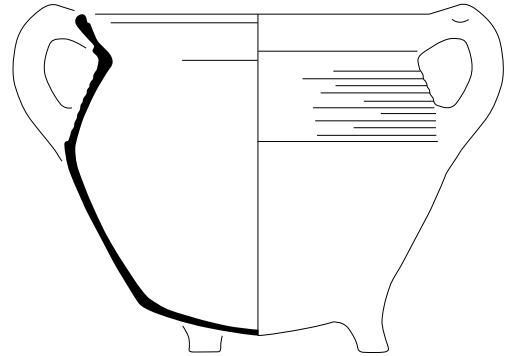
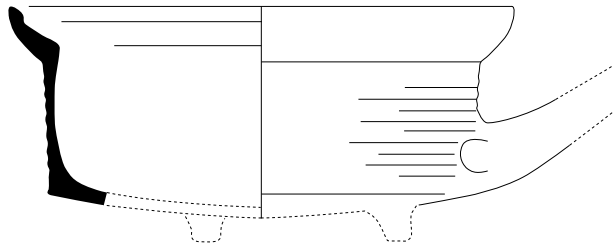
- 1a. 348-61-C10
- 1b. Afvalkuil S59 (1640-1660)
- 2a. r-bor-18
- 2b. bord met holle spiegel en naar buiten geknikte platte vlag met van buiten aangedrukte rand, op standring
3. 1625-1675
4. 18,5 / 4,5
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. bovenzijde loodglazuur
- 5c.
- 6a. standring
- 6b.
- 6c.
7. bord
8. Nederland
- 9.

39

- 1a. 348-61-C11
- 1b. Afvalkuil S59 (1640-1660)
- 2a. r-dek-38
- 2b. bol deksel met platte rand en knop
3. 1625-1675
4. 23,5 / 6,5
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. bovenzijde loodglazuur
- 5c.
- 6a.
- 6b. knop
- 6c. inwendig beroet
7. deksel
8. Nederland
- 9.

40

- 1a. 348-61-C02
- 1b. Afvalkuil S59 (1640-1660)
- 2a. r-gra-33
- 2b. grape met scherpe buikknik en uitgebogen onverdikte rand zonder dekselgeul, ribbels op schouder
3. 1625-1675
4. 14 / 14
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur, uitwendig plek onder schenklip
- 5c.
- 6a. drie poten
- 6b. één worstoor (toegeknepen)
- 6c. schenklip, beroet
7. grape
8. Nederland
- 9.

41

- 1a. 348-61-C03
- 1b. Afvalkuil S59 (1640-1660)
- 2a. r-gra-33
- 2b. grape met scherpe buikknik en uitgebogen onverdikte rand zonder dekselgeul, ribbels op schouder
3. 1625-1675
4. 12,5 / 11
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur, uitwendig plek onder schenklip
- 5c.
- 6a. drie poten
- 6b. één worstoor (toegeknepen)
- 6c. schenklip, beroet
7. grape
8. Nederland
- 9.

42

- 1a. 348-61-C09
- 1b. Afvalkuil S59 (1640-1660)
- 2a. r-gra-53
- 2b. wijde grape met knik bodem-wand en afgeronde kraagrand met dekselgeul
3. 1650-1700
4. 27 / -
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur
- 5c.
- 6a. drie poten (ontbreken)
- 6b. massieve steel (deels afgebroken, breuk beroet)
- 6c.
7. grape
8. Nederland
- 9.

43

- 1a. 348-61-C04
- 1b. Afvalkuil S59 (1640-1660)
- 2a. r-gra-54
- 2b. grape met scherpe buikknik en hoge kraagrand met dekselgeul, ribbels op schouder
3. 1625-1675
4. 20,5 / 18
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur, uitwendig plekken
- 5c.
- 6a. drie poten
- 6b. twee worstoren (toegeknepen)
- 6c.
7. grape
8. Nederland
- 9.

44

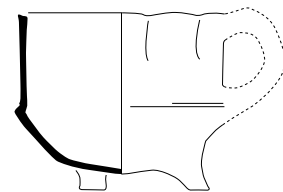
- 1a. 348-61-C01
- 1b. Afvalkuil S59 (1640-1660)
- 2a. r-gra-62
- 2b. grape met scherpe buikknik en kraagrand met dekselgeul
3. 1625-1675
4. 20,5 / 20,5
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur met ijzerspikkels
- 5c.
- 6a. drie poten
- 6b. twee worstoor (toegeknepen)
- 6c.
7. grape
8. Nederland
- 9.

45

- 1a. 348-61-C07
- 1b. Afvalkuil S59 (1640-1660)
- 2a. r-kop-2
- 2b. kop met scherpe knik bodemwand en steile wand, op standring
3. 1600-1675
4. 14,5 / 8
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. inwendig loodglazuur
- 5c.
- 6a. standring
- 6b. twee worstoren (toegeknepen)
- 6c.
7. kop
8. Nederland
- 9.

46

- 1a. 348-61-C08
- 1b. Afvalkuil S59 (1640-1660)
- 2a. r-kop-2
- 2b. kop met scherpe knik bodemwand en steile wand, op standring
3. 1600-1675
4. 13,5 / 8,5
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. inwendig loodglazuur
- 5c.
- 6a. standring
- 6b. één worstoor (toegeknepen)
- 6c.
7. kop
8. Nederland
- 9.

47

- 1a. 348-61-C06
- 1b. Afvalkuil S59 (1640-1660)
- 2a. r-vor-4
- 2b. vorm met omgeslagen rand, op lobvoeten
3. 1600-1675
4. 21 / 11
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. inwendig loodglazuur en witte slib
- 5c.
- 6a. drie standlobben
- 6b.
- 6c.
7. vorm, kaasvorm
8. Nederland
- 9.

48

- 1a. 348-61-C05
- 1b. Afvalkuil S59 (1640-1660)
- 2a. r-vst-9
- 2b. ronde vuurstolp met kraagrand
3. 1600-1700
4. 27 / 20
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. uitwendig loodglazuur
- 5c.
- 6a.
- 6b. worstoor
- 6c. twee luchtgaten, inwendig en breuk beroet
7. vuurstolp
8. Nederland
- 9.

49

- 1a. 348-61-C14
- 1b. Afvalkuil S59 (1640-1660)
- 2a. w-gra-58
- 2b. veelhoekige kop met scherpe knik bodem-wand en steile wand, op poten
3. 1600-1675
4. 11,5 / 9,5
- 5a. witbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur
- 5c.
- 6a. drie poten
- 6b. oor (afgebroken)
- 6c.
7. grape
8. Nederland
- 9.

50

- 1a. 348-61-C15
- 1b. Afvalkuil S59 (1640-1660)
- 2a. m-bor-3
- 2b. bord met vlakke spiegel, knik spiegel-vlag en uitgebogen rand, op standring
3. 1625-1675
4. 33 / 6
- 5a. majolica
- 5b. bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
- 5c. beschildering in blauw: Chinese figuren in tuin
- 6a. standring
- 6b.
- 6c. letters AG op achterzijde
7. bord
8. West-Nederland
- 9.

51

- 1a. 348-61-C12
- 1b. Afvalkuil S59 (1640-1660)
- 2a. m-bor-6
- 2b. bord met vlakke spiegel, scherpe knik spiegel-vlag en smalle uitgebogen rand, op standring
3. 1625-1650
4. 20 / 3
- 5a. majolica
- 5b. bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
- 5c. polychrome beschildering: florale motieven
- 6a. standring
- 6b.
- 6c.
7. bord
8. Harlingen?
- 9.

52

- 1a. 348-61-C13
- 1b. Afvalkuil S59 (1640-1660)
- 2a. m-bor-
- 2b.
3. 1625-1650
4. - / -
- 5a. majolica
- 5b. bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
- 5c. polychrome beschildering: florale motieven
- 6a. standring
- 6b.
- 6c.
7. bord
8. Harlingen?
- 9.

6.2.2 Afvalplek S27 (1675-1700)

Uit de afvalplek is een kleine hoeveelheid keramiek verzameld, namelijk 248 scherven of 42 MAE (afb. 93 en 94).⁵⁹ De keramiek dateert uit de laatste kwart van de 17de eeuw en is fragmentarisch.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
roodbakkend aardewerk (r)	169	23	56,1
witbakkend aardewerk (w)	27	5	12,2
majolica (m)	30	8	19,5
faience (f)	20	4	9,8
italiaanse majolica/faience (i)	1	1	2,4
totaal	247	41	100

Afb. 93 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten afvalplek S27.

Het roodbakkend aardewerk omvat met name bakpannen (7 MAE) en grappen (5 MAE). De bakpannen hebben een hoge kraagrand en massieve steel (r-bak-6 en -12) en zijn waarschijnlijk in Bergen op Zoom gemaakt. Vier van de vijf grappen zijn wijde exemplaren met een steile wand en scherpe knik naar de bodem (r-gra-46, -47 en -65). Een van deze grappen heeft een sluitrand (r-gra-65). Daarnaast is een grape met afgeronde buikknik en onverdikte rand aanwezig (r-gra-119). Overige vormen zijn borden (2 MAE), waaronder een bord uit het Nederrijns gebied, een deksel, een kop, een steelkom (r-stk-2), vierkante test en kaasvorm (r-vor-4). Van witbakkend aardewerk zijn onder meer een geheel groene grape (w-gra-7) en twee koppen, waaronder een w-kop-3. De majolica is ten opzichte van de faience in de meerderheid. Vier borden dateren uit de late 17de eeuw, waaronder twee borden met sierornamenten op de vlag (cat.nr. 53 en 54). Beide borden zijn vermoedelijk in Friesland gemaakt. De vier andere borden dateren uit de eerste helft van de 17de eeuw, waaronder twee vrijwel complete borden die duidelijk een set vormen (cat.nr. 55 en 56). De borden zijn polychroom beschilderd en voorzien van hetzelfde zigzag-motief op de vlag. De beschildering op de spiegel is losjes geïnspireerd op Chinees kraakporselein en toont een eend en een vogel in een landschap. De borden zijn waarschijnlijk in Harlingen gemaakt in de tweede kwart van de 17de eeuw.⁶⁰ De andere twee borden uit de eerste helft van de 17e eeuw zijn op de vlag versierd met een gestileerde aigretterand (imitatie Italiaanse compendiario) en overlappende blauwe en oranje bogen. De Nederlandse faience omvat vier borden, waarvan één volledig wit en drie met een blauwe beschildering. Een van de borden is in feite een schoteltje (f-bor-8).

typecode	MAE
r-bak-6	5
r-bak-12	2
r-bor-	2
r-dek-	1
r-gra-46	2
r-gra-47	1
r-gra-65	1
r-gra-119	1
r-kop-	1
r-stk-2	1
r-tes-	1
r-vor-4	1
r-	4
w-gra-7	1
w-kop-3	1
w-kop-	1
w-	2
m-bor-3	4
m-bor-5	1
m-bor-	3
f-bor-8	1
f-bor-	3
i-plo-3	1
totaal	41

Afb. 94 Inventarisatielijst afvalplek S27.

⁵⁹ V14, V26 en V46.

⁶⁰ Zie bijvoorbeeld Harlinger Aardewerk Museum 2007, 59.

Het enige stuk importkeramiek is een ploischotel van Italiaanse faience (cat.nr. 57). Op zowel de vlag als spiegel (die grotendeels ontbreekt) is een aigrette-motief aanwezig. De ploischotel behoort tot de Compendiario-faience en is in de eerste helft van de 17de eeuw gemaakt. Slechts één kleipijp is uit afvalplek afkomstig, namelijk een grof ongemerkt exemplaar.

Maar één metaalvondst komt uit de afvalplek, maar dit is wel een bijzonder object: een rinkelbel (afb. 95). Het langwerpige messing object is zowel een rammelaar als bijtring. Rond het afgeronde deel aan de bovenzijde was waarschijnlijk zacht materiaal bevestigd, mogelijk stof, waarop een baby kon bijten. Aan de oogjes daaronder hingen belletjes. Een vrijwel identiek exemplaar bevindt zich in Museum Boijmans Van Beuningen (afb. 96). De messing rinkelbel is een goedkope versie van de zilveren exemplaren die kinderen van de elite in bezit hadden. Een prachtige rinkelbel is afgebeeld op een portret van de Hoornse burger Albert Fransz Sonck en zijn zoon uit 1602, waarschijnlijk geschilderd door Jan Claesz uit Enkhuizen (afb. 97).

Afb. 95 Een rinkelbel van messing.

Afb. 96 Een rinkelbel in de collectie van Museum Boijmans van Beuningen.

Afb. 97 Een portret van de Hoornse burger Albert Fransz Sonck en zijn zoon uit 1602. Collectie Westfries Museum.

53

- 1a. 348-14/26/46-C01
- 1b. Afvalplek S27 (1675-1700)
- 2a. m-bor-3
- 2b. bord met vlakke spiegel, knik
spiegel-vlag en uitgebogen rand,
op standring
3. 1675-1725
4. 26 / 4
- 5a. majolica
- 5b. bovenzijde tinglazuur, onderzijde
loodglazuur
- 5c. beschildering in blauw; sp: fruit;
vlag: ornament
- 6a. standring
- 6b.
- 6c.
7. bord
8. Friesland?
- 9.

54

- 1a. 348-14/26/46-C02
- 1b. Afvalplek S27 (1675-1700)
- 2a. m-bor-3
- 2b. bord met vlakke spiegel, knik
spiegel-vlag en uitgebogen rand,
op standring
3. 1675-1725
4. ca. 30 / -
- 5a. majolica
- 5b. bovenzijde tinglazuur, onderzijde
loodglazuur
- 5c. beschildering in blauw;
vlag: palmetten en ossenkoppen
- 6a. standring
- 6b.
- 6c.
7. bord
8. Friesland?
- 9.

55

- 1a. 348-14/26/46-C03
- 1b. Afvalplek S27 (1675-1700)
- 2a. m-bor-3
- 2b. bord met vlakke spiegel, knik
spiegel-vlag en uitgebogen rand,
op standring
3. 1625-1650
4. 18,5 / 3
- 5a. majolica
- 5b. bovenzijde tinglazuur, onderzijde
loodglazuur
- 5c. polychrome beschildering; sp:
Chinese tuin; vlag: zigzag
- 6a. standring
- 6b.
- 6c.
7. bord
8. Harlingen?
9. Harlinger Aardewerk Museum
2007, 59.

56

- 1a. 348-14/26/46-C04
- 1b. Afvalplek S27 (1675-1700)
- 2a. m-bor-3
- 2b. bord met vlakke spiegel, knik spiegel-vlag en uitgebogen rand, op standring
3. 1625-1650
4. 19 / -
- 5a. majolica
- 5b. bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
- 5c. polychrome beschildering; sp: Chinese tuin; vlag: zigzag
- 6a. standring
- 6b.
- 6c.
7. bord
8. Harlingen?
9. Harlinger Aardewerk Museum 2007, 59.

57

- 1a. 348-14/26/46-C05
- 1b. Afvalplek S27 (1675-1700)
- 2a. i-plo-3
- 2b. komvormige plooschotel, vlag en overgang spiegel-vlag geplooid, op standvoet
3. 1600-1650
4. 25 / -
- 5a. italiaans tinglazuuraardewerk
- 5b. tinglazuur
- 5c. beschildering in blauw en oranje: aigretterand
- 6a. standvoet
- 6b.
- 6c.
7. plooschotel
8. Italië
- 9.

6.2.3 Afvalplek S40 (1800-1870)

Uit de afvalplek is een redelijke hoeveelheid keramiek verzameld, namelijk 174 fragmenten aardewerk of 65 MAE (afb. 98 en 99).⁶¹ Het afval dateert uit de late 18de en 19de eeuw en is waarschijnlijk gedumpt bij de afbraak van de boerderij in 1870. Het materiaal is vrij fragmentarisch.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)
echt steengoed (s2)	10	5	7,7
roodbakkend aardewerk (r)	89	22	33,8
witbakkend aardewerk (w)	22	7	10,8
majolica (m)	5	3	4,6
faience (f)	35	20	30,8
porselein (p)	1	1	1,5
industrieel wit (iw)	12	7	10,8
totaal	174	65	100

Afb. 98 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten afvalplek S40.

Van steengoed zijn minimaal twee cilindrische mineraalwaterkruiken (s2-fle-4), een 17de-eeuwse kan uit Frechen met applique en twee potten uit het Westerwald (onder ander s2-pot-9).

Het roodbakkend aardewerk omvat met name grof gevormde objecten uit Bergen op Zoom, bijvoorbeeld bakpannen met hoge kraagrand (r-bak-6, 2 MAE), een grape met steile wand en steel (r-gra-51), kachelpannen (3 MAE) en diepe borden op standvlak (r-bor-13, 6 MAE). Dit soort stukken komt algemeen voor in de 19de eeuw. Op drie objecten is het BOZ-rondmerk aanwezig, dat vanaf 1800 werd toegepast. De diepe borden met standvlak variëren in diameter van 27 tot 40 cm. Enkele van deze borden zijn aan de buitenzijde beroet. Andere vormen zijn een deksel met bruin glazuur, een bloempot en grote volledig geglazuurde potten (r-pot-2, 2 MAE).

Van witbakkend aardewerk zijn onder meer vier borden op standvlak uit Frechen in Duitsland. Op het gele oppervlak is een beschildering in bruin aanwezig. De overige stukken van witbakkend aardewerk zijn aan de buitenzijde groen en inwendig geel geglazuurd.

De Nederlandse majolica en faience omvat met name stukken uit de 18de eeuw. Van majolica zijn drie borden uit Friesland, onder meer met een landschap en fruit op de spiegel. De voorstelling op het derde bord is uitgevoerd in paars en geel. De borden dateren uit de tweede helft van de 18de eeuw. De faience omvat met name borden, namelijk minimaal 17 stuks. Bijna alle borden zijn voorzien van een blauwe beschildering; op een enkel stuk is zowel paars als blauw gebruikt. De beschildering is steeds eenvoudig en bestaat met name uit gestileerde florale motieven. Een uitzondering is een bord met Chinees figuur dat is geïnspireerd op het Chinese overgangsporselein. Het meest compleet zijn twee borden met identieke beschildering, namelijk bogen op de vlag en een bloem in blauw en paars op de spiegel (cat.nr. 58 en 59). Noemenswaardig zijn verder enkele fragmenten van een grote schotel (diameter circa 35 cm). Op de rand en spiegel is een eenvoudige versiering aangebracht. De schotel moet enige waarde voor de eigenaar hebben gehad, want in een van de scherven is een klein kramgat aanwezig. Het bord is dus ooit gebroken en vervolgens weer hersteld. Van faience zijn verder een deksel met dubbele rand, een witte kom en mogelijk een overpot.

⁶¹ V34.

Uit de 19de eeuw dateren enkele objecten van industrieel wit aardewerk. Twee hebben het formaat van een eetbord, waaronder een bord met reliëfrand en blauwe verfspetters op de rand (iw-bor-11). Een derde bord is een schotel met gevlekte blauwe en groene verf. Verder zijn een deksel met dubbele rand, tonvormige witte kan (iw-kan-6) en twee koppen met drukdecor aanwezig. Slechts één stuk Chinees porselein is aanwezig, namelijk een kopje met blauwe beschildering uit de 18de eeuw (p-kop-1). Kleipijpen zijn niet gevonden.

Naast de keramiek is de bodem van een dikwandige wijnfles en een hoeveelheid wandtegels uit de afvalplek verzameld. De wandtegels komen in paragraaf 6.3 aan bod.

typecode	MAE
s2-fle-4	1
s2-kan-	2
s2-pot-9	1
s2-pot-	1
r-bak-6	2
r-blo-	1
r-bor-3	1
r-bor-4	1
r-bor-13	6
r-bor-	2
r-dek-	1
r-gra-51	1
r-kap-3	1
r-kap-	2
r-kop-	1
r-pot-2	2
r-	1
w-bor-	4
w-	3
m-bor-	3
f-bor-1	1
f-bor-3	2
f-bor-6	2
f-bor-7	3
f-bor-	9
f-dek-2	1
f-kom-	1
f-ove?	1
p-kop-1	1
iw-bor-3	1
iw-bor-6	1
iw-bor-11	1
iw-dek-	1
iw-kan-6	1
iw-kop-	2
totaal	65

Afb. 99 Inventarisatielijst afvalplek S40.

58

- 1a. 348-34-C01
- 1b. Afvalplek S40 (1775-1870)
- 2a. f-bor-3
- 2b. afgerond bord met platte bodem
en vrij brede vlag
3. 1725-1825
4. 23 / 4,5
- 5a. faience
- 5b. tinglazuur
- 5c. beschildering in blauw en
mangaan; sp: bloem; vlag:
slinger
- 6a. standvlak
- 6b.
- 6c.
7. bord
8. Delft?
- 9.

59

- 1a. 348-34-C02
- 1b. Afvalplek S40 (1775-1870)
- 2a. f-bor-3
- 2b. afgerond bord met platte bodem
en vrij brede vlag
3. 1725-1825
4. 23 / 5
- 5a. faience
- 5b. tinglazuur
- 5c. beschildering in blauw en
mangaan; sp: bloem; vlag:
slinger
- 6a. standvlak
- 6b.
- 6c.
7. bord
8. Delft?
- 9.

6.2.4 Losse vondsten

Doordat tijdens de opgraving intensief is gezocht met de metaaldetector zijn veel objecten van metaal verzameld. De vondsten die aan de specifieke context kunnen worden verbonden, zijn hierboven ter sprake gekomen. De overige objecten zijn gevonden in de bovengrond, bij het verdiepen van de werkput of in stortgrond.⁶² De meeste losse vondsten dateert uit de 17de of 18de eeuw en kunnen dus waarschijnlijk worden verbonden aan de bewoners van de boerderij.

Afb. 100 Munten uit diverse contexten

1. Koperen oord uit Friesland, 1608-1648 (5-M01). Schaal 1:1.
2. Zilveren bezemstuiver Holland, 1739 (1-M02). Schaal 2:1.
3. Zilveren bezemstuiver Friesland, 1623 (35-M01). Schaal 2:1.
4. Zilveren munt, waarschijnlijk 1/8 stuiver of Mutterken van Nijmegen, ca. 1520 (35-M02). Schaal 2:1.
5. Zilveren stuiver, mogelijk van Deventer, 16de eeuw (35-M03). Schaal 1:1.
6. Koperen öre uit Zweden uit de late 17de of 18de eeuw (23-M07). Schaal 1:1.
7. Koperen öre uit Zweden uit de late 17de of 18de eeuw (65-M01). Schaal 1:1.
8. Koperen pfennig uit Duitsland uit de 18de eeuw (2-M01). Schaal 2:1.
9. Koperen munt voor Nederlands-Indië, 1808 (23-M01). Schaal 2:1.

62 V01-V07, V10-V13, V15, V21, V23, V27-V29, V35, V42, V47, V48, V58, V65.

Afb. 101 Metaalvondsten uit diverse contexten

1. Messing rekenpenning met een wapenschild en de buste van koningin Carolina (achterzijde niet afgebeeld), 1727-1737 (48-M01). Schaal 2:1.
2. Messing rekenpenning met een rijksappel en de buste van koning Lodewijk XVI, 1774-1793 (1-M04). Schaal 2:1.
3. Messing rekenpenning met drie bloemen en de buste van koning Leopold II, 1790-1792 (1-M03). Schaal 2:1.
4. Messing mesheft (35-M05). Schaal 1:1.
5. Messing kledinghaak (35-M04). Schaal 1:1.
6. Messing kledinghaak (23-M02). Schaal 1:1.
7. Messing naaldenkoker (65-M02). Schaal 1:1.
8. Messing tapkraan (35-M06). Schaal 1:1.

De grootste groep binnen de losse metaalvondsten zijn de munten, namelijk 58 stuks. De meeste munten, 45 stuks, zijn koperen duiten (waarde: 1/8 stuiver) uit de 17de en 18de eeuw. Zij zijn geslagen in verschillende regio's/steden: Friesland (4x), Gelderland (7x), Groningen (2x), Holland (10x), Overijssel (7x), Stevensweert (1x), Utrecht (5x), West-Friesland (2x), Zeeland (3x) en Zwolle (1x). Twee koperen oorden (waarde: 1/4 stuiver) zijn geslagen in Friesland, waaronder een exemplaar uit 1608-1648 (afb. 100.1). Van zilver zijn onder meer vier stuivers, waaronder drie bezemstuivers uit Holland, Gelderland en Friesland (afb. 100.2 en 100.3). Twee andere zilveren munten dateren waarschijnlijk uit de 16de eeuw. Vermoedelijk gaat het om een stuiver uit Deventer en een 1/8 stuiver of Mutterken van Nijmegen uit circa 1520 (afb. 100.4 en 100.5).⁶³

De enige buitenlandse munten zijn twee koperen öre uit Zweden uit de late 17de of 18de eeuw (afb. 100.6 en 100.7) en een pfennig uit Duitsland uit de 18de eeuw (afb. 100.8). Een opvallende munt uit de 19de eeuw is een munt uit 1808 die was bestemd voor Nederlands Indië (afb. 100.9). Op de voorzijde staat de tekst INDIA BATAV, op de achterzijde is de waarde van de munt aangegeven: 5 1/39.

Naast de munten zijn vier rekenpenning uit Neurenberg gevonden, waarvan drie compleet. Een van de penningen is op de voorzijde voorzien een wapenschild en op de achterzijde van de buste van koningin Carolina, de vrouw van de Engelse koning George II (afb. 101.1). De penning is geslagen tussen 1727 en 1737 door Johan Jacob Ditzel. Een tweede penning toont een rijksappel en de buste van koning Lodewijk XVI, koning van Frankrijk tussen 1774 en 1793 (afb. 101.2). Op de derde rekenpenning zijn drie bloemen en de buste van koning Leopold II, keizer van het Heilige Roomse Rijk, te zien (afb. 101.3). De penning is geslagen tussen 1790 en 1792 door Ernst Ludwig Sigmund Lauer.

De overige vondsten van metaal zijn zeer divers. Enkele objecten die genoemd kunnen worden zijn loden doppen (3x), gespen (2x), raampennen (2x), de poot van een bronzen grape, stukken glas-in-lood (2x), musketkogels (5x), lakenloden (2x), naairingen (4x), ringen (5x) en vingerhoeden (2x). Meer bijzonder zijn een versierd messing mesheft (afb. 101.4), twee versierde kledinghaken (afb. 101.5 en 101.6), een versierde messing naaldenkoker (afb. 101.7) en het kraantje van een tapkraan (afb. 101.8).

Ook enkele vondsten van aardewerk kunnen niet aan een specifieke context worden gekoppeld. Noemenswaardig is een fragment van een kom van Italiaanse majolica uit Montelupo (afb. 102). De kom is inwendig versierd met spiralen en dateert uit de tweede helft van de 16de eeuw.⁶⁴

Afb. 102 Voor- en achterzijde van een scherf van Italiaanse majolica uit Montelupo.

63 Determinatie door Theo van Meurs.

64 Jaspers 2007, 242.

6.3 Wandtegels uit de boerderij (1615-1870)

In en rond de boerderij is bouwkeramiek aangetroffen die kan worden geïnterpreteerd als slooppuin van de afbraak van de stolp in 1870. Dit slooppuin was aanwezig in drie kelders (S9, S16 en S18), de inpandige waterput (S42) en in een afvalplek ten noorden van de boerderij (S40). Tussen het slooppuin bevonden zich diverse fragmenten van wandtegels, die ooit ergens in de boerderij waren gemetseld. De wandtegels geven dus een beeld van de aankleding van de stolp. De wandtegels uit de verschillende sporen tonen een duidelijke samenhang: dezelfde soort tegels zijn gevonden in verschillende contexten en een enkele keer bleken fragmenten van dezelfde tegel zelfs verspreid over verschillende sporen. Hieronder worden de tegels van oud naar jong besproken.

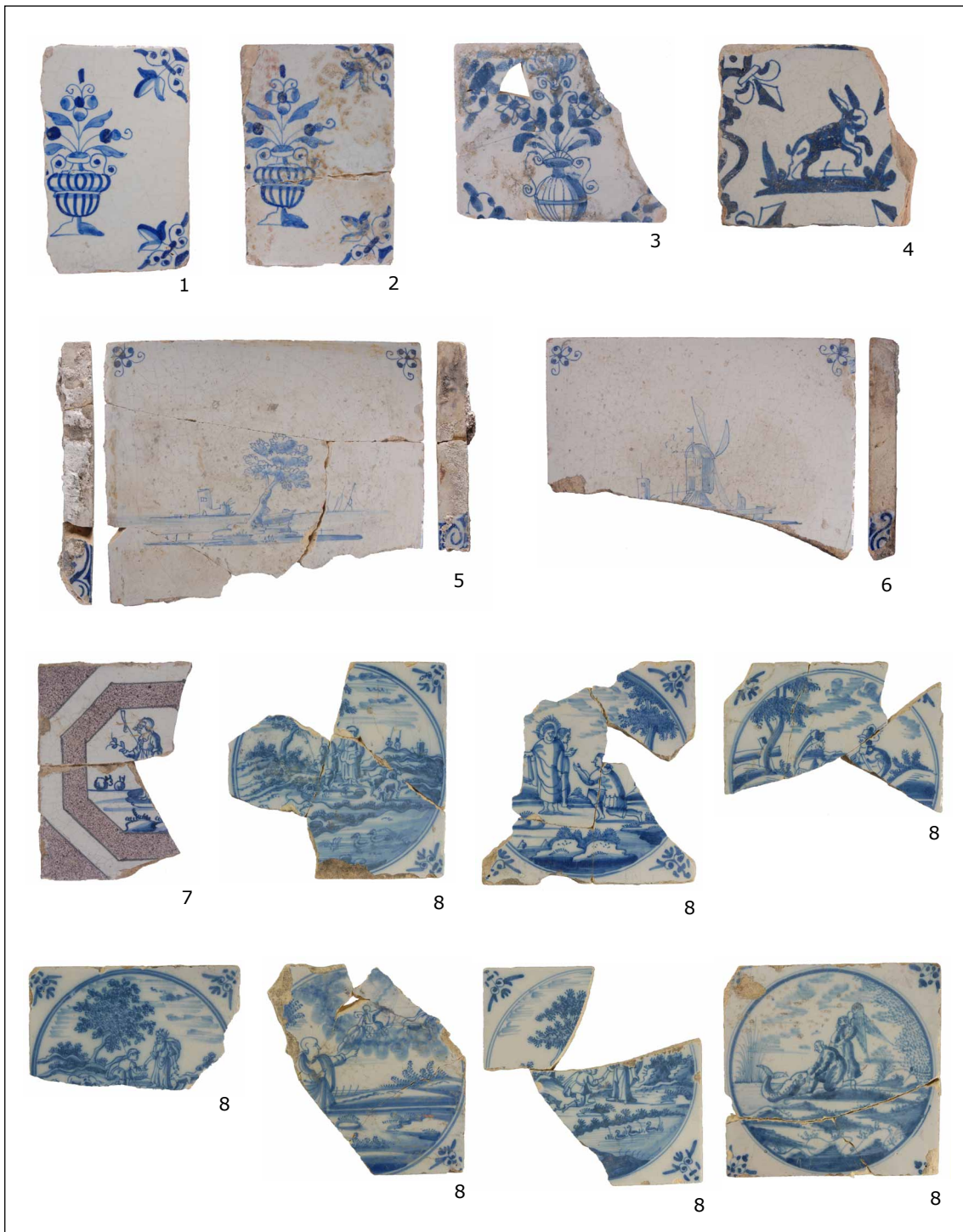
De meest omvangrijke groep wandtegels zijn blauw beschilderde exemplaren met een bloemenvaas en lelies in de hoeken (afb. 103.1 en 103.2). Deze tegels zijn gemaakt tussen 1620 en 1650. Hierbinnen zijn zowel complete exemplaren (13x13x1,3 cm) aanwezig als tegels die later zijn bijgesneden om ze smaller te maken (13x8,5x1,3 cm). Vermoedelijk waren deze verkleinde tegels toegepast als verticale rij, dus smalle tegels boven elkaar. In totaal zijn acht (fragmenten van) versmalde tegels aangetroffen en negen (fragmenten van) complete tegels in kelder S9 en S16 en afvalplek S40. Daarnaast is een zelfde tegel gevonden in de vulling van waterput S58, die al in de tweede helft van de 17de eeuw is gedempt.

In kelder S9 is een fragment van een tegel gevonden die wat betreft decor lijkt op bovengenoemde tegels met bloemenvaas (afb. 103.3). Dit fragment is echter op een afwijkende manier geschilderd en bovendien erg dun (0,7 cm dik). De tegel dateert waarschijnlijk uit de 19de eeuw. De onderzijde van de tegel is bijgesneden zodat de tegel nu 10,7 cm hoog is.

Drie andere tegels dateren eveneens uit de 17de eeuw, namelijk een tegel met vogel en ossenkoppen in de hoeken, een tegel met een rennende hond in een cirkel en twee kandelabertegels, waarvan één met konijn (afb. 103.4). Deze laatste tegel is aan de onderzijde bijgesneden, waardoor de tegel nu 10,5 cm hoog is.

Uit de tweede helft van de 17de eeuw dateren twee bijzondere tegels die duidelijk bij elkaar horen, namelijk twee vloertegels van kaarsennissen (afb. 103.5 en 103.6). De vloertegels wijken in de eerste plaats af van normale wandtegels door hun omvang: 18,5x18,5x1,6 cm. Daarnaast zijn de zijkanten van de tegels gedeeltelijk beschilderd. De grote tegels dienden als vloer in een uitsparing in de muur waarin kaarsen konden worden geplaatst. Meestal waren kaarsennissen aangebracht in paren, namelijk aan weerszijden van een stookplaats. De bovenzijde van een kaarsennis was meestal voorzien van geschulpte tegels (afb. 104). Geschulpte tegels zijn echter niet gevonden tussen het afbraakpuin van de boerderij. Dit doet vermoeden dat de zijkanten van de nissen in de stolp recht waren afgewerkt. Op de vloertegels is een vergelijkbare beschildering aanwezig, namelijk een klein landschapje met boom of molen en spinnenkoppen in de hoeken. De nistegels zijn gevonden in kelders S9 en S16.

Tien fragmenten van wandtegels zijn beschilderd met een blauw landschap en spinnenkoppen in de hoeken. Dit soort tegels zijn gedurende een lange periode gemaakt, namelijk tussen circa 1650 en 1800. Hetzelfde geldt voor tegels met een geometrische indeling en paarse vlakken. Op twee van dergelijke tegels is in het midden een herder of herderin in een landschap geschilderd (afb. 103.7).

Afb. 103 Wandtegels uit de stolpboerderij, ca. 1615-1870. Schaal 1:4.

1. Bijgesneden wandtegel met bloemenvaas en lelies in de hoeken, 1620-1650 (17-BK01).
2. Bijgesneden wandtegel met bloemenvaas en lelies in de hoeken, 1620-1650 (17-BK02).
3. Bijgesneden wandtegel met bloemenvaas en lelies in de hoeken, 1800-1900 (17-BK03).
4. Bijgesneden kandelaartegel met konijn, 1600-1650 (34-BK03).
5. Vloertegel van een kaarsennis, 1650-1700 (17-BK04).
6. Vloertegel van een kaarsennis, 1650-1700 (18-BK04).
7. Wandtegel met paarse vlakken en herder in landschap, 1650-1800 (18-BK03).
8. Wandtegels met verhalende scènes in médaillon, 1700-1800 (34-BK04).

Afb. 105 Wandtegels met paarse beschildering uit de stolpboerderij, 1750-1870. Schaal 1:4.

1. Wandtegel met bloemen, 1750-1900 (18-BK02).
2. Wandtegel met bloemenvaas, 1750-1900 (34-BK02).
3. Fragmenten van een tegeltableau met boer en paard, 1800-1850 (36-BK01).
4. Fragmenten van een tegeltableau met boer en koe, 1800-1850 (34-BK01).
5. Fragment van een tableau met onbekende afbeelding, 1800-1900 (20-BK01).
6. Fragment van een tableau met onbekende afbeelding, 1800-1900 (18-BK05).
7. Wandtegels met identieke beschildering, 1800-1900 (18-BK01).

Uit de 18de eeuw dateren 44 (fragmenten van) blauwe wandtegels met een verhalende scene in een medaillon, waaronder herderscènes en bijbelscènes (afb. 103.8). In de hoeken zijn late versies van de ossenkop aanwezig. Bovengenoemde tegels komen zowel uit kelders S9 en S16, de waterput en de afvalplek.

Twee tegels met een paarse beschildering dateren uit de tweede helft van de 18de of 19de eeuw (afb. 105.1 en 105.2).

Enkele fragmenten van tegels met paarse beschildering hebben toebehoord aan 19de-eeuwse tegeltableau's. De tableau's bevonden zich waarschijnlijk in de schouw van een van de twee stookplaatsen van de boerderij. Goed herkenbaar zijn de fragmenten van twee tableau's met

de beeltenis van een boer met een paard en boer met een koe (afb. 105.3 en 105.4 en afb. 106). Zij waren waarschijnlijk als paar aan weerszijden van een schouw gemetseld. Deze tableau's dateren uit de eerste helft van de 19de eeuw. De fragmenten zijn gevonden in de waterput en de afvalplek achter de boerderij. De andere fragmenten van tableau's zijn te klein om iets over de afbeelding te kunnen zeggen (afb. 105.5 en 105.6).

In een betegelde schouw waren meestal ook beschilderde randtegels aanwezig. In kelder S16 zijn minimaal acht randtegels met identieke paarse beschildering uit de 19de eeuw gevonden (afb. 105.7). In dezelfde kelder zijn ook 21 fragmenten van volledig witte tegels aangetroffen. Gezien de dikte van deze tegels (0,7 cm) is het waarschijnlijk dat zij uit de 19de eeuw dateren. Het is goed mogelijk dat zij onderdeel uitmaakten van een van de schouwen in de boerderij.

Afb. 106 Een tableau met boer en paard in een boerderij in Amerongen.

7. Synthese

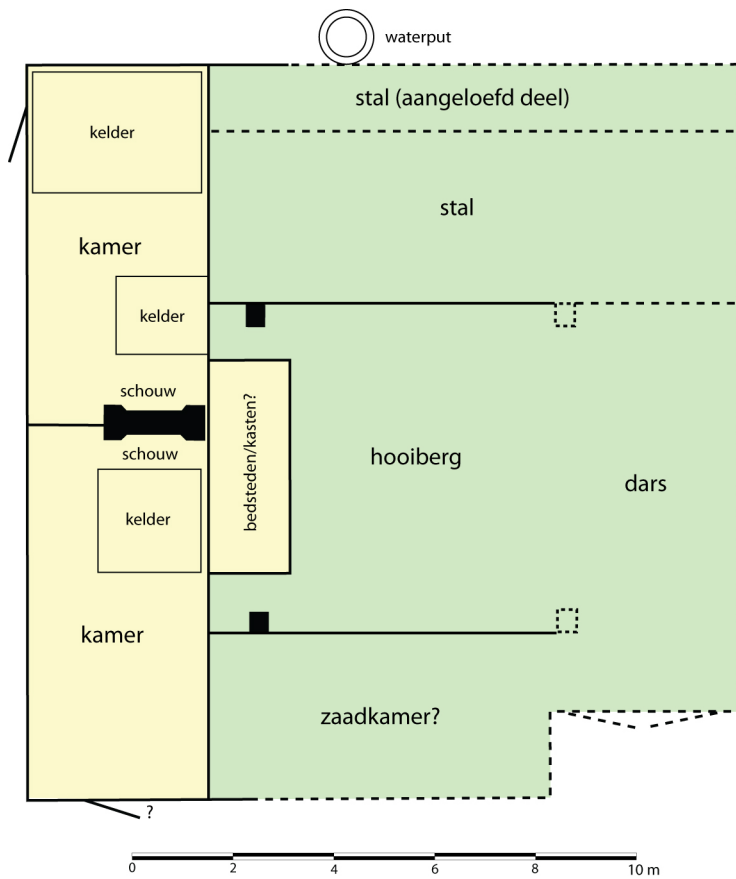
Het perceel aan de noordzijde van de Bangert was tot de bouw van de boerderij in de 17de eeuw in gebruik als akker en/of weiland. Het terrein werd doorsneden door diverse smalle sloten, die hier tijdens de ontginningsperiode in de 12de eeuw zijn uitgegraven. Een deel van deze sloten is al in de Late Middeleeuwen gedempt. De resterende sloten zijn hierna verbreed en verdiept. Langs enkele sloten is een eenvoudige oeverversterking met dunne palen aangetroffen en mogelijk eveneens de resten van een latrine boven de sloot.

Aan het begin van de 17de eeuw is het perceel bouwrijp gemaakt. Hiertoe zijn in de eerste plaats twee sloten op het terrein gedempt. Hierbij is vrij veel afgedankte keramiek in de sloot gestort, vermoedelijk door omwonenden. Het aardewerk dateert uit de periode 1575-1615 en kan als eenvoudig worden getypeerd: de hoeveelheid geïmporteerde keramiek is zeer beperkt en Chinees porselein ontbreekt. Op de locatie van de boerderij lijkt eveneens grondverbetering te hebben plaatsgevonden, waarbij de oude venige ondergrond is weg gegraven en de bouwput is opgevuld met klei.

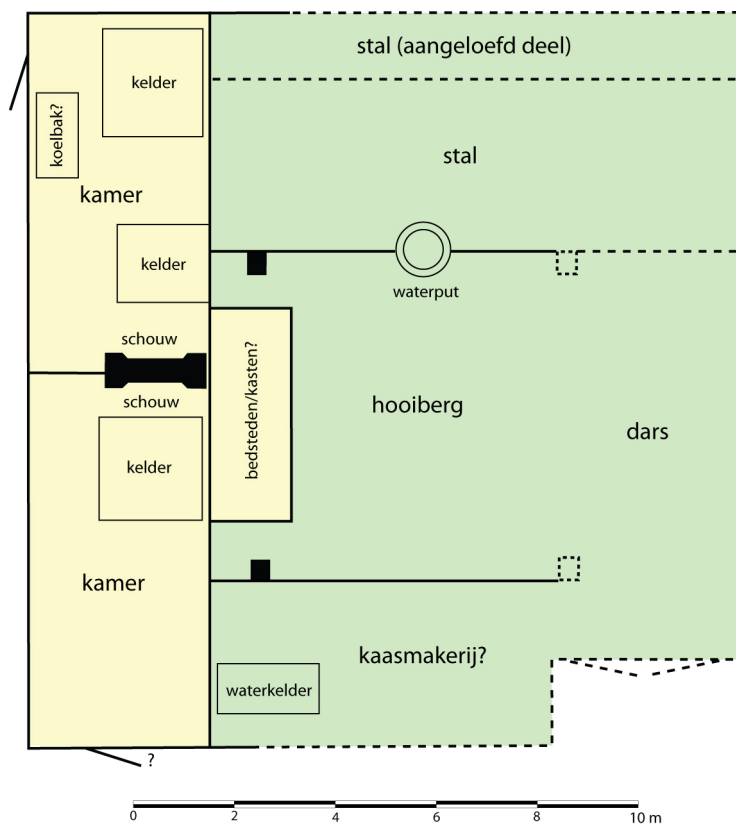

Afb. 107 Het opgravingsvlak met de sporen van de stolpboerderij, gezien richting het zuiden.

Rond 1615 is op het perceel een stolpboerderij gebouwd. In 1870 is deze boerderij afgebroken, waarna hier een kleine stolp is teruggebouwd. Met name over de westelijke helft van de 17de-eeuwse boerderij, gelegen onder de 19de-eeuwse stolp, is veel informatie verkregen (afb. 107). Hier waren direct onder het maaiveld de resten van het gebouw nog geheel intact in de bodem aanwezig. De oostelijke helft van de stolp viel deels buiten het opgegraven gebied en de archeologische sporen waren hier bovendien minder goed in de grond bewaard. Het archeologisch onderzoek naar de resten van de boerderij heeft veel waardevolle gegevens opgeleverd: door de opgraving is veel informatie verkregen over het uiterlijk, de indeling

Afb. 108 Reconstructie van de indeling van de boerderij in de 17de eeuw. De gestippelde lijnen zijn onzeker. In geel de woonvertrekken, in groen de bedrijfsruimten. Het noorden is boven, schaal 1:150.

Afb. 109 Reconstructie van de indeling van de boerderij in de 18de en 19de eeuw. De gestippelde lijnen zijn onzeker, de voorgevel bevindt zich aan de onderkant (zuidkant). In geel de woonvertrekken, in groen de bedrijfsruimten. Het noorden is boven, schaal 1:150.

en constructie van een vroeg 17de-eeuwse stolp. Hoewel diverse nog bestaande stolpen waarschijnlijk ook in deze periode zijn gebouwd, zijn zij vrijwel altijd in de 19de of 20ste sterk verbouwd. Het oorspronkelijke uiterlijk, de indeling en constructie van het gebouw is in dat geval vaak veranderd. De boerderij aan de Bangert is in de 19de eeuw afgebroken en heeft daardoor nooit een intensieve verbouwing ondergaan.

Op basis van de aangetroffen sporen kan een reconstructie worden gemaakt van de maatvoering, constructie en indeling van de stolpboerderij (afb. 108 en 109). De boerderij behoort volgens de typologie van Brandts Buys tot het type Westfriese stolp. Kenmerkend voor dit type boerderij zijn de darsdeuren in de voorgevel, de woonruimtes langs de zijgevel en de koestal aan de achterzijde.⁶⁵ Vaak zijn deze boerderijen ook voorzien van een iets uitgebouwd vooreind, maar bij de boerderij aan de Bangert is dat niet het geval.

Maatvoering en constructie

De westelijke zijgevel van de boerderij is volledig teruggevonden, zodat de lengte van de stolp kan worden bepaald: precies 15 meter. Twee van de vier poeren van het vierkant, het dragende houtskelet van de stolp, zijn aangetroffen, namelijk de twee westelijke poeren. De afstand tussen de vierkantstijlen die op deze poeren stonden, bedroeg iets meer dan 6 meter. Hoewel de naam anders suggereert, is het vierkant van een stolpboerderij meestal niet vierkant, maar rechthoekig. De locatie van de twee oostelijke vierkantstijlen kan daarom niet precies worden bepaald. Het is hierdoor ook niet mogelijk om de breedte van de stolpboerderij vast te stellen.

De afstand tussen de zuidwestelijke poer en de voorgevel bedroeg 3,5 meter. De afstand tussen de westelijke poeren en de westgevel is groter, namelijk 4,7 meter. Aan deze zijde was waarschijnlijk een overstek aanwezig, oftewel het vierkant was aan deze zijde vergroot door middel van een overstekbalk (zie afb. 110). Dat aan de westkant een overstek is toegepast, zal onder andere te maken hebben met de aanwezigheid van de schoorsteen aan deze zijde. Bij nog bestaande stolpen is vastgesteld dat het bakstenen afvoer kanaal vaak tussen de vierkantbalk en overstekbalk is geklemd voor een betere stabiliteit. Daarnaast creëerde de overstek aan de westzijde meer ruimte in de woonvertrekken.

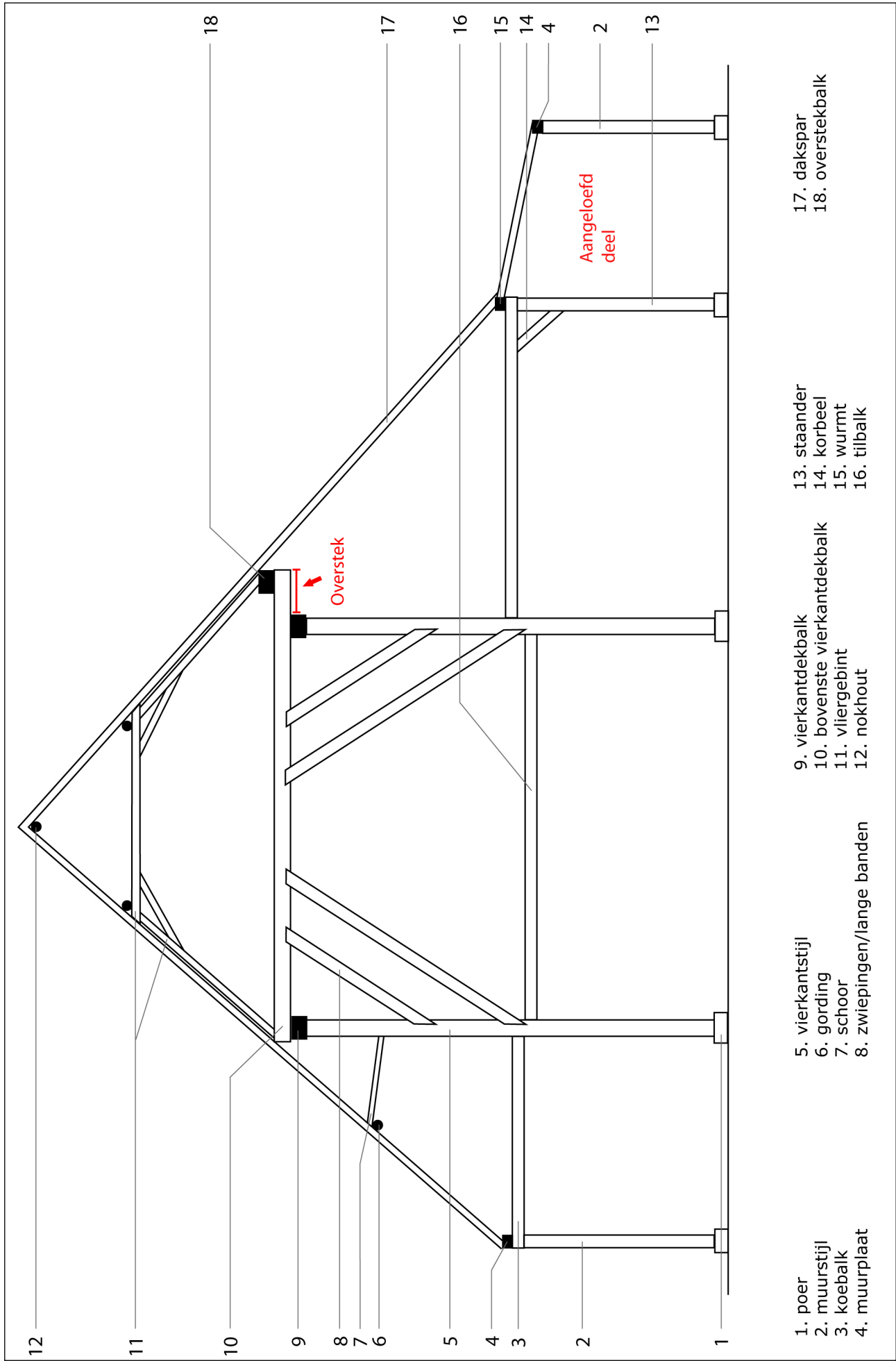
Ook aan de achterzijde was de boerderij vergroot: de afstand tussen de noordwestelijke poer en de achtergevel is 5 meter. Hier was waarschijnlijk geen sprake van een overstek in het vierkant, maar van een aangeleefd deel van ruim 1 meter breed. De daksparran rustten hier niet op de achtergevel, maar op een muurplaat met daaronder vrijstaande stijlen. Het aangeleefde deel bevond zich zoals gebruikelijk aan de stalzijde.

Indeling

Langs de westelijke zijgevel van de boerderij lagen twee woonvertrekken van ruim 7 meter lang en 3,5 meter breed. De meest noordelijke woonruimte was onder meer toegankelijk via een deur in de westgevel. Rond 1800 is een plaveisel voor deze zijdeur gemaakt en vanaf de Bangert leidde een straatje naar deze deur. Mogelijk was ook in de voorgevel een deur aanwezig die toegang gaf tot de voorste woonruimte, maar dit is niet met zekerheid te zeggen.

Opvallend is dat de oostelijke grens van de woonvertrekken zich niet ter hoogte van de vierkantstijlen bevond, zoals meestal het geval is, maar ongeveer 1 meter hier vanaf. Langs deze zijde bevonden zich mogelijk bedsteden of kasten. Bedsteden bevonden zich meestal in de buurt van de haard en waren vaak binnen het vierkant getimmerd. Elders in de woonruimtes

65 Brandts Buys 1974, 80-81.

Afb. 110 Dwarsdoorsnede van een stolpboerderij met de benaming van de verschillende elementen.

waren waarschijnlijk meer bedsteden en/of kasten aanwezig, maar hier zijn geen archeologische aanwijzingen voor gevonden.

In de woonvertrekken zijn geen sporen van plavuizen vloeren aangetroffen. Dit doet vermoeden dat de ruimtes waren voorzien van plankenvloeren op balken. Deze balken werden op hun beurt gedragen door een lage muur tussen de vierkantpoeren en de plint van de buitengevels.

Tussen de woonruimtes bevond zich een binnenmuur en de schoorsteen, die waarschijnlijk aan weerszijden was voorzien van een schouw zodat beide vertrekken konden worden verwarmd. De stookplaatsen bevonden zich hier dus met de rug tegen elkaar, tussen twee woonvertrekken in. In stolpen was dit gebruikelijk tot in de 18de eeuw. Hierna verhuisde de schoorsteen naar de scheiding tussen een woonvertrek en de hooiberg, met slechts aan één zijde een stookplaats.⁶⁶ In de 17de eeuw waren aan weerszijden van een van de haardplaatsen in de boerderij kaarsennissen aanwezig. Uit de 19de eeuw dateren fragmenten van tegeltableau's die in een van de schouwen waren gemetseld.

In de 17de eeuw lagen binnen de woonvertrekken in totaal drie ondiepe voorraadkelders, die waarschijnlijk werden afgedekt met houten luiken. De ondiepe kelders waren bedoeld voor de opslag van voedsel, in het bijzonder producten die koel moesten worden bewaard. De grootste kelder, in de noordwesthoek van de boerderij, is in de 17de eeuw verkleind. Omstreeks 1800 zijn nieuwe muren in deze kelder geplaatst en is een nieuwe vloer gelegd om de ruimte beter waterdicht te maken. Gelijktijdig is een diepe kelder in het achterste woonvertrek gemaakt, vermoedelijk voor het koelen van melk.

In een van de woonruimtes bevond zich de keuken van de boerderij. Aangezien de meeste voorraadkelders en de vermoedelijke koelbak zich in de meest noordelijke woonruimte bevonden, is het aannemelijk dat de keuken hier moet worden gelokaliseerd. Ook het feit dat de zijdeur van de boerderij toegang gaf tot deze ruimte, wijst hier op.

Langs de oostgevel van de boerderij was de dars gesitueerd. De dars was vanaf buiten toegankelijk door twee grote darsdeuren in de voorgevel. Van de dars zijn geen sporen aangetroffen, waardoor bijvoorbeeld niet kan worden gezegd of de vloer onverhard was, of voorzien van een bakstenen of houten vloer. Vanuit de dars werd het hooi in de hooiberg gebracht. De hooiberg bevond zich bij een stolpboerderij altijd binnen de stijlen van het vierkant.

Het grootste deel van de achterzijde (noordzijde) van de boerderij was in gebruik als koeienstal. Op basis van de aangetroffen sporen kan de breedte van de stal worden bepaald, namelijk circa 4,7 meter. Hoewel de lengte van de stal niet precies kan worden bepaald, kan een schatting worden gemaakt van het aantal koeien dat in de stal kon staan. Het is waarschijnlijk dat sprake was van een enkele stal, oftewel een enkele rij koeien langs de noordgevel van de boerderij. De koeien stonden twee aan twee tussen houten schotten. Uitgaande van een afstand van 2 meter tussen de houten schotten konden ongeveer tien koeien in de stal van de boerderij staan.

Door Brandts Buys is het uiterlijk van een 'oude' stal beschreven. De ondergrond van de stal tussen de houten schotten (de koestand) bestond volgens hem uit zacht materiaal, bijvoorbeeld plaggen of aangestampte grond. De achterpoten van de koeien stonden echter op een lange brede plank, het zogenaamde stalhout. Het stalhout moest voorkomen dat de achterzijde van de koestand werd afgetrapt en vereenvoudigde het verwijderen van mest. Het stalhout lag niet op de grond, maar werd gedragen door verticale planken. Achter het stalhout liep de groep (mestgoot) en daarachter de koegang. Tegen de buitengevel, onder de koppen van de

66 De Jong 1986, 40.

koeien, bevond zich een drinkgoot. De groep, koegang en drinkgoot waren in het verleden ook algemeen van hout. In de 19de en 20ste eeuw zijn vrijwel alle stallen vernieuwd met baksteen en beton.⁶⁷

De stal was alleen gedurende de wintermaanden in gebruik, wanneer de koeien permanent op stal stonden. De rest van het jaar was de stal leeg en werd deze vaak opgesierd met aardewerk en diverse gebruiksvoorwerpen (de zomerstal).

Het drinkwater voor de bewoners en/of de koeien werd in de 17de eeuw gehaald uit een waterput die buiten tegen de achtergevel van de stolp lag. Rond 1700 is deze waterput vervangen door een nieuwe waterput in het stalgedeelte. De nieuwe waterput lag precies tussen twee poeren van het vierkant in. Bij diverse recent gesloopte of nog bestaande stolpboerderijen is eveneens vastgesteld dat de waterput zich half in de stal en half binnen het vierkant bevond.⁶⁸ Dit was mogelijk een ruimtebesparende oplossing: de bakstenen koepel op de waterput lag grotendeels binnen het vierkant en vormde hierdoor geen obstakel. Op het gedeelte van de waterput dat zich binnen de stal bevond, stond een pomp.

Van één ruimte in de boerderij is de functie niet zeker, namelijk een vertrek aan de voorzijde (zuidzijde) tussen de woonruimte en de dars. Er zijn geen aanwijzingen dat deze kamer in gebruik was als woonvertrek: er is bijvoorbeeld geen stookplaats of voorraadkelder aangetroffen. In de 18de of 19de eeuw is een waterkelder onder de vloer van deze ruimte gemaakt.

Mogelijk was de ruimte oorspronkelijk in gebruik als zaadkamer. In de zaadkamer werd het zaaigoed, bijvoorbeeld van groenten, voor het volgende jaar opgeslagen. Volgens Brandts Buys lag de zaadkamer bij de Westfrieze stolp tussen het woonvertrek aan de voorkant van de boerderij en de dars in.⁶⁹ Dit is bijvoorbeeld het geval bij een stolp in Oosterblokker.⁷⁰ De aanwezigheid van een zaadkamer zou erop duiden dat de stolp aan de Bangert is gebouwd voor een gemengd bedrijf, oftewel een bedrijf waarin zowel akkerbouw als veeteelt plaatsvindt. Uit historische bronnen is bekend dat in de omgeving van de Bangert in de Nieuwe Tijd akkerland en 'zaadland' lag, maar onduidelijk is welke gewassen hier werden geteeld. Bij de boerderij in Oosterblokker deed de zaadkamer in latere tijd dienst als kaasmakerij.⁷¹ In deze periode nam het belang van de akkerbouw voor het bedrijf af, terwijl de veeteelt en het maken van kaas meer op de voorgrond kwam. Ook voor de opgegraven boerderij aan de Bangert is het goed mogelijk dat de ruimte langs de voorgevel is gebouwd als zaadkamer, maar de functie later is veranderd, bijvoorbeeld in kaasmakerij.

Een parallel

Een boerderij die wat betreft maatvoering, constructie en indeling veel lijkt op de boerderij aan de Bangert is de nabij gelegen Barmhartige Samaritaan in Westerblokker (afb. 111, 112 en 113). Op het deurkalf boven de voordeur van deze boerderij is het jaartal 1659 aanwezig. Het is waarschijnlijk dat de boerderij in dit jaar is gebouwd, hoewel niet kan worden uitgesloten dat de boerderij ouder is en alleen de voorgevel uit 1659 dateert. Deze voorgevel is opgetrokken in baksteen en voorzien van een trapgevel. De rijk uitgevoerde gevel wijst erop dat de boerderij is gebouwd in opdracht van een vermogende persoon. De zijgevels van de boerderij

67 Brandts Buys 1974, 233-234.

68 Dit was bijvoorbeeld het geval bij Dorpsweg 52a in Schellinkhout, Oostwouder Dorpsstraat 69 in Oostwoud en Kerkebuurt 196 in Berkhout. Zie ook Brandts Buys 1974, 235.

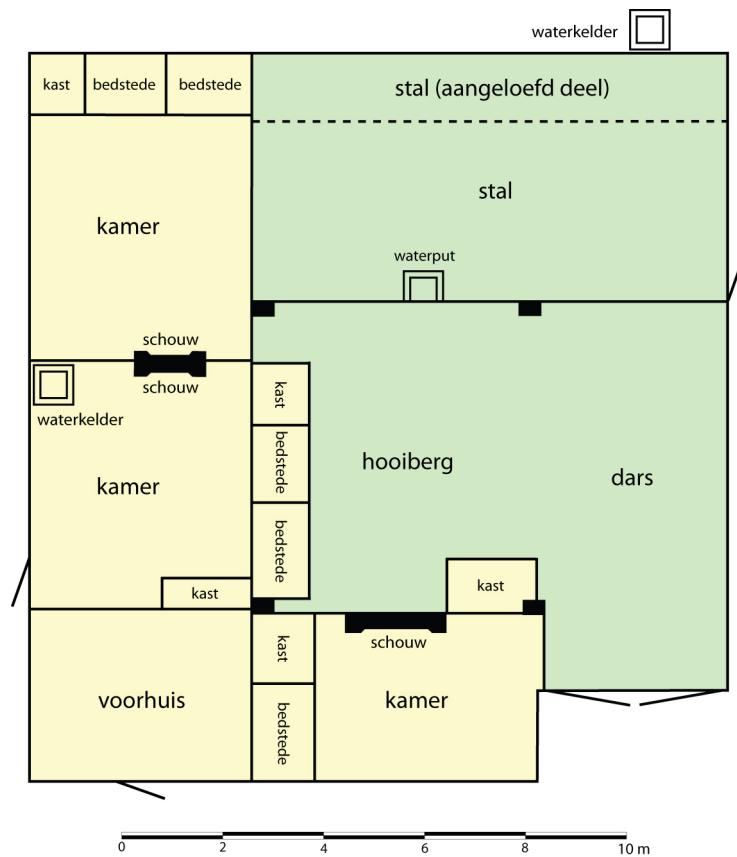
69 Brandts Buys 1974, 99, 567.

70 Brandts Buys 1974, 51.

71 Brandts Buys 1974, 46, 99.

Afb. 111 De Barmhartige Samaritaan in Westerblokker. Foto: J. van der Lee, gemeente Hoorn.

Afb. 112 Indeling van de Barmhartige Samaritaan, gebaseerd op een schetstekening uit 1919 (collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed). In geel de woonvertrekken, in groen de bedrijfsruimten. Het noorden is boven, schaal 1:150.

zijn van hout. De achtergevel is uitgevoerd in baksteen, maar dateert waarschijnlijk niet uit de 17de eeuw. De indeling van de stulp is waarschijnlijk nog grotendeels origineel.

De Barmhartige Samaritaan is 15 meter lang, zoals ook het geval is bij de boerderij aan de Bangert, en

14,5 meter breed. Het grenen vierkant van de boerderij meet circa 6,3 (noord-zuid) bij 5,8 meter.⁷² Ook bij deze boerderij is het vierkant aan de westzijde voorzien van een overstek en is de achterzijde vergroot door middel van een aangeloeft deel. De indeling van de boerderij is gelijk aan die van de boerderij aan de Bangert: woonvertrekken aan de westzijde, de stal aan de achterzijde (afb. 114) en de dars aan de oostzijde met darsdeuren in de voorgevel. Ook deze boerderij is niet voorzien van een uitgebouwd vooreind. Afwijkend is de indeling van de woonvertrekken: de Barmhartige Samaritaan is aan de westzijde voorzien van drie woonvertrekken achter elkaar, in plaats van twee. De voorste (het voorhuis) en middelste kamer zijn vanaf buiten toegankelijk via een deur in de westgevel. Hiernaast is een deur aanwezig in de voorgevel, maar deze zal niet zijn gebruikt als reguliere ingang. Dergelijke sierdeuren worden dodendeuren genoemd, omdat zij slechts werden gebruikt om een overledene het huis uit te dragen. Tussen de middelste en achterste kamer bevindt zich de

functie	Bangert 61	Barm. Samar.
woonruimte	ca. 60 m ²	ca. 90 m ²
werkruijnte	ca. 141 m ²	ca. 103 m ²
totaal	ca. 201 m ²	ca. 193 m ²

Afb. 113 Vergelijking van de oppervlaktes van de stulpboerderij aan de Bangert en de Barmhartige Samaritaan. De oppervlaktes van de boerderij aan de Bangert zijn bij benadering, omdat de maatvoering en indeling deels onzeker is.

Afb. 114 De stal in de Barmhartige Samaritaan in 1992. Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

⁷² Brandts Buys 1974, 304-305.

Afb. 115 Het middelste woonvertrek in de Barmhartige Samaritaan met een moderne schouw. Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

schoorsteen met aan weerszijden een schouw. Tussen de voorste woonruimte en de dars is een vierde woonvertrek aanwezig. Deze kamer is voorzien van een haard, zodat de boerderij in totaal twee schoorstenen heeft. Het is mogelijk dat deze kamer in de 17de eeuw een andere functie had en pas later tot woonruimte is gemaakt. In alle woonvertrekken zijn bedsteden aanwezig. In de middelste woonruimte langs de westgevel bevond zich een waterkelder.⁷³ Deze kamer was voorzien van een plavuizenvloer, in de overige woonvertrekken lag een houten vloer. Een tweede waterkelder ligt direct achter de boerderij en verder is een waterput met pomp aanwezig in de stal. De stal is 4,8 meter breed en de koeien staan in een enkele rij tegen de buitengevel aan.

De schouw in het middelste woonvertrek aan de westzijde is modern (afb. 115). De schouw in het vierde woonvertrek naast de dars is voorzien van oude wandtegels, maar het geheel is waarschijnlijk niet origineel (afb. 116). Een andere boerderij in Westerblokker is wel voorzien van een originele betegelde schouw. Het geheel is uitgevoerd in paars en dateert uit de 19de eeuw. Leuk is dat aan de onderzijde tableau's aanwezig zijn met een boer met een paard en een koe, zoals ook het geval was bij de boerderij aan de Bangert.

Fundering

Opvallend aan de constructie van de stolpboerderij is de eenvoudige fundering van de buitengevels en vierkantpoeren. Onder de aangetroffen buitengevels was slechts een ondiepe vertrapte fundering op staal aanwezig. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de westgevel op

⁷³ De waterkelder is mogelijk niet meer zichtbaar. Zie schets uit 1911.

de locatie van een gedempte sloot sterk is verzakt. Ook de vierkantpoeren stonden op staal. De lichte funderingswijze maakt het waarschijnlijk dat alle buitengevels van de boerderij bestonden uit houten wanden op bakstenen plinten.

Of deze manier van funderen aan het begin van de 17de eeuw gebruikelijk was, is door het ontbreken van een dataset van enige omvang niet goed te zeggen. In Noord-Holland zijn vanaf 2004 de resten van in totaal zeven stolpboerderijen onderzocht, namelijk in de Schermer⁷⁴, Middenbeemster⁷⁵, Obdam⁷⁶, Berkhout⁷⁷, Schellinkhout⁷⁸ en Bovenkarspel⁷⁹. Bij vijf van de zeven boerderijen was onder de buitengevels een spaarboogfundering met daaronder planken en palen aanwezig. Het is aannemelijk dat dergelijke zware funderingen met name zijn toegepast indien bakstenen buitengevels werden

toegepast. Het dateren van deze funderingen is in veel gevallen problematisch. Zelfs wanneer zeker is dat de boerderij in de 17de eeuw is gebouwd, is namelijk niet altijd duidelijk of de funderingen van de buitengevels uit dezelfde tijd zijn. De funderingen kunnen immers ook van een latere verbouwingsfase dateren. Het dateren wordt verder bemoeilijkt door het feit dat vaak hergebruikte bakstenen zijn toegepast in funderingen. Onder de gevels van de boerderij in Obdam waren geen spaarbogen aanwezig, maar wel planken en palen. Bij de meeste boerderijen was bovendien een fundering met planken en palen aanwezig onder de poeren van het vierkant.

Door De Jong zijn vijf bouwbestekken van stolpen uit de eerste helft van de 17de eeuw gepubliceerd, waarvan vier in de Schermer en één in Egmond aan de Hoef. Ook de funderingswijze is in deze bestekken beschreven. Onder de buitengevels van één van de Schermer boerderijen moesten spaarbogen worden gemaakt, met daaronder planken en palen. Deze manier van funderen bestond dus in ieder geval al in de eerste helft van de 17de eeuw. Alle gevels van deze boerderij waren uitgevoerd in hout. De fundering onder de gevels van de drie andere boerderijen in de Schermer bestond uit een bakstenen plint met daaronder palen. Twee van deze boerderijen werden (deels) voorzien met een bakstenen voorgevel. Ook de poeren van de Schermer boerderijen moesten worden onderheid met palen. Bij de boerderij in Egmond, gebouwd in 1619, werd beduidend minder aandacht besteed aan de fundering: over palen of planken onder de bakstenen plint van de gevels of de vierkantpoeren wordt niet gesproken.⁸⁰

Afb. 116 De schouw in het woonvertrek naast de dars in de Barmhartige Samaritaan. Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

74 Alders 2009.

75 Alders 2009.

76 Leijnse 2009.

77 Burnier 2012.

78 Schrickx 2011; Gerritsen *et al.* 2013.

79 Rapport in voorbereiding bij Archeologie West-Friesland.

80 De Jong 1985, 31.

Blijkbaar werd het muurwerk op staal gebouwd, zoals ook het geval is bij de boerderij aan de Bangert. Doordat de boerderij in Egmond op een andere ondergrond is gebouwd, namelijk zand in plaats van klei, is deze boerderij echter geen goede parallel voor de onderzochte boerderij in Zwaag.

Materiële cultuur

Bij het archeologisch onderzoek is een vrij grote hoeveelheid vondstmateriaal verzameld, met name keramiek, uit de bestaansperiode van de stolpboerderij (circa 1615-1870). Dit materiaal geeft een beeld van het consumptiepatroon van de bewoners van de boerderij.

De keramiek kan als zeer eenvoudig en enigszins armoedig worden gekarakteriseerd. Zoals gebruikelijk bestaat het overgrote deel uit standaard rood- en witbakkend gebruiksaardewerk. Hoewel dit goedkope objecten zijn, zijn diverse stukken na het afbreken van bijvoorbeeld een oor of steel toch nog gebruikt. De vuurstolpen in de boerderij waren van het aller goedkoopste type: gemaakt van roodbakkend aardewerk en onversierd. Tot in ieder geval omstreeks 1700 was meer Nederlandse majolica in de boerderij aanwezig dan faïence, terwijl dit laatste product normaal gesproken in de meerderheid is vanaf circa 1650. De faïence was voor de bewoners van de boerderij kostbaar genoeg om het na breuk te herstellen: in een scherf van een 18de-eeuwse schotel is een kramgat gevonden.

Het aandeel van de geïmporteerde keramiek is zeer klein. Uit de eerste kwart van de 17de eeuw dateren enkele borden van Weser-aardewerk. Het enige importstuk uit het Mediterrane gebied is een Italiaanse ploischotel uit de periode 1600-1650. Het stuk heeft waarschijnlijk gefunctioneerd als sierobject en is pas aan het einde van de 17de eeuw weggegooid. Uit de 18de eeuw dateren enkele kopjes en schoteltjes van Chinees porselein. In West-Friesland wordt doorgaans juist veel importkeramiek aangetroffen in de 17de en 18de eeuw. Dit geldt zeker voor de havensteden (Hoorn, Enkhuizen en Medemblik), maar zeker ook voor diverse dorpen, onder meer in de Streek. In veel dorpen is echter nog geen archeologisch onderzoek verricht, waardoor nog niet is te zeggen of in alle plaatsen sprake is van een vergelijkbaar beeld. Het is bijvoorbeeld goed mogelijk dat importkeramiek met name wordt gevonden in plaatsen die verband houden met scheepvaart, namelijk de havensteden en de dorpen waar veel zeelieden woonden. In de dorpen die primair waren gericht op landbouw, tuinbouw en veeteelt, bijvoorbeeld Zwaag⁸¹ en de boerderijen langs de Bangert, komt dit materiaal mogelijk veel minder frequent voor. Enerzijds kan dit zijn veroorzaakt door het feit dat de boeren minder vaak in contact kwamen met de importstukken, anderzijds voelden zij zich misschien minder aangetrokken tot de exotische objecten.

Tussen het afval van de bewoners van de boerderij zijn vier kaasvormen van roodbakkend aardewerk gevonden. Bij diverse opgravingen in West-Friesland zijn identieke kaasvormen aangetroffen, zowel in de dorpen als steden. De vormen zien er altijd hetzelfde uit: een dikwandige kom met verdikte rand en een gat in de bodem, op drie standlobben. Inwendig zijn de vormen altijd geel geglazuurd. De vormen lijken alleen in de 17de eeuw te zijn gebruikt voor de productie van kaas. In de periode hierna werden de houten kaasvormen (kaaskoppen) waarschijnlijk algemeen toegepast. De houten kaasvormen waren sterk genoeg om onder een pers te worden geplaatst. Bij de aardewerken kaasvormen is dit zeer waarschijnlijk niet het geval: zij zullen breken onder de grote druk van de kaaspers. Het is daarom aannemelijk

81 Schrickx 2010, 14-53.

dat de aardewerken kaasvormen niet zijn gebruikt in combinatie met een pers. Vermoedelijk werd de wrongel in de vorm gedaan en vervolgens simpelweg een plank op de vorm gelegd, met daarop bijvoorbeeld bakstenen. Deze manier van het maken van kaas is weinig efficiënt en de kwaliteit van de kaas is mogelijk ook minder goed. Het kan daarom worden gesteld dat de aardewerken kaasvormen alleen zijn gebruikt voor het maken van kaas op kleine schaal, wellicht zelfs alleen voor eigen consumptie. Hiermee samen hangt het kleine aantal koeien dat de meeste boeren in de 17de eeuw bezat. In de 18de, maar vooral in de 19de eeuw, nam het aantal koeien per boerderij sterk toe en nam ook de productie van kaas in West-Friesland een grote vlucht.

De Bangert

De stolpboerderij is een boerderijtype dat geschikt is voor veehouders of boeren met een gemengd bedrijf, dus een combinatie van veeteelt en akkerbouw of tuinbouw. De koeien werden in de winter binnen de boerderij gestald en ook het hooi kon in de boerderij worden opgeslagen. Doordat het grootste deel van West-Friesland alleen geschikt is als weidegrond, is de veehouderij altijd een belangrijk onderdeel van de economie van het gebied geweest. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het aantal stolpboerderijen in de regio ooit enorm was. Ook aan weerszijden van de Bangert stonden diverse stolpboerderijen. Het aantal stolpen langs de Bangert kan voor het eerst worden bepaald op basis van de kadastrale kaart uit 1823. In dat jaar stonden 25 huizen langs de Bangert, waarvan tien stolpboerderijen. Een van deze stolpen is de opgegraven boerderij.

Naast de veehouderij speelde langs de Bangert ook de fruitteelt een belangrijke rol. Al in de 15de eeuw werden hier de eerste boomgaarden aangelegd. De rol van de fruitteelt is in de eeuwen hierna sterk vergroot: aan het begin van de 19de eeuw was ongeveer 3/4 van de percelen in gebruik als boomgaard en rond 1900 waren de boomgaarden goed voor circa 200 hectare.⁸² Door het toenemende belang van de fruitteelt nam het aandeel van de veeteelt langs de Bangert af. De bedrijven in het gebied veranderden hierdoor van veehouderijen of gemengde bedrijven in fruitbedrijven. Door dit proces waren de stolpboerderijen niet langer praktische gebouwen voor de bewoners van de Bangert: de bedrijfsruimtes (dars, hooiberg en stal) waren niet meer functioneel. Stolpboerderijen zijn duur in onderhoud en het is daarom niet verwonderlijk dat uiteindelijk alle stolpen langs de Bangert zijn gesloopt. Hiervoor in de plaats kwamen vooral kleine rechthoekige huizen, zogenaamde tuinderswoningen. De kleine stolpboerderij die in 1870 op het perceel Bangert 61 is gebouwd, is hier een uitzondering op. De eigenaars hebben ervoor gekozen om een stolp terug te bouwen, hoewel veel kleiner dan de voorganger. Vermoedelijk bezaten de bewoners, de familie Groot, in deze periode nog twee of drie koeien voor de productie van melk, kaas en boter voor eigen gebruik. Een andere mogelijkheid is dat de stolpvorm dermate vertrouwd was voor de bewoners, dat zij ervoor kozen om deze vorm terug te bouwen na de sloop van hun vroeg 17de-eeuwse stolp.

82 Zie oudste kadastrale kaart uit 1823 en Bruijns 2008, 8.

8. Beantwoording onderzoeksvragen

1. Zijn sporen uit de 12de-15de eeuw aanwezig? Zo ja, duiden deze sporen op bewoning binnen het onderzoeksgebied of op andere activiteiten?

Binnen het plangebied zijn slechts enkele sporen uit de periode vóór de bouw van de stolpboerderij aan het begin van de 17de eeuw aangetroffen, namelijk enkele sloten die in de Late Middeleeuwen zijn gedempt en een begraven rund. Aanwijzingen voor bewoning in de Middeleeuwen op het perceel of in de directe omgeving zijn niet aangetroffen. Het gebied was in gebruik als weidegrond.

2. Zijn sporen aanwezig van de stolpboerderij die hier in de 17de eeuw tot 1870 heeft gestaan?

Ja, direct onder het maaiveld bleken veel resten van de stolpboerderij aanwezig te zijn. Met name de westelijke helft van de stolp, gelegen onder de 19de-eeuwse stolp, was nog vrijwel intact in de bodem aanwezig. De oostelijke helft van de boerderij was meer verstoord: hier waren alleen de diepere sporen nog in de bodem bewaard.

2.1 Wanneer is deze boerderij gebouwd?

De bouw van de boerderij kan vrij nauwkeurig worden gedateerd, doordat voorafgaand aan de bouw twee sloten zijn gedempt. Hierbij is onder meer veel keramiek in de sloten gestort. Deze keramiek dateert uit de periode 1575-1615. Gesteld kan worden dat de stolpboerderij rond 1615 is gebouwd.

2.2 Hoe is deze boerderij gefundeerd?

Voorafgaand aan de bouw van de stolp heeft waarschijnlijk grondverbetering plaatsgevonden, waarbij de venige ondergrond is weggegraven en de bouwput is opgevuld met klei.

De boerderij zelf was opvallend licht gefundeerd. De gevels en vierkantpoeren waren op staal gebouwd: onder de ondiepe vertrapte bakstenen fundering waren geen palen of planken aanwezig. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de westgevel op de locatie van een gedempte sloot behoorlijk was verzakt. De lichte fundering maakt het waarschijnlijk dat alle gevels van de boerderij uit plankenwanden bestonden. Voor de fundering van de boerderij is onder meer gebruik gemaakt van hergebruikte bakstenen van een van de nabijgelegen kloosters.

2.3 Wat was de indeling van de boerderij? Zijn hierin wijzigingen in de loop van de tijd opgetreden?

De indeling van de boerderij is tot de sloop in 1870 gelijk gebleven. De hooiberg lag zoals gebruikelijk binnen de vierkantpalen. Langs de noordgevel (achtergevel) lag de koeienstal, langs de oostelijke zijgevel bevond zich de dars die toegankelijk was vanaf buiten via darsdeuren in de voorgevel. Twee woonvertrekken lagen langs de westelijke zijgevel. Tussen deze vertrekken stond de schoorsteen, die in beide kamers was voorzien van een stookplaats. Aan de voorzijde van de boerderij was tussen een woonvertrek en de dars een ruimte aanwezig waarvan de functie niet duidelijk is. Mogelijk gaat het om een paardenstal of kaasmakerij.

2.4 Zijn structuren in en rondom de boerderij aanwezig? Te denken valt aan waterputten, waterkelders, voorraadkelders, vloeren etc.

In de twee woonvertrekken aan de westzijde van de boerderij zijn drie ondiepe voorraadkelders

uit de 17de eeuw gevonden. Een van deze kelders is rond 1700 verkleind en voorzien van nieuwe muren en vloer. Tegelijk is een kelder in de achterste woonruimte gemaakt, waarschijnlijk voor het koel houden van melk.

In de 17de eeuw lag een waterput buiten de boerderij, tegen de achtergevel aan. Rond 1700 is deze waterput vervangen door een inpandige waterput in de stal. De waterput bevond zich half in de koestal en half binnen het vierkant.

Duidelijke resten van vloeren zijn niet aangetroffen. De woonvertrekken waren waarschijnlijk voorzien van houten vloeren.

3. Kan vondstmateriaal aan de bewoners van de boerderij worden gekoppeld en wat zegt dit over die bewoners?

Rond de boerderij is afval van de bewoners van de boerderij gevonden in enkele afvalkuilen en -plekken. Hoewel het om een enigszins beperkte hoeveelheid materiaal gaat, kan op basis van de vondsten toch iets worden gezegd over de materiële cultuur van de bewoners. De keramiek kan als zeer eenvoudig worden gekarakteriseerd. Veel objecten van goedkoop rood- en witbakkend aardewerk zijn na beschadiging, bijvoorbeeld het afbreken van een oor of steel, in gebruik gebleven. Het aandeel van de geïmporteerde keramiek is zeer klein. Het Chinese porselein beperkt zich bijvoorbeeld tot enkele scherven van kopjes en schotels, terwijl deze keramiek zeker in de 18de eeuw algemeen gangbaar was.

Tussen het afval van de bewoners zijn (fragmenten van) kaasvormen uit de 17de eeuw aangetroffen. Dit betekent dat op de boerderij in deze periode kaas is gemaakt, hoewel vermoedelijk op kleine schaal.

9. Literatuur

Alders, G.P., 2009. De archeologie van de stolpboerderij, Nieuwsbrief 'Vrienden van de stolp' 56, 9-11, Zwaag.

Berg, G.T.C., van den, 2008. *Het buitenklooster Bethlehem aan de Bangert in Blokker. Archeologisch onderzoek naar het laatmiddeleeuwse klooster Bethlehem (1475-1573) in het buitengebied van Hoorn. Deel 1 Sporen en structuren*, Hoorn.

Besteman, J.C., 1990. North Holland AD 400-1200: turning tide or tide turning?, in J.C. Besteman/J.M. Bos/H.A. Heidinga (eds.), *Medieval Archaeology in the Netherlands. Studies presented to H.H. van Regteren Altena*, Assen/Maastricht.

Boon, P., 1991. Voorland en inlagen. De Westfrieze strijd tegen het buitenwater, in *West-Frieslands Oud en Nieuw* 58, 78-111.

Brandts Buys, L., 1974. *De landelijke bouwkunst in Hollands Noorderkwartier*.

Bruijn, A., H.L. Janssen, E. Hoffman-Klerkx, 1992. *Spiegelbeelden. Werra-keramiek uit Enkhuizen 1605*, Zwolle.

Bruijns, E., 2008. *De Bangert & Koewijzend. Van bloeiende Bangert naar bebouwde kom en van rad tot Bullepad*, Enkhuizen.

Burnier, C.Y., 2012. 'Oosteinde 30' te Berkhout, gemeente Koggenland. *Een inventariserend veldonderzoek middels proefsleuven en definitief onderzoek*. STAR 293.

Clevis, H., H. van Gangelen (red.), 2009. *Werra keramiek uit Enkhuizen opnieuw bekeken. Studies aangeboden aan Jan Thijssen*, Zwolle.

Corver, B.A., 2008. *Rijperweg 52 te Middenbeemster. Een kijkje in en onder de stolp. Een archeologische opgraving*, ACD-rapport 876, Amersfoort.

Duijn, D.M., 2013: Opgraving van een stolp aan de Bangert, in *Oud Hoorn* 3/2013 (35^e jaargang), 116-119.

Gerritsen, S., Kossen, M., Meijer, Y. & Bartels, M.H. (red.), 2013. *Acht eeuwen wonen, werken, bouwen en sterven aan de Westfrieze Omringdijk. De archeologische begeleiding van het hoogwaterbeschermingsprogramma, het onderdeel Zuiderdijk in de gemeentes Drechterland en Hoorn*. West-Frieze Archeologische Rapporten 44, Hoorn.

Halinge Aardewerk Museum, 2007. *Fries aardewerk. Majolica, faience, kerfsnee*. Collectie Minze van den Akker, Meppel.

IJzereef, G.F. & J.F. van Regteren Altena, 1991. Nederzettingen uit de Midden en Late Bronstijd bij Andijk en Bovenkarspel. In: Fokkens, H. & N. Roymans. *Nederzettingen uit de Bronstijd en de*

- Vroege IJzertijd in de Lage Landen*. Nederlandse Archeologische Rapporten 13, Amersfoort.
- Jaspers, N.L., 2007. *Schoon en werkelijk aangenaam. Italiaanse importkeramiek uit de 16de en 17de eeuw in Nederlandse bodem*. Doctoraalscriptie UvA.
- Jong, S. de, 1985. *Vijf Noord-Hollandse boerderijbestekken uit de eerste helft van de 17de eeuw. Een studie over het ontstaan en de bouw van stolpboerderijen*, Arnhem.
- Leijnse, K., 2009. Stenen en stiepen, Nieuwsbrief 'Vrienden van de stolp' 59, 3-5, Zwaag.
- Mulder, E.F.J. de & J.H.A. Bosch, 1982. Holocene stratigraphy, radio-carbon datings and palaeogeography of central and northern North-Holland (The Netherlands). *Mededelingen Rijks Geologische Dienst* 36(3): 111-160.
- Roessingh, W. & E. Lohof, 2011. Bronstijdboeren op de kwelder. Archeologisch onderzoek in Enkhuizen – Kadijken. ADC-monografie 11. ADC Archeoprojecten, Amersfoort.
- Schricks, C.P., 2008. *Het buitenklooster Bethlehem aan de Bangert in Blokker. Archeologisch onderzoek naar het laatmiddeleeuwse klooster Bethlehem (1475-1573) in het buitengebied van Hoorn. Deel 2 Het vondstmateriaal*, Hoorn.
- Schricks, C.P., 2010. De vroegste geschiedenis van Zwaag, in J. Buchner/R. Lodde-Tolenaar/C. Schricks, *De Hervormde Kerk van Zwaag. De kerk, het dorp, de geschiedenis*, Zwaag.
- Schricks, C.P., 2011. Een welvarende buitendijkse boerenhoeve in Schellinkhout. Archeologie en geschiedenis van een 17de-eeuwse stolpboerderij, Hoorn (Archeologie in West-Friesland 3).
- Schricks, C.P., 2013. *Een erf tussen Wik en Koningshof. Archeologisch onderzoek op het perceel Gedempt Achterom 45 in Medemblik*, Hoorn (West-Friese Archeologische Rapporten 53).
- Stiboka/RGD, 1979. Geomorfologische kaart van Nederland, schaal 1:50.000. Kaartblad 19 Alkmaar – 20 Lelystad (gedeeltelijk). Stichting voor Bodemkartering/Rijks Geologische Dienst, Wageningen/Haarlem.
- Velius, T., *Kroniek van Hoorn*, eds. J. Plekker, R. Resoort, B. Leek, 2007, Hoorn (Bronnenreeks Hoorn 1).
- Wagenaar, K., & C. van Wallenburg, 1987. Toelichting bij de bodemkaart van Nederland 1:50.000, kaartbladen 19 Oost Alkmaar en 20 West Lelystad (Noordhollands gedeelte). Stichting voor Bodemkartering, Wageningen.
- Wit, J.N., de, 2003. *Leven en werken in en om de stolpboerderij tussen 1650 en 1950*, Arnhem.